

VAKİF & YOKSULLUKLA MÜCADELE

Editörler
Mehmet Bulut
Cem Korkut
Safa Yıldırım

VAKIF & YOKSULLUKLA MÜCADELE

Bu kitap Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi işbirliği ile gerçekleştirilen 2. Uluslararası Vakıf Sempozyumu'nda sunulmuş tebliğlerden derlenmiştir.

**NAME IN ENGLISH:
WAQF AND ALLEVIATING POVERTY**

**İSTANBUL
ARALIK 2019**

**1· BASKI
İSTANBUL SABAHATTİN ZAIM ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 44
ISBN: 978-605-80439-4-7**

EDİTÖRLERDEN MESAJ

Yoksulluk, kişinin yaşam standardını iyileştirme imkânı bulamaması anlamına gelmektedir. Yoksulluğun sadece ekonomik sonuçları değil sosyal sonuçları da vardır. Bu nedenle yoksulluğa karşı mücadele sadece ekonomik boyutta değil, toplumsal boyutta da yapılmaktadır. Yoksulluğa karşı bu iki yönlü savaşı yapabilecek kurumlardan biri ve belki de en önemlisi vakıf kurumudur.

Vakıflar, kamu ve özel sektöre ek olarak üçüncü bir sektör olarak toplumsal hayatta rol oynamaktadır. Vakıflar sayesinde birçok kamu hizmeti gönüllü kuruluşlar tarafından sağlanmaktadır. Bu şekilde, kamu yükü de azalmaktadır. Diğer yandan vakıflar sosyal dayanışmayı arttırmaktadır. Vakıflar, yardımlaşma ve dayanışma temelli kurumlar oldukları için sosyal yapının korunmasında da rol oynamaktadır. Bu dayanışmanın neticesi olarak da yoksulluğun ortaya çıkardığı sorunların ağır etkisi nispeten iyileşmektedir.

Tarih boyunca vakıflar, özellikle İslam toplumlarında, toplumsal patlamaları önleyen bir işbirliği mekanizması oluşturdular. İslam'ın yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi (infak etmeyi) teşvik eden bir din olması, vakıfları yoksullukla mücadele aracı olarak kullanmayı mümkün kılmaktadır.

Vakıfların kolektivist yapısı ve İslam'ın ve İslam ekonomisinin toplumun çıkarlarına öncelik veren özellikleri neredeyse bütünleşmiş durumdadır. Bu uyum sayesinde vakıflar, İslam dünyasında oldukça yaygın kurumlar haline gelmiştir. Hatta, toplumdaki girişimcilerin finansal ihtiyaçları bile vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Belki de günümüzün en büyük sorunu ekonomik kalkınma sağlamayan ekonomik büyümedir. Zira ekonomik büyüme sadece rakamlarla ifade edilen bir kavram haline gelmiştir. Niceliksel büyümeye rağmen insanların yaşam standartlarındaki düşüş, zenginler ve yoksullar arasındaki gelir adaletsizliği ve sosyal patlamalar bu durumun sık görülen işaretleridir. Bu çalışmada tarihten günümüze vakıfların yoksulluğu azaltmada nasıl bir rol oynaması gerektiği ve modern sisteme potansiyel katkıları kapsamlı bir şekilde incelenecektir.

İçindekiler

Vakfı Besleyen Manevi Dinamiklerden Olarak Kur'an'da "İnfak", "Sadaka" Ve "Zekât" Kavramlarına Genel Bir Bakış _____	7
Yoksulluğun Sebep Olduğu İslam Kentlerinde Dilenci Ve Dilencilik _____	8
Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü _____	10
Fakirlik Problemine Karşı İslam'ın Çözüm Önerileri _____	12
Hz. Muhammed'in Yoksullukla Mücadele Stratejisi _____	14
Waqf, Social Responsibility and Real Economy _____	21
Shops, Bazaars, Caravanserais and Ottoman Merchants (Tüjjars): The Role Of Cash Waqfs on the Ottoman Commerce and Pax Ottomana _____	23
Real Estate Development of Waqf Land as Strategic Solution in Alleviating Poverty _____	24
A Long-Term Relationship Between the State Finance and Cash Waqfs in the Ottoman Empire: Socio-Economic Structures of Cash Waqfs, 1500-1914 _____	25
Gold Waqf: An Alternative Movable Waqf _____	26
Asırlarca Süren Bir Vakıf Örneği: Diyarbakır Örfioğu Vakfı _____	28
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Vakfiyelere Göre Afyonkarahisar'daki Vakıflar Ve Para Vakıfları _____	38
Afyonkarahisar Şehri Ve Vakıfları _____	40
İktisadi Bir Kontrol Mekanizması Olarak Hisbe Teşkilatı Ve Vakıf Örneği _____	52
Emeviler Döneminde Fakirlik Olgusu Ve Ömer B. Abdülaziz'in Fakirliğe Karşı Mücadelesi _____	56
Hz. Peygamber'in Ganimet Dağıtımında Fakirleri Gözetmesi _____	67

The Role of Islamic Social Finance in Sustainable Development Goals (SDGs) as A Means to Achieve Maqashid Shariah_____	81
Intention to Contribute to Waqf Fund in Higher Education Institutions: Malaysia Vs Turkey _____	83
Developing Maqasid Matrix Framework [MMF] to Evaluate Waqf Literatures __	85
Yoksullukla Mücadele Bağlamında Şirketleşmenin Yeri Ve Önemi _____	87
Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Vakıfların Rolü _____	102
Faizsiz Borçlanma: Para Vakıfları Örneği_____	114
Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi _____	116
Exploring A Waqf Model to Save the Oldest Living Urban Muslim Community in South Africa _____	118
The Global Cash Waqf: A Tool Against Poverty in Muslim Countries_____	119
Gelir Dağılımı Adaletsizliği: 21. Yüzyılda Finans Kurumları Ve Vakıfların Rolü __	120
Para Vakıfları İle Katılım Bankacılığı Arasındaki İlişki_____	121
Yoksulluk Ve Gelir Eşitsizliği _____	126
Yoksullukla Mücadelede Farklı Bir Yaklaşım: İslami Finans_____	142
Model of Food Bank Centre At Mosque: The Implementation of Sustainable Development Goals 2030 by Kedah Zakat Board, Malaysia _____	163
Alleviating Poverty Using Waqf in India _____	165
Waqf Governance in India and Poverty Reduction Strategies for Indian Muslims _____	166
Constructing Online Cash-Waqf Model for Financing Smes in Mali _____	168
The Art oof Waqf Application in Islamic Community: Case Study of Islamic Village Foundation Indonesia _____	170

Validating the Role of Integrated Waqf and Microfinance Model For Poverty Alleviation: Cases of Turkey and Morocco _____	171
From The Ottoman Empire to Contemporary Turkey: Zakat in Fighting Against Poverty _____	172
Zakat, Infaq, Sadaqa, Waqf, and Qardhul Hassan in Alleviating Poverty for Micro Enterprises: A Case of Baitul Maal Wat Tamwil in Indonesia _____	173
Integrated Cash Waqf Through Islamic Financial Institution Micro-Finance Model for Poverty Alleviation in Sudan _____	174
Waqfs as the Trigger of Regional Development: The Case of Ottoman Cash Waqfs _____	176
How can Waqf Play A Role in Alleviating Poverty in South Africa? _____	178
البعد الاقتصادي والاجتماعي للوقف النقدي أسرة إيثار المنتجة با لجزائر نموذجاً _____	179
Yoksullukla Mücadelede Vakfin Rolü Bir Model Önerisi _____	181
الوقف التعليمي في عهد الدولة الأيوبية: المدرسة الصالحية نموذجاً _____	216
دور الزكاة في الحد من الفقر في مناطق الحروب: تعز نموذجاً _____	217
التجربة الماليزية دور الصناديق الوقفية في تحقيق البعد الاقتصادي للتنمية المستدامة _____	218
الوقف وأثره على التخفيف من الفقر _____	219
الإسلامي الوقف خلال من المجتمعية الأعمال زيادة مشاريع لتمويل مقترح عمل إطار _____	220

VAKFI BESLEYEN MANEVİ DİNAMİKLERDEN OLARAK KUR'AN'DA “İNFAK”, “SADAKA” VE “ZEKÂT” KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

MEHMET ÜNAL

Prof. Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Bir malı mâliki tarafından dinî, ictimaî, ve hayrî bir amaç nedeniyle kendi mülkünden çıkartarak kamu yararı için adaması olarak tanımlanabilecek olan vakıf, bizi “biz” yapan değerlerin başında gelir. İslam tarihi bunun destansı örnekleriyle doludur. Asrı saadetten günümüze kadar ulaşan camiler, kervansaraylar, hamamlar ve sebiller bunun örneklerindedir. Peki, bu erdemli davranışı tetikleyen İslam'ın ana kaynağı Kur'an'da buna dair referanslar var mıdır? Belirmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm'de direkt “vakıf” kavramını doğrudan çağrıştıracak bir ifade yer almamaktadır. Ancak ayetlerde Allah yolunda harcama yapmaya, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı teşvik edilmiş; müminler iyilik yapmaya ve yardımlaşmaya teşvik edilmiştir. Tüm bu teşvik ve tavsiyelerin Müslüman toplumlarda vakıf anlayışın oluşmasında ve gelişiminde bir temel oluşturduğunda kuşku yoktur. İşte biz bu çalışmamızda, Kur'an'da yetmiş yakın ayette işlenen “infak” ve onunla kimi ayetlerde benzer anlamlarda kullanılan “sadaka” ve “zekât” kavramlarını inceleyerek, her üç kavram arasındaki ortak anlamları; nüansları ve farklılıkları ele almaya çalışacağız. Vahyin indiği 23 yıllık süreç dikkate alınarak bu kavramların kullanım seyrini, farz olan “zekât” kavramı yanında Vakıf Medeniyetine medar olan bu kavramların anlam yelpazesini ortaya koyarak sempozyuma/çalışmaya bir katkı sunmayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân-ı Kerîm, infak, sadaka, vakıf, zekât

YOKSULLUĞUN SEBEP OLDUĞU İSLAM KENTLERİNDE DİLENCİ VE DİLENCİLİK

AHMET YILDIRIM

Prof. Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Yoksulluğun da sebep olduğu başkalarına muhtaç olma ve el açma durumunu ifade eden "dilencilik", dünyanın en eski mesleklerinden biri olarak kabul edilir. Eskiden olduğu gibi bugün de dilencilik, genelde kentlerde umuma açık yerlerde ve ibadethanelerin etrafında yapılan bir eylemdir. Bu eylemin ferdî, insanî, içtimaî ve iktisadî yönleri bulunmaktadır. Bununla birlikte dilenciliği ortaya çıkaran diğer faktörlerin neler olduğu iyice tespit edilmesi de önemlidir. Bunlardan biri yoksulluktur. Dilencilik olgusu, zamanla beraberinde hem dilenenler, hem de yardımsever insanlar açısından pek çok sorunu oluşturmuştur. Dilencilik yapmak amacıyla kentlerde sokak yaşantısını tercih eden bireyler, sokağın kuralsız ve düzensiz yapısı nedeniyle fizyolojik ve psikolojik açıdan sorunlar yaşamakta, bilhassa günümüz bakımından suça eğilimli hale gelmektedirler. Bu özelliklere sahip insanların varlığı hem toplum için önemli bir sorun, hem de iktisadî açıdan büyük bir iş gücü kaybıdır. Böyle olmasına rağmen bu olgu meskûn kentlerde bilhassa İslâm kentlerinde var olmuş, kentlerde yaşayanların tutum ve davranışlarının tanıdığı imkân ölçüsünde hayatını sürdürmüştür. Bu durum dinimiz İslam'ın ihtiyacı olmaksızın istemeyi ve dilenmeyi kesinlikle tasvip etmemesine ve yasak etmesine rağmen devam etmiştir. Hatta zamanla kendine has edebiyat (İsteyenin bir yüzü kara vermeyenin iki yüzü) ve teşkilat bile oluşmuştur. Mesela 17. asır ortasındaki Evliya Çelebi'nin İstanbul dilencilerini İstanbul esnafı arasında kaydediyor ve onları çeşitli şekillerde tasvir ettiği görülmektedir. Bu, kent hayatı içerisinde dilencilerin ve dilenciliğin aldığı durumu, nasıl gerçekleştiği ve İslam kenti kabul edilen İstanbul'daki yerini gösteren önemli unsurdur. Bütün bunlar da İslam kenti kabul edilen İstanbul'da bile dilencilikle asırlardan beri başa çıkılamamıştır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği hususlar belki tedbir bağlamında dilencileri ve dilenciliği kontrol bağlamında sistemin içerisine çekip daha iyi kontrol altına almak içindi. Bu bağlamda biz de bu tebliğimizde,

Kentlerde bilhassa İslam kentlerinde dilencilerin ve dilencilikğin var olma, barınma ve kendini devam ettirme noktasında, kentsel hayatta hayatiyet bulmasının sebepleri bilhassa yoksulluk üzerinde durulacak, dilencilik-kent ilişkisinin ortaya çıkardığı problemlerle ilgili neler yapılabilir, zabıta ve polisiye tedbirlerin yanında bu sorunun üstesinden gelebilmek ve bu mücadelede başarılı olmak için hangi metotlar kullanılabilir, bilhassa dini referanslar kullanılabilir mi, bu referansları kullanmanın faydaları ve önemi üzerinde durulacak, dini kurumların bu konudaki misyonları gibi hususlar irdelenecektir.

Konunun açıklığa kavuşturulması açısından belirtilen hususların cevaplarının verilmesi gerekmektedir. Bu ve buna benzer konular tebliğ sınırları çerçevesinde incelenmeye çalışılacak, varılan neticeler ve tespitler genel bir değerlendirme ile ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler

yoksulluk, dilencilik, İslam kentleri

YOKSULLUĞUN ÖNLENMESİNDE VAKIFLARIN ROLÜ

YASİN YILMAZ

Doç. Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Dar anlamıyla insanın fizikî ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılayabileceği maddi imkânlardan mahrum olduğu şeklinde tanımlanan yoksulluk kavram olarak, "insanın kapasitesini kullanma ve geliştirmesi için fizikî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yeterli kaynaklara sahip olmaması demektir. Toplumlara bakıldığı zaman insanların zekâ, sağlık, çalışma, güç ve ekonomik olarak aynı seviyede olmadıkları bir gerçektir. Bundan dolayı kimisi fakir, kimisi zengin, kimisi güçlü kimisi zayıf ve hayat standartlarında da farklı bir hayat yaşamaktadırlar.

Kâinatın yaratılmasından beri devam eden bu farklılıkları ortadan kaldırmak için, ilahî dinlerin de teşvikiyle, ahlakî ve insanî bir husus olan yardım devreye girmektedir. Yoksul durumda olan kişilere sosyal adaleti sağlama amacıyla yapılan yardımlar sayesinde, bireylerin mensup olduğu toplumlar yükseldiği gibi, insanların ihtiyaçlarının giderilmesiyle hem maddi hem manevi hem de psikolojik olarak rahatlamalar görülmektedir. Yardımlaşmanın istenilen seviyede olduğu toplumlarda ilmî gelişmeler artmış, servet çoğalmış, suç oranları düşmüş ve gelişmişliğin önemli göstergesi olan toplumun birliği güç kazanmıştır.

İslam medeniyetinde özellikle de Osmanlıda yoksulluğun giderilmesi, yardımlaşma, toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında vakıfların büyük rolü olmuştur. Çünkü vakıflar fertlerden karşılık beklemeden, ihtiyaç sahiplerine insanî ve ahlakî bir sorumluluk hissederek yardım etmişlerdir. Bunun sonucunda da İslam toplumlarında zengin-fakir arasında uçurum meydana gelmemiş ve toplumsal patlamalar olmamıştır.

Osmanlıda İslam dininin teşvikiyle dini inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu kurumlar olarak siyasî çalkantıların, idarî istikrarsızlıkların dışında kalan vakıflar yoksulluğun önlenmesinde de aktif görev icra etmişlerdir. Bundan dolayı da İslam toplumlarında sınıf farklılıkları oluşmamıştır. Bu çalışmamızda

İslam tarihinde yoksulluğun önlenmesinde vakıfların katkılarının nasıl/neler olduğu konusu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Yoksulluk, Vakıf Kurumu, Yoksul, Yardım, İhtiyacın Giderilmesi

FAKİRLİK PROBLEMİNE KARŞI İSLAM'IN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

M. HALİL ÇİÇEK

Prof. Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Varlıklar özleri ve özellikleri itibarıyla çok farklıdırlar. Keza varlığın bir türü olan hayatın taşıyıcı varlıkları canlılar da özellik ve hayatın devamı için gerekli olan şartlar bakımından çok farklıdırlar. Hayatı canlılar için anlamlı kılan da bu değişiklik ve çeşitliliştir. Tek düze bir varlık dünyası yoktur. İşte canlılar içerisinde en aktif ve en saygın olan insanlar da sahip oldukları hayat şartları hususunda çok farklı seviyelere ve değişik oranlara sahiptirler. İnsan hayatında değişik seviyelerde seyreden bu şartların başında ekonomik imkân ve şartlar gelir. Kişi bu malî ve ekonomik şartlardan yeterli bir miktarına ve kısmen de fazlasına sahip ise buna "zenginlik" denir. Eğer bu seviyede bir imkâna sahip değil ise buna "fakirlik" denir. Zenginlik çok farklı seviyelerde olduğu gibi fakirliğin de çok çeşitli seviyeleri ve değişik düzeyleri vardır.

Fakirlik, ihtiyaç ve yoksulluk insanoğlu hayatının ayrılmaz bir durumu olduğu için insanoğlu yeryüzünde var olduğu sürece fakirlik de az veya çok, şu veya bu şekilde devam edecektir.

İşte bunun farkında olan ilahî dinler tarih boyunca bir şekilde fakirlikle mücadele etmişlerdir. İlahî dinlerin son halkası olan İslam da fakirlikle en esaslı ve en disiplinli mücadeleyi başlatmıştır. İslamiyet fakirlikle mücadele kapsamında bir dizi kararlar, yükümlülükler, teklifi hükümler ve gönüllü ödevler getirmiştir. İslam'ın fakirlikle mücadele kapsamında ön gördüğü çözüm önerilerini beş kategoride ele almak mümkündür: a-Zorunlu hükümler, b- Gönüllü hükümler, c-Toplumsal zihniyet, d- Malî disiplin, e- Üretime teşvik.

İslam'ın temel referans kaynakları olan Kitap, sünnet ve fakihlerin içtihatları fakirlikle mücadele konusunda kuşatıcı, reel ve dünyanın gelişen şartlarına uyum sağlayabilen çoğu zaman da onları geçen bir ekonomik sistemin temel ilkelerini ve sağlam esaslarını koymuştur. İlim dünyasına ve özellikle akademyaya düşen ilmin, fikrin ve hakkın namusunu koruyarak Batı menşeli bazı parlak kavramların karşısında hiçbir komplekse kapılmayarak

bu İslam ekonomi sistemini ve özellikle fakirlikle mücadele kısmını güncelleyerek ilim ve fikir dünyasına sunmaktır.

Anahtar Kelimeler

fakirlik sorunu ve çözümü, İslam ve fakirlikle mücadele

HZ. MUHAMMED'İN YOKSULLUKLA MÜCADELE STRATEJİSİ

MUSTAFA ÖZKAN

Prof. Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Bu tebliğde, Hz. Muhammed'in vakıf üzerinden yoksullukla mücadelesinin mahiyeti üzerinde durulmaktadır. Çalışma bağlamında şu tespitler yapılmaktadır: Bir; İslam Peygamberi, varlıklı olma ve vakfedebilmenin ilk aşaması olan çalışma kültürünü oluşturup yaymaya çalışmıştır. Onun küçük yaşta çobanlık yapması, 10-12 yaşlarında iken ticarî seferlere katılması, yetişkinlik döneminde ulusal/uluslararası ticaretle uğraşması, çok sayıda hayvan beslemesi ve ashabını çalışmaya teşvik etmesi gibi faaliyetleri bu bağlamda değerlendirilebilir. İki; Hz. Muhammed vakıf yoluyla yoksulluğu yenmede, varlıklı/zengin olmayı önemsemıştır. Nitekim kendisi de oldukça varlıklıydı. Bunun göstergesi, onun ulusal/uluslararası ticaretle uğraşması, zengin olan Hz. Hatice ile evlenmesi, ganimetlerin beşte birini alması, çok sayıda hayvan beslemesi, sahabe/kabile reislerinden kendisine gelen hediyeler, yetim ve fakir akrabalarına yardım etmesi, çok sayıda heyet/misafir ağırlaması, evlendiği her hanımına ortalama 400 dirhem mehir vermesi, 11 eş ve çocuklarından müteşekkil kalabalık bir aile geçindirmesi, Suffe Ashabı'na yardım etmesi, köle satın alıp azat etmesi... Kur'an da Resûlullah'ın varlıklı/zengin olduğunu teyit eder: "Seni fakirken zengin yapmadık mı?" Aynı zamanda Hz. Peygamber'in teşvikleri sonucunda Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Sa'd b. Ebî Vakkas gibi ileri gelen sahabîler oldukça zengin idiler. Üç; Allah Resûlü paylaşma/vakfetme kültürünü geliştirmiş ve sürdürmüştür. Onun mallarının bir kısmını fakirlere vakfetmesi ve ayrıca ashabını da bunu yapmaya teşvik etmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Dört; yoksullukla mücadelenin en etkili yollarından biri olan vakıf anlayışının yaygınlaşması için toplumda "çok çalışma, varlıklı olma ve vakfetme" ahlakının özendirilmesi sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler

vakıf, yoksulluk, çalışma, paylaşma

Giriş

Bu tebliğde, yoksullukla mücadele bağlamında, Hz. Peygamber'in yoksullukla mücadele stratejisinin dayandığı temel ilkeler üzerinde durulacaktır.

Hız. Muhammed'in yoksullukla mücadele stratejisinin temelde üç aşamadan oluştuğu söylenebilir: Birincisi, sağlıklı bir çalışma alışkanlığı/ahlakı/kültürünü üretmek ve yaymaktır. Hz. Peygamber söz konusu kültürü, bizzat çalışmak sûretiyle oluşturmaya ve yaymaya çalışmıştır. Örneğin o, henüz küçük yaşta iken aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla çobanlık yapmıştır. 10-12 yaşlarında bulunduğu sırada amcasının yanında ticarî seferlere katılmıştır.¹ Gençlik dönemi ve sonrasında ise ulusal ve uluslararası ticaret yaparak çalışmaya üretmeye devam etmiştir.

İslam Peygamber'i sadece çalışmakla kalmamış; aynı zamanda etrafındaki insanları da çalışıp üretmeye teşvik etmiştir: Onun aşağıdaki sözleri bu bağlamda değerlendirilebilir:

- "Veren el, alan elden daha hayırlıdır/üstündür."²
- "Doğru sözlü ve güvenilir tüccar ahirette peygamberler, sıdıklar ve şehitlerle beraber olacaktır."³
- "En temiz kazanç, kişinin kendi elinin emeği ile kazandığı, bir de dürüstçe yapılan ticarettir".⁴
- "Allah'ım acizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan sana sığınırım."⁵
- "Hiçbir kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir lokma yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvud da kendi elinin emeğini yerdî."⁶
- "Bir adam Allah'ın rızasını umarak ailesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları o insan için bir sadaka olur."⁷

¹ Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut, 1985, I, 120; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, Beyrut, 2005, II, 252; İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, I-X, çev. Heyet, İstanbul, 2008, *el-Kâmil*, II, 26; Ebû'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-II, Beyrut, 2004, *el-Bidâye*, I, 333; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n Nübelâ*, I-III, Beyrut, 2004, I, 23.

² Ebû Abdurrahman Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Nafakât/2; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Zekât/38.

³ Tirmizî, Buyû/4.

⁴ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, IV, 141.

⁵ Buhârî, Deavât/38.

⁶ Buhârî, Buyû/15.

⁷ Buhârî, İman/41.

Yoksullukla Mücadele Aşamaları

Hız. Peygamber çalışma alışkanlığını/kültürünü yaymak için, çalışan arkadaşlarını örnek göstermiş ve yeri geldiğinde onları takdir etmiştir. Belirtildiğine göre Allah Resûlü, Sa'd b. Muaz'la karşılaşmış ve tokalaşmıştır. Bu sırada Sa'd'ın ellerinin nasır bağladığını fark etmiştir. Hız. Peygamber Sa'd'a bunun nedenini sormuştur. Sa'd da "Ailemin geçimini sağlamak için kazma ve kürek kullanıyorum." demiştir. Bunun üzerine Hız. Muhammed onun elini öpmüş ve "İşte bu el, yüce Allah'ın sevdiği eldir." şeklindeki ifadeyi kullanmıştır.

Her dönemde olduğu gibi Hız. Peygamber'in yaşadığı toplumda da yoksul insanlar mevcuttu. Ancak Hız. Muhammed yoksulluğu ortadan kaldırmak ya da azaltmak için işsiz insanlara iş bulmaya çalışmıştır. Örneğin bir gün Ensar (Medineli Müslümanlar) 'dan birisi Hız. Muhammed'e gelerek yoksul/fakir olduğunu şikâyet etmiştir. Hız. Peygamber ise ona, elindeki parayla bir balta satın alıp vadiye gidip odun kesmesini ve kestiği odunları satmasını söylemiştir. Söylenilen yapan bu adam, iş sahibi olmuş ve böylece yoksulluktan kurtulmuştur.

Kısacası Hız. Peygamber yoksulluğu yenmede tüketim ekonomisi/kültürünü değil de çalışıp kazanma/üretim anlayışını geliştirme ve yayma stratejini uygulamıştır diyebiliriz.

Resûlullah'ın yoksullukla mücadelesinin ikinci aşaması, Müslümanları helalinden varlık sahibi/zengin kılmaktı. Nitekim kendisi de kıtlık, Boykot ve hicretin ilk yılları dışında varlıklı bir hayat sürdürmüştür. Kısacası Hız. Peygamber zengin bir insan idi. Bunun göstergeleri ise onun ulusal/uluslararası ticaretle uğraşması, çok zengin olan Hız. Hatice ile evlenmesi, kabile-devlet başkanlarından gelen hediyeler, sahip olduğu hayvanlar, evlendiği her hanıma mehir olarak 40 dirhem vermesi, sayıları 10-11 civarında bulunan eş ve bunların çocuklarından oluşan kalabalık bir aileyi geçindirmesi, çok sayıda köleyi satın alıp hürriyetine kavuşturması, Suffe Ashabı'na yardım etmesi, fakir olan akrabalarına yardımda bulunması, evinde çok sayıda misafir/heyet ağırlaması, ganimetlerin beşte birine sahip olmasıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim de Hız. Peygamber'in zengin olduğuna dikkat çekmektedir: "Seni fakirken zengin yapmadık mı?" (Duhâ 93/8)

Hız. Peygamber arkadaşlarını da varlıklı olmaya teşvik etmiştir. Bu teşviklerin sonucunda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam gibi ileri gelen ve aynı zamanda cennetle müjdelenen sahabîler son derece zengindiler. Öyle ki, Hz. Osman sahip olduğu devasa servetiyle, 30 bin kişiden oluşan ordunun yarısını donatabiliyor, yoksullara sürekli yardım edebiliyordu.

Hadisler ve Yoksullukla Mücadele

Ayrıca şu hadisler de belirtildiği gibi Allah Resulü meşru varlığı/zenginliği teşvik etmekte, fakirlikten ise sakındırmaktadır:

- "Veren el, alan elden daha hayırlıdır/üstündür."⁸
- "(Beden, bilgi, makam, ahlak, para... bakımından) kuvvetli mümin, zayıf müminden daha hayırlı ve sevimidir."⁹
- "Doğru sözlü ve güvenilir tüccar ahirette peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacaktır."¹⁰
- "Takva sahibi bir müslüman için zenginliğin hiçbir mahsuru/sakıncası yoktur."¹¹
- "Fakirlik fitnesinin şerrinden Allah'a sığınırım."¹²
- "Servet, bir müslüman için ne iyi arkadaşdır. Yeter ki o, servetinden fakire, yetime ve yolcuya versin."¹³
- "... Varisleri zengin bırakman, onları muhtaç ve insanlara el açar durumda bırakmandan daha iyidir."¹⁴
- "Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten, zulüm yapmaktan ve zulme uğramaktan Allah'a sığınırım."¹⁵
- "Allah'ım... Bizlere borcumuzu ödemeyi nasip et! Ve bizi fakirlikten zengin kıl."¹⁶
- Hz. Peygamber bir seferinde "Allah'ım fakirlikten ve küfürden sana sığınırım." şeklinde dua edince bir adam "Ey Allah'ın Resûlü! Fakirlikle küfrü denk mi sayıyorsun?" diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Evet." cevabını vermiştir.¹⁷

⁸ Buhârî, Nafakât/2; Tirmizî, Zekât/38.

⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Mukaddime/10.

¹⁰ Tirmizî, Buyû/4.

¹¹ İbn Mâce, Ticaret/1.

¹² Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs, *Sünen*, I-V, İstanbul 1992, Edeb/101; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Nesâî, Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul, 1992, İstiâze/14.

¹³ Ahmet b. Hanbel, III, 21.

¹⁴ Buhârî, Cenâiz/37.

¹⁵ Ahmet b. Hanbel, II, 540.

¹⁶ Ebû'l-Hüseyn Müslim, *Sahîh-i Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Zikr, 61.

¹⁷ Nesâî, İstiâze/29.

- “Yedi engelleyici şeyden önce iyi işler yapmakta acele ediniz: Bunlardan biri unutturan fakirliktir...”¹⁸
- “Ümmü Süleym Hz. Peygambere “Ya Resûlullah! Hizmetçiniz Enes; onun için Allah’a bir dua etseniz...” şeklinde bir istekte bulundu. Bu istek üzerine Allah Resûlü “Allah’ım, Enes’in malını ve çocuklarını çoğalt. Ve ona verdiklerini bereketlendir/çoğalt.”¹⁹ diye dua buyurdu.

Buradan anlıyoruz ki fakirliği ve fakiri öven hadisler mevzudur. Fakirleri öven ve Hz. Peygamber’in fakir olduğuna işaret eden sahih hadisler ise Mekke döneminin boykot yıllarıyla ilgilidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in örnekliğinde de anlaşıldığı gibi Müslüman çok çalışıp helalinde varlıklı olacak ki başkasına bağımlı hale gelmesin, yoksullara yardım etsin ve hayatın her alanında belirleyici olabilsin.

Kısacası Allah Resûlü’nün varlıklı olmayla ilgili fiilî durumu, sözleri ve yakın arkadaşlarının maddî durumları, Hz. Muhammed’in yoksulluğu yenmede varlıklı/zengin olmayı bir yöntem olarak benimseyip uyguladığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İslam Peygamberi’nin yoksulluğu yenme stratejisinin üçüncü aşamasında ise varlığı yoksullarla paylaşma ahlakı, tasadduk etme ve vakfetme kültürü gelmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber çok varlıklı idi. Ancak o, varlık içinde fakirler gibi yaşamayı tercih etmiş; sahip olduğu serveti yetim, fakir, dul ve kısacası yoksullara dağıtmış, aslında bir anlamda vakıf kurumunun temellerini atmıştır. Hz. Muhammed’i örnek alan sahabîler de zenginliklerini fakirlerle paylaşmışlardır. Ayrıca Resûlullah, şu sözleriyle de vakfetmeyi-paylaşmayı teşvik etmiştir:

- “Veren el, alan elden daha hayırlıdır/üstündür.”²⁰
- “Ancak iki kişiye gıpta edilir: Bunlardan birisi, Allah’ın kendisine Kur’ân ihsan ettiği ve gece-gündüz onunla meşgul olan kişi. Diğeri de Allah’ın kendisine verdiği malı gece-gündüz demeden fakirlere veren kimsedir.”²¹
- “Servet, bir müslüman için ne iyi arkadaştır. Yeter ki o, servetinden fakire, yetime ve yolcuya versin.”²²

¹⁸ Tirmizî, Zühd/3.

¹⁹ Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 141.

²⁰ Buhârî, Nafakât/2; Tirmizî, Zekât/38.

²¹ Buhârî, Fedâilü’l-Kur’ân/20.

²² Ahmet b. Hanbel, III, 21.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Allah Resulü, Kur'an'ın çalışma, kazanma ve tüketim ahlakını esas alarak hayatı boyunca çalışmış, helalinden çok varlıklı olmuş, varlığını yoksullarla paylaşmış; bu kültürü kendi toplumunda da yaygınlaştırmak suretiyle yoksullukla mücadele etmiştir. Ayrıca bu mücadelesinde başarılı olmuştur.

Biz Müslümanlar da yoksulluktan kurtulmak ya da yoksulluğu azaltmak istiyorsak; çalışma, varlık/zenginlik ve varlığı tüketme anlayışımızı/kültürümüzü tekrar gözden geçirmek durumundayız. Pratikte yapmamız gereken ise tembellik/asalaklık yerine çok çalışıp üretme; fakirlik yerine helalinden varlıklı olma; varlığımızı bencil yani gayr-ı ahlâki bir şekilde tüketme yerine onu yoksullarla paylaşma kültürünü oluşturmalı, bu kültürü ise eğitim-öğretim, yazılı ve sözlü medya yoluyla yaygınlaştırmaktır. Kısacası İslam, Hz. Peygamber ve Müslüman fakirlikle yan yana gelemez/getirilemez. Günümüzde genel olarak dünyanın özel de ise Müslüman ülkelerin yaşadıkları yoksulluk, İslam dışı din anlayışımız ve sömürü/adaletsizliği esas alan iktisadî sistemlerin/uygulamaların bir sonucudur.

KAYNAKÇA

- Ahmet B. Hanbel, (1992). *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdurrahman Muhammed B. İsmâil (1992). *El-Câmiu's- Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleyman B. El-Eş'âs (1992). *Sünen*. I-V, İstanbul.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil (2004). *El-Bidâye Ve'n-Nihâye*. I-II, Beyrut.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed B. Yezîd (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Sa'd, Muhammed (1985). *Tabakâü'l-Kübrâ*. I-VIII, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali B. Muhammed (2008). *El-Kâmil Fi't-Târih*, I-X. Çev. Heyet. İstanbul.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali B. Hüseyin (2005). *Murûcu'z- Zeheb Ve Meâdinu'l-Cevher* I-IV. Beyrut.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin (1992). *Sahîh-İ Müslîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed B. Ali B. Şuayb (1992). *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul.
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed B. İsa (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed B. Ahmed B. Osmân (2004). *Siyeru A'lâmi'n Nübelâ*. I-III, Beyrut.

WAQF, SOCIAL RESPONSIBILITY AND REAL ECONOMY

MOHAMMAD ABDULLAH

Dr.

FAB, Siraj (Islamic Window of First Abu Dhabi Bank)

Abstract

The function of Waqf institution is to contribute towards provision of a social security net to those falling within its vicinities. The value proposition of Waqf lies in effectively cascading wealth and benefits of resources to the neglected or comparatively disadvantaged sectors of an economy. Similarly, Waqf is envisaged to support informal economy by responding to, and patronizing the un-organized sectors. To this end, it is critical to identify the existing gaps in the areas of public and private sectors' spending for Waqf to effectively fulfil its socio-economic objectives. By targeting the resource-deficient pockets of the economy on priority basis, the utility of Waqf-resources can be maximized, which, in turn, reinforces the building blocks of the real economy.

This paper argues that the institution of Waqf needs to adopt a bottom-up approach in its socio-economic targets in order to optimize its contribution towards real economy in a socially responsible manner. The bottom-up approach calibrated with the sense of Islamic social responsibility is based in sequencing the progression of Waqf-based benefits-coverage from necessities to needs and luxuries as per the hierarchy of maqasid-al-shariah. By adopting the framework of maqasid hierarchy, a self-regulatory paradigm can be established for the allocation of awqaf benefits more effectively.

The paper critically analyses the moral philosophy, the value proposition and functional mechanism of an ideal Waqf followed by pinpointing the key policy recommendations to enhance the role of modern Waqf institution. Finally, the study argues the merits of consultation mechanism for the potential waqif prior to creation of a Waqf in order to maximize the contribution of the underlying Waqf benefits. The paper is an outcome of a library-based research, and it adopts socio-legal research paradigm for the analysis of the available literature.

Keywords

Social Finance, Charity, Re-distributive Mechanism, Islamic Endowment,
Real Economy

SHOPS, BAZAARS, CARAVANSERAIS AND OTTOMAN MERCHANTS (TÜJJARS): THE ROLE OF CASH WAQFS ON THE OTTOMAN COMMERCE AND PAX OTTOMANA

BORA ALTAY

Research Assistant Dr.
Ankara Yıldırım Beyazıt University

CEM KORKUT

Asst. Prof.
Ankara Yıldırım Beyazıt University

Abstract

This study focuses on cash waqfs and their relation between Ottoman commerce and merchants. The Ottoman Empire became one of the most important economic and political powers, particularly from the conquest of Istanbul. The Ottomans sustained rapid expansion toward Austria by conquering Balkans and Rumelia. This rapid expansion was not only depended on higher military technology but also economic organizations that promoted commerce under the institutional structure. The cash waqfs were one of the main mechanisms of the economic organization of the Ottoman Empire.

The primary purpose of this study is to establish a trade route that was under the "Pax Ottomana" by focusing on cash waqfs related to commercial activities from the beginning of the 16th century. We utilize from 73 cash waqfs and their contracts with the socio-economic status of their founders. Each waqf included financial support for commerce centers as shops, bazaars, caravanserais. It can be understood that founders were also active in commercial activities. The combination of the locations and merchants provide a commercial zone of the Ottoman Empire from Istanbul to East Europe between 1500 and 1900s.

Keywords

The Ottoman Empire, cash waqfs, Pax Ottomana, Balkans, merchants

REAL ESTATE DEVELOPMENT OF WAQF LAND AS STRATEGIC SOLUTION IN ALLEVIATING POVERTY

MOHD MAZLAN HJ CHE MAT

Adjunct Professor
University of Technology Malaysia

Abstract

Traditionally, concentration of Waqf Land utilisations are mostly confining to the construction of mosques, grave yards, orphanage centres and old folks homes and the likes. Without doubt those are important and significant institutions, however there should also be creative and innovative ways of developing Waqf Land while in the meantime not to ignore the traditional utilisations of Waqf Land.

Real estate is one of the most effective investment venture, and with professionally managed systems and efficient project planning and implementations, Waqf Land can yield very good return in both Monetary and Non-Monetary.

The potential Real Estate Development of Waqf Land worldwide is enormous and without doubt will improve the livelihood of Ummah globally and directly alleviate the poverty level of the Muslim Society.

The accelerated demand for housing and other real estate development components resulted in tremendous escalation of prices that are beyond the affordability of the ordinary people, must be resolved amicably. The escalation of housing prices leads to higher cost of living that resulted in lower net disposable income and generally resulted in an increase poverty level.

Efficient and effective Real Estate Development of Waqf Land can contribute to alleviate the poverty scenario through offerings of more affordable real estate development components such as housing, shop houses, etc.

Keywords

Real Estate, Developing, Yield, Efficient and Effective, Net Disposable Income, Poverty

A LONG-TERM RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE FINANCE AND CASH WAQFS IN THE OTTOMAN EMPIRE: SOCIO-ECONOMIC STRUCTURES OF CASH WAQFS, 1500-1914

BORA ALTAY

Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt University

Abstract

The primary purpose of this study is to analyze the socio-economic structure of cash waqfs located in the Ottoman Rumelia from the beginning of the 16th century to the First World War. The changing economic and political conditions forced the emergence of new institutions in the Ottoman Empire due to the discovery of new trade routes, silver and gold accumulation from the New World and new military technologies. While the Ottoman Empire changed its tax collection mechanisms under the tax-farming institutions, the traditional waqf institution changed toward a new form that was based on cash instead of assets. In other words, more decentralized institutions and cash waqfs became dominant within the economic structure from the 16th century until the Tanzimat Era.

At first, I examine contracts of 921 cash waqfs in order to present socio-economic structures regarding sub-periods that covers 50 year periods. Socio-economic structures of waqf founders determine the level of capital as well as the location of cash waqfs. Secondly, I establish a comparative analysis between the state finance and capital by focusing on their long-term trends. Besides, this study establishes the data series in terms of 1990 international Geary-Khamis Dollars and relative values of 2018.

Keywords

The Ottoman Empire, cash waqfs, state finance, Socio-Economic Structure, capital

GOLD WAQF:AN ALTERNATIVE MOVABLE WAQF

BILAL ALI

MA

Istanbul Sabahattin Zaim University

MUSTAFA OMAR MOHAMMED

Assoc. Prof.

International Islamic University Malaysia

MOHAMED CHERIF EL AMRI

Asst. Prof.

Istanbul Sabahattin Zaim University

Abstract

Waqf in its different forms has played a significant role in Islamic history and reached its peak of glory and prominence during the Ottoman era. In the past Waqf, was the main Social support mechanism, during the glorious days of Islam, waqf (Islamic endowment) played a considerable part in socio-educational, poverty alleviation and general stability of society. Currently, shrinking social security's funds, the importance of waqf comes back to surface. The Waqf needs to be revived meeting new world challenges. Traditional structures such as real estate as the only or main asset needs to evolve. We can look at Stanford University endowment that is not based on traditional assets for income, and they have an alternative waqf that has yielded superior benefit for the university. Alternative waqf structures are needed. If we look currently at millions of meters of real state that create zero revenue and need millions more of dollars to reach the point of revenue, we need an alternative. This study is proposing Gold Waqf managed by Islamic Banks. In addition, the issue of Waqf for areas of war, a Gold movable Waqf for areas of conflict/war is an alternative waqf, which can be moved to the territory after the war or period of instability has ended. The alternative suggested is a Gold Waqf that is managed under the custody of Islamic Banks. This has many benefits such as Gold Keeps value on the long run, has low maintenance if compared to the usual asset of choice for Waqf which is real estate, Gold is always in

need, can have capital growth if managed well by Islamic Banks, Can generate income from trading in the asset itself, it is movable, and it accepts the smallest donation that can be added into the asset starting from one gram of gold.

Keywords

Islamic finance, Gold Waqf, Cash Waqf, Moveable Waqf, Gold reserves in OIC countries

ASIRLARCA SÜREN BİR VAKIF ÖRNEĞİ: DİYARBAKIR ÖRFİOĞU VAKFI

ŞAKİR DİCLEHAN

Dr.

Özet

Hayatın birçok alanında, hem birey ve hem de toplumsal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan vakıflar, zamanın ilerlemesi ve ilginin artması, ayrıca İslam uygarlığının temel kurumlarından biri olması nedeniyle günümüzde de çok büyük bir rağbet görmektedir.

İnsanların eğilimleri göz önünde bulundurularak devlet idarecilerinin ve varlıklı kişilerin verdikleri değere göre gelişerek milletlerin sosyal yapısının daha sağlam olmasına büyük katkı sağlayan vakıflar, çağlar içinde gelişerek günümüze kadar varlıklarını sürdürmeyi başarabilmiş ender kurumlardan biri olarak tarihteki önemini korumuştur.

Anahtar Kelimeler

Örfioğlu vakfı, Diyarbakır

Giriş

İnsanları, vakıf kurmaya iten en önemli neden, kişinin sahip olduğu mal, mülk, para, altın ve gümüş gibi değerli eşyaların yokluğa mahkûm ve dünya hayatının geçici olmasından ötürü olmuştur. İnsanoğlu, bu dünyada ne kadar mal, mülk ve geniş imkânlarla sahip olursa olsun ve bunların peşinden sürekli koşarsa koşsun, ömür denilen olgunun sınırlı olması ve Kutsal Kitap Kur'an-i Kerim'in veciz ifadesiyle: "Her nefis, ölümü tadacaktır" hükmüne göre bir gün bitmesi ve sona ermesi nedeniyle insanlar, konu üzerine çokça düşünmüş ve eğilmişlerdir zaman zaman...

Bununla beraber, insanın yaratılışında, uzun müddet yaşamak, bu dünyadan ayrıldığında ise, insanlara bir eser bırakarak hayırla anılmak, öldükten sonra da Allah'ın rızasını kazanmak gibi bir düşünceyle ve hakiki bir kul olarak O'nun huzuruna gönül rahatlığıyla gitmek isteği gibi duygular da neden olmuştur bu kurumun kurulmasında ve sağlıklı bir şekilde oluşmasında.

Ayrıca insanın sahip olduğu inanç ve dinî düşüncenin, yardımlaşmayı gerekli görmesiyle, bireydeki vicdanî olan "ihtiyaç halindeki insanlara yardım ederek manevi bir haz alma duygusunun" eklenmesiyle kişi, değişik bir dünyaya kanat çırpmıştır. Bu dünyada ihtiyaç içerisinde bulunan, didinen ve çırpınan birinin yardımına koşmak, vicdanî sorumluluk duyan her insan için bir haz kaynağı olmuş ve manevi olarak kendisine rahatlatmayı sağlamıştır hep.

Bugün insanlığın bunca sıkıntı, ıstırap ve çile içinde bunalmasının ve gittikçe de ufkunun kararmasına neden olan temel duygu, hırs, mal ve mülk toplama ve bunu birey emrine vermenin doyumsuzluğundan ötürüdür.

Bunun bilincinde olan kişiler, insan ömrünün bir gün biteceğini, bu dünyada sahip olunan her şeyin âhiret hayatını kazanmak için verildiğini bilerek, ellerindeki malları ve değerleri, ebedileştirme düşüncesiyle vakıf kurmaya yönelmiş, özellikle Müslümanların: "Dünya, âhiretin tarlasıdır" düsturundan hareketle, bu dünyada âhiret için yatırım yapma ihtiyacını duymuş ve böyle bir düşünce içinde olmuşlardır daima.

İnsanoğlunun dünyadaki yerini, işini ve eserini, tavrını ve etkisini belirleyen belli başlı ruh odaklarından bir de, kişinin kendisinin ölümlü oluşunu idrak

etmesidir. Dünyaya ve ötesine nasıl bakıyor insan? Budur zamana anlam veren, bir içerik sağlayan ve yaradılış hikmetini gerçekleştiren.

Eğer dünyayı uzayda bir yer ve kendimizi de dünyada bir nokta olarak düşünürsek ve yaradılışımız, ezelden gelip ebede giden, hayal edilmesi bile adeta imkânsız olan zaman karşısında alınacak tavır, İslam dininin, kişiler öldükten sonra da, amel defterlerinin kapanmayacağı düşüncesini veriyorsa, ayrıca hayırda ve güzellikte yarışmaya çağırıyorsa, ister istemez insanı vakıf kurmaya itmiştir.

Diğer yandan, Hazret-i Peygamber'in: "İnsanlar, öldükleri zaman, amel defterlerinin kapanmayacağını" (Ahmed Bin Hanbel. (1992). C:2. S.316). söylemesi, insanları yardımlaşmaya, hayra ve özellikle de bunu vakıf yoluyla gerçekleştirmeye yöneltmiştir.

İslam devletlerinde, özellikle Osmanlı Devleti'nde İslam'ın ve İslam uygarlığının bu yöndeki teşviki, tarih boyunca vakıf şeklinde bir kurumsallaşmaya gidilmiş, Padişahlar, devlet adamları ve hanedan üyeleri başta olmak üzere yüksek makam ve yerlerde bulunan, önemli görevler üstlenen, hatta mütevazı alanlarda çalışanlara kadar birçok kişi, vakıf kurmakta adeta yarışmış ve bunu gerçekleştirmekten geri kalmamışlardır.

Vakıflar sayesinde, medreseler ve kütüphaneler, bilim ve eğitim kurumları, hastaneler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar gibi sağlık ve sosyal yardım kurumları yapılmış, suyolları, zarif çeşmeler, sebiller, köprüler ve yollar gibi bayındırlık alanında eserler meydana getirilmiştir. Aşevleri ve yoksulların yaralanabileceği ve kalabilecekleri yerler oluşturmak suretiyle toplumda sosyal denge sağlanmış ve bunun huzur ve mutluluğu yaşanmıştır.

Örfi-Zâde Vakfı'nın Kuruluşu

Abdurrahman Bin Numan, o günkü adıyla Amid veya Amed, bugünkü adıyla Diyarbakır'da, Hicri: 11 Şevval 942/Miladi: 3 Nisan 1536 tarihinde bir vakıf kurarak geçici olan mallarını, eski deyiimiyle fâni olanı, sonsuzlaştırmak amacıyla köklü bir müessese oluşturmuştur.

Malları vakfeden kişi, Yani Numan oğlu Abdurrahman, bu gayrimenkullerin, kendilerine atalarından kaldığını ve Amed/Karakuyu Köyü merkezli olarak çocuklarının, geçimlerinin sağlanması ve Allah'ın fakir kullarına harcanmak

için vakfedildiğini belirtmektedir bu vakfiyede. (Abdurrahman Bin Numan Vakfı, dolap no.50).

Aslında Amed'te bu vakıf kurma düşüncesi, tarih olarak Hicri: 912/Miladi: 1512 yılına kadar gider. Vakfın kurulduğu o tarihte sınırlı ve belli gelir olarak sadece Karakuyu Köyü merkezi ile sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Vakfın gelişme göstermesi üzerine yazıya dökülerek resmileşen tarihte ise, vakfa ait mülklerin ve gelir alanlarının genişleyerek artması üzerine tekrar yapılandırıldığı ve resmiyet kazanarak kâğıda döküldüğü anlaşılmaktadır.

O dönemde oluşturulan vakıf, **“Şeyh Sadededdin Cebavi adıyla kurulmuş”**, günümüze kadar ulaşan vakfiyedeki tam ismi ise, **“Es-Seyyid eş-Şeyh Abdurrahman Bin es-Seyyid eş-Şeyh Numan Bin es Seyyid es-Şeyh Said el Hüseyini Bin es-Seyyid eş- Şeyh Ali el-Amedi”**dir.

Bazı insanların, öbürlerine göre gelecek hakkında daha duyarlı, olayları daha derinden kavrama ve bu olaylar üzerine daha hassasiyetle durma sezgisine sahiptirler. Toplumun yazgısını ilgilendiren kararların alınmasında, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli dönemlerinde bu tür insanlar zaman zaman ortaya çıkmış, ruhlarda sönmeye yüz tutan medeniyet alevini, insanlık aydınlığını, güzellik ve hakikat aşkını canlandırmak görevini üstlenerek bazı kurumların oluşmasında büyük hizmetleri olmuştur bu tür insanların.

Örfi-Zade Vakfı'nın bazı özellikleri vardır ve bunlar sayesinde vakıf, uzun süre ayakta kalabilmiş ve günümüze kadar da işlevini sürdürmüştür. Bunlar içinde Şam'da kurulan Sa'dilik Tarikatı'yla özdeşleşmesi ve Anadolu'da yayılmaya başlanan bu tarikatın belki de ilk geldiği yerlerden birinin Diyarbakır olması da büyük bir etken olmuştur.

Şam'da Sadeddin Cebavi tarafından oluşturulan Sa'diliğin Diyarbakır'da yayılması ve tekkesinin kurulmasına dair Örfi-Zade vakfiyesinde oldukça önemli bilgiler mevcuttur. Bu vakfiyede, verilen bilgiler, hem Sa'dilik Tarikatı ve hem de bu bölgedeki tekkelerin oluşması ve yaygınlaşması konusuna ışık tutmaktadır bize.

Örfi-Zade vakfiyesinde: “Karakuyu Köyü ile Talay ve diğer mezarların gelirleri hayratımdan olmak üzere Sa'diyye Şeyhi ve Mütevellisi tarafından

bütün evladımın fakirleri ile birlikte harcanacaktır" denilerek bölgede Sa'diyye'ye ait tekkenin varlığına açık olarak işaret edilmektedir.

Abdurrahman Bin Numan vakfı, İmam-i A'zam Ebu Hanife'nin belirttiği hukukî kurallara göre tescil edilmiştir. Hatta Diyarbakır ehli, çoğunluk olarak Şafii mezhebine mensup olmakla beraber, Örfi-Zadeler, Hanefi mezhebine göre ibadet ve muamelatını yürütmüşlerdir.

Benim yetiştiğim dönemlerde anne tarafından dayılarımız olan Şeyh Muhammed ve Şeyh Hüseyin'in, Mehmediyan köyündeki yaşamlarında Hanefi Mezhebi'nin kurallarına göre ibadetlerini yapmaları benim dikkatimi çekmiştir hep. Çünkü Diyarbakır merkez halkı, Hanefi, Köylüler ise Şafiidirler.

Ancak bu vakıf, gelirlerinin büyük bir kısmı, evlattan evlada geçmek suretiyle oluşturulduğundan, eski deyimle "Zürri-Ehli", yani "EVLATLIK" bir vakıf özelliğini taşıyarak günümüze kadar gelmiştir.

Arapça olarak kaleme alınan vakfiyede, "Soydan soya, nesilden nesile, kuşaktan kuşağa ve çağdan çağa evlada geçmek suretiyle" şeklinde bir ifadeyle düzenlenmiştir Örfi-Zâde vakfiyesi. Bunun dışında vakfiyenin bir bölümünde, "Mülk edinme (temellük) ve mülk olarak verme (temlik) yolu ile edindiğim, köy, mezraa, akar, dükkân, ev ve bu belgede yazılı olan her şeyi bütün asırlarda batın (soy) tertibi üzere en olgun ve en akıllı olan çocuklarıma ve çocuklarımla çocuklarına vakfettim" diyerek vakfın evladiyelik olduğunu vurgulanmış ve yararlanma (İntifa') hakkının çocuklarına ait olduğunu belirtilmiştir.

Abdurrahman Bin Numan vakfiyesinde, hayatta olduğu sürece vakfın işlerine bakma görevinin (tevlîyet), kendisinde olduğu, vefatından sonra ise, bu görevi eski deyimle "batın tertibi", yani soy esasına göre çocuklarının üstlenmesini şartı koşulmuştur. Osmanlı hukuk düzeninde buna "meşruta müteveli" denilmektedir.

Abdurrahman Bin Numan vakfiyesinde dikkat çeken en önemli nokta: "Yararlanma hakkının sadece erkek çocuklarına ait olduğu, vakıf gelirlerinin erkek çocuklar arasında eşit şekilde bölüştürülmesi gerektiği şart koşulmuştur. Kızların ise, sadece nafaka ve giysi hakkının olduğu belirtilerek erkekle kızlar arasında eşit şekilde yararlanma esası pek benimsenmemiştir.

Bu vakfiyede, vakıf gelirlerinin dağıtımı şu şekilde şarta bağlanmış ve kuşkuya yer bırakmayacak şekilde düzenlenmiştir.

- 1- Vakfın geliri, önce vakfın bakım ve onarımı için harcanacaktır. Böylece bu vakfın uzun ömürlü olması sağlanacaktır.
- 2- Üç aylar diye adlandırılan Recep, Şaban ve Ramazan aylarında 3 batman (takriben 24 kilogram.) bal helvası yapılıp dağıtılacaktır.
- 3- Erkek çocuklardan doğma kız çocuklarının nafaka ve giysileri, vakıftan karşılanacaktır. Böylece muhtaç durumdaki kız çocuklarının ihtiyaçları karşılanmış olacaktır.
- 4- Fakir ve yoksullara, ilim, ibadet ve iyilik yapmaya yönelik öğretim için harcama yapılacaktır.
- 5- Vakfın geriye kalan miktarı erkek çocukları arasında eşit şekilde paylaşılacaktır.

Bu durumda, vakfiyede yer alan “erkek çocuklarından olan kız çocuklarının evlatlarına ise her hangi bir şey verilmeyecektir” şeklindeki ifadeden açıkça anlaşılabilir, kız çocuklarından doğan çocuklar, kapsam dışında tutulmuştur.

Ayrıca Abdurrahman Bin Numan vakfiyesindeki: “Öncelikle vakfımın fakirlerine, sonra da Müslüman ve salihlerden olan fakirlere harcanmak üzere vakfettim” şeklindeki ifadeyle bu vakfın sağlam temeller üzerine bina edildiği rahatlıkla söylenebilir. Hayat, bir bakıma yeni doğuşu sezme ve her işi ona ayarlamaktır. Dedemiz Abdurrahman bin Numan, adeta geleceği gören gözlere sahiptir.

Biz de anne tarafından mensubu olduğumuz Örfi-Zade Vakfı'nın “kız çocuklarının çocuklarına herhangi bir harcamadan pay verilmeyecektir” hükmüne binaen maddi bir yaralanma olmasa da manevi bir hazzın sahibiyiz.

Günümüzde vakfiyede geçen, “oğul, evlat” anlamına gelen Farsçadaki “zade” kelimesi zamanla değiştirilerek “Örfi-Zade Vakfı” yerine “Örfioğlu Vakfı” şekline evrilmiş ve varlığını bu isimle sürdürmüştür Cumhuriyet Dönemi'nde...

Bu vakıfla ilgili ilginç olan başka bir durum ise, Abdurrahman Bin Numan evladından Şeyh Yunus Efendi'nin şeyhlik yapmasından ötürü Yunus Baba

Tekkesi olarak anılan Örfi-Zade Tekkesi'ne, daha sonra Şeyh Ömer post-nişin olmuştur. Diyarbakır Ulu Camii'nin arkasında bulunan ve Rufâi Tarikatı ayininin icra edildiği yer olarak bilinen bu tekkenin arsasına İsmet Paşa İlkokul'u yapılmış ve adeta zoraki ve ceberutça bir şekilde vakıftan alınarak el konulmuştur.

Başlangıçta aile, Sa'dilik tarikatına mensup iken, tarikatın ayin, zikir ve virtlerinin Rufâiyye'yle de aşağı yukarı aynı minvalde olduğundan Diyarbakır'daki Örfi-Zade Tekkesi'ndeki Sa'dilerin, son zamanlarda Rufailik zikir ve virtlerini benimsedikleri, icra ettikleri ve sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

1940'li yıllarda Tek Parti döneminin ceberut idaresi, birçok vakfın malına el koyduğu gibi Örfioğlu Vakfı'nın mallarına da el koymuş ve bu tekkeye de çok cüzi bir fiyat biçerek vakıf yöneticilerini bu meblağı almaya zorlamış ve mecbur bırakmışlardır. Kırk katır mı kırk satır mı hikâyesi...

1940'lı yıllara kadar zaviye ve tekkeler kapanmasına rağmen burada halka ve ihtiyaç sahiplerine çorba dağıtılmış ve adeta bir aş evi görevini üstlenmiştir. Ancak Tekke, daha sonra yıktırılmış ve arsasına İsmet Paşa İlkokulu yapıldığından, bugün sadece çeşmesi ayakta kalabilmiştir.

İslam toplumlarında bireyin ihtiyacını karşılamak için vakıf olarak ortaya çıkan bu kurum, Batı dünyasına da örnek oluşturmuştur. İhtiyaç halinde olan bireye yardım ve kendi evlatlarını da hayra teşvik amacıyla oluşturulan vakıf kurumu, milletlerin sosyo-kültürel yapısı, eğilimleri ve kalıcılığı sağlamak suretiyle, varlıklı kişilerin benimsediği, önemsemiği ve değer verdiği için, gelişerek hemen hemen yaşamın her alanına yayılmış, önemli bir fonksiyon icra etmiş ve büyük bir işlev görmüştür daima.

Denilebilir ki, İslam Tarihi'nde bazı aksaklıklarına rağmen, vakıfların, birçok yönüyle zirveye çıktığı ve tavan yaptığı devir, Osmanlı dönemi olmuştur. Bu dönemde, hayatın birçok alanında çeşitli vakıfların oluşturulduğu, insanların ihtiyaçlarını gidermek için büyük bir özveri ve sorumlulukla dini tarafı ağır basan insani yardımlaşma görevinin tam anlamıyla yerine getirildi söylenebilir.

Osmanlı döneminden kalma, özellikle evladiyelik vakıflardan birisi olan ve Kürdistan mintikasında en uzun ömürlü yaşayanı kuşkusuz, Örfioğlu Vakfı'dır. Başlangıçta temas ettiğimiz üzere Abdurrahman Bin Numan

tarafından Hicri: 942/ Miladi: 1536 yılında kurulan bu vakfın kuruluş tarihi göz önüne getirilirse, Diyarbakır'da günümüze kadar 500 yüz yıldır süren ve işlevini hakkıyla yerine getiren yegâne vakıf özelliğine sahip büyük bir örnek olmuştur.

Çocuklarının geçimini sağlamak ve Allah'ın yoksul kullarına harcanmak üzere kurulan ve çağlar boyunca çeşitli isimlerle anılan Örfioğlu vakfı geliri, zamanla artarak, çok sayıda menkul ve gayr-i menkuller olmak üzere, köy, mezra, dükkân, değirmen, ev ve benzeri yerlerin teberruuyla zenginleştiği ve amacı doğrultusunda kullanıldığı görülmekte, bunun da memnuniyet verici bir durum olduğu, rahatlıkla söylenmekte ve görülebilmektedir.

İlk vakfeden kişi, yani Numan oğlu Abdurrahman'ın son derece bilgili ve âlim olduğu, vakfın asırlarca yaşaması için hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak tarzda vakfiyeye, tevliyet, yani yönetim, denetim ve harcamalarına açıklık getirerek bunları yazıya döktüğü, ayrıca Sa'diyye Tekkesi' Şeyhliğinin de, aynı kişi tarafından yürütülmesini, önemli bir şart olarak belirttiği bu durumun, takdirle ve önemle anılacak bir öngörü olduğu, rahatlıkla ifade edilebilmektedir.

Eski deyimıyla tevliyet, yani vakıf işlerine bakma vazifesi, asırlar boyunca soy düzenine göre, neslinin erkek evladının **“en akıllı ve en olgununun yürütmesini”** şart koşulması, bu vakfın sürekliliğini sağlamada ve günümüze kadar gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Diyarbakır'da “ÖrfioğluVakfı” olarak bilinen ve anılan Abdurrahman Bin Numan Vakfı'na, kuruluşundan itibaren tarihi süreç içinde birçok isim verilmiştir. Bu isimler, özellikle mütevellilerin (vakfı idare eden kişilerin) ve Sa'diyye Tarikatı Şeyhlerinin isimleriyle özdeşleşmiş ve onlara izafe edilerek kullanıla gelmiştir.. (Yasin Yılmaz, 2012)

Osmanlı Devlet kural ve geleneğine göre, ilerleyen zamanlarda vakfın hem mütevellilerine hem de diğer görevlilerine Dersaadet, yani İstanbul'daki merkezi yönetim tarafından çeşitli beratlar verilmiştir. Padişah değişikliğinde ise, bu beratlar zaman zaman yenilenmiştir. Bu durum bize, Osmanlı Vakıf Hukuku'nun ne kadar sağlam bir sistem üzerine kurulduğunu ve işlediğini göstermektedir

Günümüzde Abdurrahman Bin Numan vakfı (Örfioğlu Vakfı), Diyarbakır'da varlığını sürdürmekte, ancak çok köklü bir vakıf olmasına karşılık, birçok nedenlerle vakfedilen ve gelir sağlayan malların ve yapıların büyük bir kısmını, gerek teknolojik gelişme ve gerekse Cumhuriyet'in ilanından sonraki zamanlarda, özellikle Tek Parti dönemindeki ceberut baskı ve zoraki uygulamalardan ötürü, işlev ve fonksiyonlarında aksamalar meydana gelmiştir.

Vakıf, taşınmazlarının büyük bir kısmını kaybetmesine rağmen, günümüzdeki mevcut gelirleriyle büyük ve varlıklı bir vakıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Şayet vakfiyede belirtilen gayr-i menkul ve yerlerin tamamı bu vakfın elinde kalmış olsaydı, büyük bir holding gibi gelire ve mala sahip olacaktı. Böyle bir durumda, hem hayır işlerine ve iyiliğe harcamada çok yararlı işler yapacak ve hem de bu vakfa ait ailelerin, mensup ve sahiplerinin yaşamları farklı olacaktı.

Son çıkan Vakıflar kanununa göre, vakıfların yönetimiyle ilgili düzenlemede "Tevliyet" yerine, yöneticilik kurumu getirilmiştir. Bu kanuna göre, "Mütevelli" yerine, yöneticilik sistemine geçilmiş, ayrıca yönetici yardımcılığı makamı oluşturulmuştur. Böylece vakfın yönetimi bunlara tevdi edilmiş, fakat denetim görevi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğuna verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Bin Hanbel. (1992). *Müsned*, C.II, İstanbul. Çağrı Yayınları.
- Abdurrahman Bin Numan Vakfı. VGMA. Dolap no.50. Ankara.
- Abdurrahman Bin Numan Vakfı Vakfiyesi. VGMA. Defter No.580. Sıra 19. Ankara.
- Yılmaz, Y. (2012). *Örfi-Zade Vakfı*. Ankara. Semih Ofset Matbaacılık.
- Kudat, A. & Dulkadiroğlu, H. Kamu Yararı Ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme. E-Isbn, 43.
- Kudat, A. (2014). Hak ve Hukuk Kavramları Üzerinde Bir Değerlendirme. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 87-106.
- Pakalın. M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*. C.I-III. Ankara. MEB Yayınları.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİNDEKİ VAKFİYELERE GÖRE AFYONKARAHİSAR'DAKİ VAKIFLAR ve PARA VAKIFLARI

YAKUP ÖZSARAÇ

Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Türkler Anadolu'ya geldiklerinden itibaren bu coğrafyada vakıf kurmuşlardır. İlk vakfiye belgesi 1041 yılına aittir. Osmanlı Devleti kuruluşu itibarıyla Anadolu'da kurulan bir devlettir. Bugünde Anadolu coğrafyasında Türk hakimiyeti devam etmektedir. Anadolu'da bir şehri incelemek bize o şehir tarihi hakkında bilgi verdiği kadar günümüze de aktaracak bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle ticaretin ön planda olup geliştiğini düşündüğümüz bir şehri kurulan vakıflar ve para vakıfları bağlamında araştırmanın önemli olduğu kanaatindeyiz.

Bu çalışmada Anadolu'nun tam ortasında bulunan Afyonkarahisar seçilmiştir Afyonkarahisar ilimiz dün de bugünde ticaret yollarının kesiştiği bir coğrafyada yer almaktadır. Bu şehirde kurulan vakıflar ve seçilen örneklem dahilinde para vakıfları incelenecektir.

Bu şehirdeki Osmanlı döneminde kurulmuş olan vakıfların vakfiye kayıtlarına Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kültür Tescil Dairesi Başkanlığı Arşivi'nden ulaşılmıştır. Bu arşivdeki Afyonkarahisar ilinde kurulan vakıfları da kapsayan vakfiye belgeleri Anadolu Vakfiye Defterleri (578-619) olarak tasnif edilmiş defter serisinden seçilecektir. Bu defterlerde 11.697 adet vakfiye kaydı bulunmaktadır. Bu vakfiyelerin tümünü incelemek ve özellikle para vakıflarını seçmek kısa bir zamanda hayli zor bir çalışma gerektirdiğinden, vakıfların kurumsal olarak değişiminin yaşandığı yıl olan 1826 Şer'iyeye ve Evkâf Nezâreti'nin kuruluşu sonrası kayıtlar incelenmiştir. Vakfiye seçimi rastgele yapılarak, bu vakfiyelerin içerisindeki para vakıfları incelenerek analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Anadolu Şehirleri, Afyonkarahisar, Vakıflar, Para Vakıfları.

Giriş

Vakıf, kelime olarak Kamûs-i Türkî sözlüğünde “hapsetmek, alıkoymak, durdurmak” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, “menfaati kullara olmak üzere bir malı kendi mülkünden çıkarıp Allah yolunda hapsetmek” demektir. Hukukî manada ise; “bir şeyin faydalanma hakkının veya mülkiyetinin kamu yararına tahsis edilerek devamlı olarak başkalarının mülk edinmelerini engellemek; yani mülkiyetin, Allah'ın rızasını kazanmak ve insanlara faydalı olmak gayesiyle kamu yararına tahsisi” demektir. Türkçe 'de vakıf şeklinde telaffuz edilen “vakf” kelimesi, Arapça bir kelime olup duruş, durma, hareketten kalma, alıkoyma, durdurma gibi manaların yanında bir mal ve mülkü satılmamak şartıyla bir hayra tahsis etme anlamına da gelmektedir.²³

Vakfın bir çeşidi olan para vakfı; kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşan vakıftır diyebiliriz.³ Osmanlı'da genel kabul görmüş olan bu tür vakıflar, vakfiyesinde belirtilen şartları gerçekleştirmek için tasarrufu altındaki parayı, kendine has usullerle borç vererek suretiyle elde ettiği geliri, vakfiye şartlarına göre harcayan bir finans kurumudur.

Bugün Osmanlı vakıfları hakkında bilgi edinebileceğimiz zengin bir arşive sahip olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, aynı zamanda Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nden kalan vakıfları da yöneten bir kurumdur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) içerisinde günümüze ulaşmış vakfiyelerin, senetlerinin birçoğu tasnif edilerek defterlere kaydedilmiş ve bu kayıtlar dijital ortama aktarılmıştır. Bu arşiv, Vakıflar Genel Müdürlüğü logosunda yer aldığı üzere, 1048 yılından bu yana kayıtları tutulan vakfiye belgeleri ile, ülkemizdeki en eski sosyal bilim arşividir.⁴ Vakfiyeler, VGMA vakfiye defterlerinde İstanbul, Mücedded

²³ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1996), 1495-1496; Bahaeddin Yediyıldız, 18. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, (Ankara: TTK, 2003), 8; Nazif Öztürk, Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983), 27. Vakıf terim ve istihlamları için bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül-Ahlâf fi Ahkâm-il Evkaf*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977), 13-17; Elmalı M. Hamdi Yazır, *Ahkâm-ül-Evkaf (Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar)*, Hazırlayan: Nazif Öztürk, (Ankara: TDV Yayınevi, 1995), 49-63; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstihlah ve Tâbirler*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966). ³ Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, (İstanbul: İlimi Neşriyat, 1993), 67. ⁴ Türklerin Anadolu'ya gelişyle H.440 / M.1048 yılında Erzurum Pasinler'de bulunan ilk vakıf (vakfiye) belgesi için bkz. *Halil Divani bin Mehmed Cihangir (Yağan Paşa, Yağan Baba Zâviyesi) Vakfiyesi*, VGMA 606/74, 102.; günümüzde bu tarif Vakıflar Genel Müdürlüğü logosu olarak da kullanılmaktadır. Ayr. Bkz. Hasan Yüksel, “Vakfiye”, *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, 467-469.; Hamza Keleş, *Erzurum Vakıfları: H. 988 (M. 1580-1581) Tarihli Evkaf Defterine Göre*, (Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2006), 11-13.

Anadolu, Küçük Evkâf, Haremeyn Mukâta'a, Haremeyn, Rumeli ve Müstakil Vakfiye Defterleri şeklinde tasnif etmiştir.²⁴

Bu çalışmada yukarıdaki defter serilerinden Mücedded Anadolu Serisi (578-619), olarak sınırlandırılmış defter serisi seçilmiştir. Bu defterlerde 11.697 adet vakfiye kaydı bulunmaktadır. Buna göre; 19. yüzyıl öncesi 3.945 adet vakfiye kaydı, 1800-1826 yılları arasında ise 337 adet vakfiye kaydı ve 1826-1926 arası ise 7405 vakfiye kaydı bulunmaktadır. Dönem olarak 1826 sonrası seçildiğinden, bu defterlerdeki 4.292 adet vakfiye kaydı, bu çalışmanın dönemi dışındadır. Ayrıca bu defterler Osmanlı dönemini kapsamakta olup, Cumhuriyet dönemi vakfiyeleri çalışmanın kapsamı dışındadır.

Anadolu Defterleri ağırlıklı olarak; İstanbul'un Anadolu yakasından başlayıp günümüzde Irak, Suriye, Lübnan Mısır, Ürdün, Libya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Kırım ve Kıbrıs'tan oluşan coğrafyaya ait kayıtları kapsamaktadır. Bu defterlerde Rumeli'de kalan vilâyet ve kazalarda kurulan vakfiyelere de rastlanmaktadır. Bunun sebebi, bazı vakıfların hem Anadolu hem Rumeli'de akar ve hayrâtının bulunması ya da vakfın tescil edildiği kadılığın Anadolu vilâyetlerinden birinde bulunmasıdır.

Afyonkarahisar Şehri ve Vakıfları

Afyonkarahisar şehri Osmanlı idaresinde; Karahisar-ı Sahib Sancağı adıyla 1428 yılında Anadolu eyaletine bağlı iken 1841-1867 yılları arasında Hudâvendigar (Bursa) eyaletine, 1867 yılından 1918'e kadar Hudâvendigar vilayetine bağlı bir sancak olarak Osmanlı Devleti idari yapısı içinde yer almıştır. 1924'te ise vilayet olarak Afyonkarahisar adıyla günümüze kadar gelmiştir.⁶

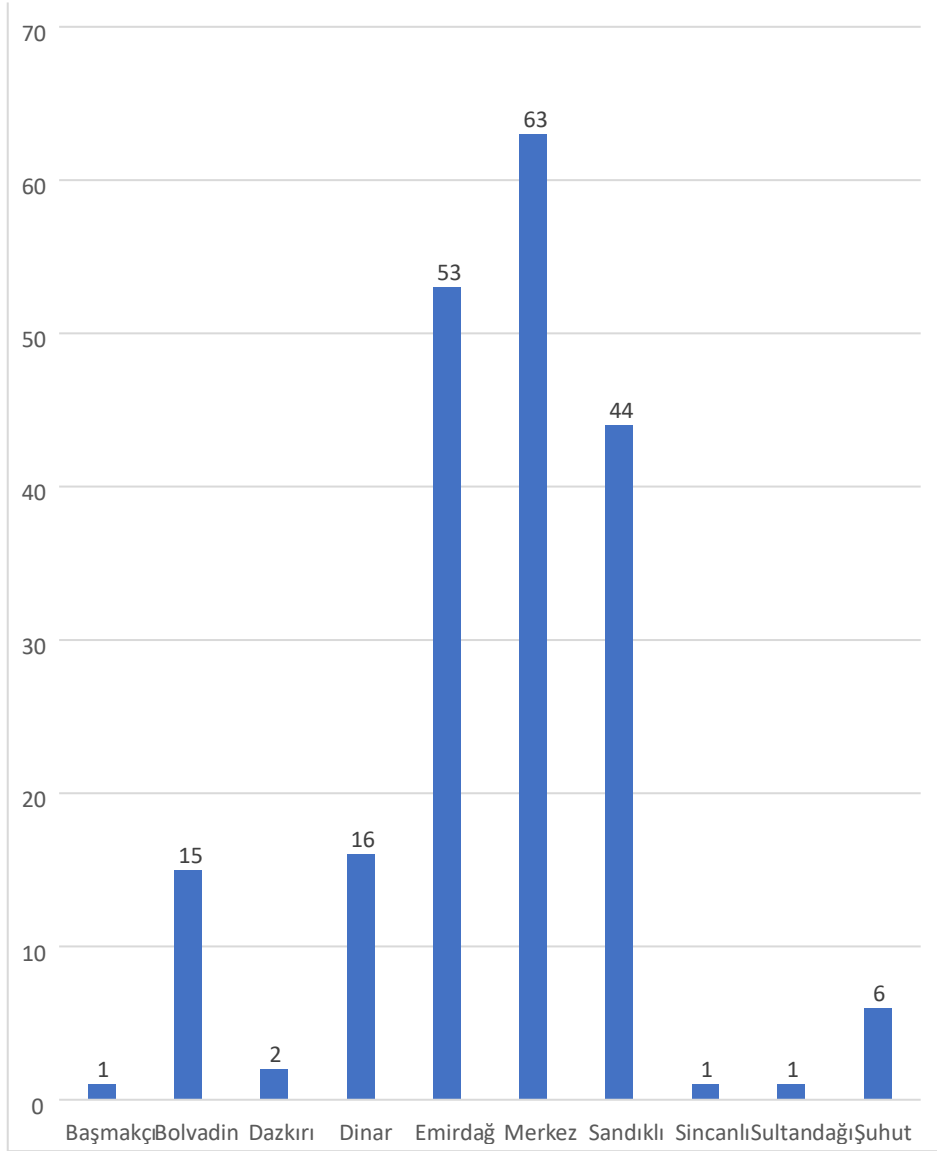
Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1986 yılında hazırlanan İl İl Vakıflar adlı eserde elde edilen verilere göre Afyonkarahisar'da Osmanlı dönemine ait vakıfların toplam sayısı 81 adet olarak belirtilmektedir. Bu vakıfların 74 tanesi Mazbut, 7 tanesi Mülhak vakıf olmakla beraber 1970 tarihli 903 sayılı kanun ile kurulan vakıfların sayısı ise 20 adettir. ²⁵ Bu

²⁴ Mevlüt Çam, "Vakıf Medeniyeti ve Vakıf Kayıtlar Arşivi" Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı (Ankara: Yayınevi, Yıl), s. 452. ⁶ Feridun Emecen, "Afyonkarahisar", DİA, C. 1, İstanbul, 2010, 443-446.; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s.10.

²⁵ Afyonkarahisar'da Osmanlı Döneminde 88 cami, 18 mescit, 13 türbe, 1 yurt binası, 3 arsa, 1 tarla, 1 tuvaletin hayrat olarak, 2 bina, 14 mağaza, 50 dükkân, 3 hamam, 21 arsa, 9 ev, 1 değirmen, 5 tarla, 1 işhanı, 1 kervansarayın akar olarak Mazbut vakıflarca; 2 cami, 1 medresenin hayrat olarak 5 han, 8 ev, 3 hamam, 3 bağ,

çalışmanın kapsamı olan 1826-1926 tarihleri arasında Afyonkarahisar'da 200 adet vakıf kaydına ulaşılmaktadır.²⁶ Bu vakıfların dağılımı ilçelere göre ekteki tablodaki gibidir.

Tablo 1: Afyonkarahisar'da kurulan Vakıfların Merkez/ilçelere göre dağılımı

1 tarla, 1 bahçe, 3 arsa, 4 dükkân ve 1 deponun akar olarak Mülhak vakıflarca vakfedildiği bildirilmiştir. Bkz: İbrahim Ateş, Abdülkerim Erdoğan, İl İl Vakıflar '86, Renk Ofset, Ankara 1986, s. 46.

²⁶ VGMA VAYS sistemi.

Bu vakfiyelerden rastgele örnekleme ile 20 vakfiye seçilerek incelenmiştir. Buna göre seçilen vakfiyelerin aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 1826-1926 yıllarında Afyonkarahisar ilinde incelenen Vakfiyeler

Sıra	VAKIF ADI	Hicri	Miladi	İLÇE	Mevkufe
1	Mehmed Dilaver Paşa (Dilaver Paşa)	1255	1839	Merkez	Dükkan
2	Mustafa bin Receb	1288	1871	Merkez	para
3	Ömer Ağa bin Abdullah	1288	1871	Merkez	para
4	Ali Efendi bin Abdullah bin Ali	1289	1872	Merkez	para
5	Veli bin Osman	1293	1876	Sandıklı	para
6	Eyyub Ağa bin Mehmed	1296	1879	Şuhut	para
7	Cafer bin Ahmed	1299	1882	Emirdağ	para
8	Mahmud Ağa bin Abdullah	1299	1882	Emirdağ	para
9	Ahmed Ağa bin Ali	1299	1882	Bolvadin	para
10	İsmail Ağa bin İsmail	1300	1883	Bolvadin	para
11	Mustafa Ağa bin Mustafa	1300	1883	Sandıklı	para
12	Mustafa Ağa bin Mahmud	1303	1886	Şuhut	para
13	Adil bin Yusuf	1327	1909	Merkez	para
14	Ömer bin Ali	1330	1912	Dinar	para
15	İbrahim Efendi bin Mehmed Efendi	1331	1913	Merkez	para
16	Ali bin Murtaza (Ali Ağa bin Murtaza)	1332	1914	Emirdağ	para
17	Hüseyin bin Murad	1333	1915	Emirdağ	para
18	Osman bin Ahmed	1334	1916	Sandıklı	para
19	Ali bin Halil İbrahim	1337	1918	Dinar	para
20	Hüseyin Ağa bin Hüseyin	1325	1907	Merkez	para

İncelenen bu vakıflardan 19 tanesi para vakfı olup bu para vakıflarının özetleri şu şekildedir.

1- Hüseyin Ağa ibni Hüseyin Vakfı

1325/1907 tarihli vakfiyeye²⁷ göre Afyonkarahisar'ın Şuhut Kazasının Kulak Köyü sakinlerinden Hüseyin Ağa bin Hüseyin, 2000 kuruşu müteveli Ömer

²⁷ Hüseyin Ağa bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 597/79, s. 106.

Ağa Bin Yusuf'un ikrarıyla vakfetmiştir. Bu 2000 kuruşun %15 oranı ile istirbah ve istiğlal olunup elde edilen gelir Kulak köyü Cami Hatibine, Caminin tamiri için sarf edilmesi şart koşulmuştur.

2- Ali Oğlu Ahmed Ağa Vakfı

1299/1882 tarihli vakfiyeye²⁸ göre Afyonkarahisar'ın Bolvadin Kazasının Karabağdere Köyü sakinlerinden Ahmed Ağa ibni Ali, 2000 kuruşu mütevellî Mustafa Efendi ibni İbrahim'in ikrarıyla 2000 kuruş vakfetmiştir. Vakfedilen meblağ %15 oranı ile istirbah olunarak elde edilen gelirin 100 kuruşu Karabağdere Köyü Cami Hatibine, 100 kuruşu Caminin İmamına ve 50 Kuruşu Müezzine sarfedilmesi, kalan gelir ise "*asl-i mali mevkufa zamlâ*" kullanılması şart koşulmuştur.

3- Abdullah bin Ali Vakfı

1289/1872 tarihli vakfiyeye²⁹ göre Afyonkarahisar'ın Bolvadin Kaymakamlığına bağlı İshaklı Kazasının Üçkapı köyü sakinlerinden Macarlı Ali Efendi ibni Abdullah bin Ali, 1500 kuruşu mütevellî Hafız İbrahim Efendi ibni Süleyman'ın ikrarı ve takriiriyle vakfetmiştir. Bu meblağın %15 oranı ile istirbah olunacağı ve elde edilen gelirin 100 kuruşu Üçkapı köyü Cami Hatibine, 125 kuruşu Caminin tamirine sarf edilmesi istenmiştir.

4- Cafer bin Ahmed Vakfı

1299/1882 tarihli vakfiyeye³⁰ göre Afyonkarahisar'a bağlı Aziziye (Barçınlı) İlçesindeki Kırkpınar Köyü sakinlerinden Cafer bin Hacı Ahmed, 600 kuruşu malından ifraz ederek Kırkpınar köyü Cami mütevellisi Seyfi Oğlu Süleyman bin Recep'in ikrarı ve takriiriyle vakfetmiştir. Vakfedilen meblağ %15 oranı ile istirbah olunarak elde edilen gelirin Kırkpınar köyü Cami Hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

5- Mehmed Oğlu Eyyüb Ağa Vakfı

1296/1879 tarihli vakfiyeye³¹ göre Afyonkarahisar'a bağlı Şuhut Kazasına bağlı Artigan Köyü sakinlerinden Eyyüb Ağa ibni Mehmed, 1000 kuruşu, mütevellî Hasan Ağa Ali bin Hüseyin'in ikrarı ve tasdikiyle vakfetmiştir. Bu

²⁸ Ali oğlu Ahmed Ağa Vakfiyesi, VGMA, 589/344, s. 208-209.

²⁹ Abdullah bin Ali Vakfiyesi, VGMA, 587/300, s. 246.

³⁰ Cafer bin Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 586/169, s. 181-182.

³¹ Mehmed Oğlu Eyub Ağa Vakfiyesi, VGMA, 586/201, s.208.

1000 kuruş; %15 oran ile istirbah olunarak, Artıgan Köyü hatibine teslim edilmesi istenmiştir.

6- Hacıveli ibn Osman Vakfı

1293/1876 tarihli vakfiyeye³² göre Afyonkarahisar'ın Sandıklı Kazasına bağılı Aşğıkocavıran köyü (Cuma Mahallesi) sakinlerinden Hacıveli ibni Osman, 1000 kuruşu müteveli Kadioğlu Ahmet bin Ömer'in ikrarı ve takriyle vakfetmiştir. Bu 1000 kuruşun %15 oranı ile i'mal ve istirbah olunacağı ve elde edilen gelirin Aşğıkocavıran köyündeki caminin hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

7- İsmail Ağa bin İsmail Vakfı

1300/1883 tarihli vakfiyeye³³ göre Afyonkarahisar'ın Bolvadin Kazasına bağılı Karamuk köyü civarında Deve Deresi denilen yerde mukim olan İsmail Ağa ibn İsmail, 2000 kuruşu, müteveli Daveroğlu Ömer Ağa ibn Osman'ın ikrarıyla vakfetmiştir. Bu 2000 kuruş %15 oran ile istirbah olunarak elde edilen gelirin 100 kuruşu Deve Deresi köyüne bağılı Bulanık Mahallesi Camii Hatibine, 100 kuruşu İmamına ve 50 kuruşu Müezzine verilmesi şart koşulmuştur.

8- Mahmud Ağa bin Abdullah Vakfı

1299/1882 tarihli vakfiyeye³⁴ göre Afyonkarahisar'ın Aziziye (Perçinli) Kazasına bağılı Sarıkavak köyü sakinlerinden İsmail Bey oğlu Mahmud Ağa bin Abdullâh, 1000 kuruşu, oğlu ve vakfın mütevellisi olan İsmail bin Mahmut'un ikrarıyla vakfetmiştir. Bu 1000 kuruş %15 oran ile istirbah olunarak elde edilen gelirin oğlu İsmail Efendi'ye, müteveli ve Cami Hatibi olması şartıyla teslim edilmiştir.

9- Mustafa Ağa bin Mahmud Vakfı

1303/1886 tarihli vakfiyeye³⁵ göre Afyonkarahisar'a bağılı Şuhut Kazasından İçekli Köyü sakinlerinden Hatunlu oğlu Mustafa Ağa ibn Mahmud, 2000 kuruşu malından ifraz ederek, Kayalar Mahallesi ahâlisinden müteveli Alî Ağa ibn Hacı Mehmed'in ikrarı ve takriyle vakfetmiştir. Bu 2000 kuruş %15

³² HacıVeli ibn Osman Vakfiyesi, VGMA, 587/3-1/194, s. 159-160.

³³ İsmail Ağa bin İsmail Vakfiyesi, VGMA, 586/18, s. 12-13.

³⁴ Mahmud Ağa bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 586/48, s. 68-69.

³⁵ Mustafa Ağa bin Mahmud Vakfiyesi, VGMA, 586/30, s. 39-40.

oran ile istirbah ve istiğlal olunarak elde edilen gelirin İçekli Camii Hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

10- Mustafa Ağa bin Mustafa Vakfı

1300/1883 tarihli vakfiyeye³⁶ göre Afyonkarahisar'a bağlı Sandıklı Kazasına bağlı Belkavak köyü sakinlerinden Mustafa Ağa ibni Mustafa, 2000 kuruşu mütevellî Veliyüddin ibni Mustafa'nın ikrarı ve takriiriyle vakfetmiştir. Bu 2000 kuruşun %10 oranı ile istirbah olunacağı ve elde edilen gelirin 300 kuruşu Belkavak köyü Cami Hatibine verilmesi ve gelirden fazla kaldığı takdirde Caminin tamiri için sarf edilmesi istenmiştir.

11- Receb bin Hüseyin Vakfı

1288/1871 tarihli vakfiyeye¹⁹ göre Afyonkarahisar'ın Şuhut Kazasına bağlı Arzlı köyü sakinlerinden Mustafa bin Receb bin Hüseyin, 1000 kuruşu, mütevellî Kayaoğlu Ali bin İbrahim'in ikrar ve takriiriyle vakfetmiştir. Bu 1000 kuruş %10 oranla istirbah olunarak elde edilen gelirin 100 kuruşu Arzlı köyündeki Caminin Hatibine, 50 kuruşu ise Caminin tamirine kullanılması şart koşulmuştur.

12- Hacı Ömer Ağa bin Abdullah Vakfı

1288/1871 tarihli vakfiyeye³⁷ göre Afyonkarahisar'ın Şuhut Kazasına bağlı Arap köyü ahalisinden Hacı Ömer Ağa bin Abdullah, 1000 kuruşu mütevellî Ahmed Efendi ibn Hacı İbrahim'in ikrarı ve takriiriyle vakfetmiştir. Bu 1000 kuruşun %15 oran ile istirbah olunacağı ve elde edilen gelirin Arap köyü Cami Hatibine verileceği istenmektedir.

13- Adil Bin Yusuf Vakfı

1327/1909 tarihli vakfiyeye²¹ göre Afyonkarahisar'a bağlı Aziziye Kazasından Hacı Adil İbn Hacı Yusuf, 2000 kuruşu, mütevellî Hacı Emin oğlu Hüseyin'in ikrar ve tasdikiyle vakfetmiştir. Bu 2000 kuruş; %9 ile istirbah olunarak; 120 kuruşu Aziziye kazasına bağlı İn'amiye köyündeki mescitteki hatib için ve 80 kuruşu ise caminin tamirine ve mum ile kandil gibi ihtiyaçları için kullanılacaktır.

³⁶ Mustafa Ağa bin Mustafa Vakfiyesi, VGMA, 589/243, s. 136.

¹⁹ Receb bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 585/114, s. 106-107.

³⁷ Hacı Ömer Ağa bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 585/131, s. 138-139. ²¹ Adil bin Yusuf Vakfiyesi, VGMA, 597/100, s.127.

14- Ömer bin Ali Vakfı

1330/1912 tarihli vakfiyeye³⁸ göre Afyonkarahisar'a bağlı Dinar İlçesindeki Darıcılar Köyü sakinlerinden Köse Veli Oğlu Ömer Bin Ali, 1000 kuruşu malından ifraz ederek Darıcılar köyü Cami mütevelli ve hatibi olan Gani oğlu Veli bin Mustafa'nın ikrarı ve takriiriyle vakfetmiştir. Vakfedilen meblağ %12 oran ile istirbah olunarak elde edilen gelirin 120 kuruşu Darıcılar köyü Cami Hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

15- İbrahim Efendi bin Hacı Mehmed Efendi Vakfı

1331/1913 tarihli vakfiyeye³⁹ göre Afyonkarahisar merkezinde bulunan Arap Mescidi Mahallesi ahalisinden Helvacı Hacı Caferzâde İbrahim Efendi ibni Hacı Mehmed Efendi, *“yirmi lirayı Osmanî yani lira yüz kuruş hesabıyla iki bin kuruşu”* ifadesiyle 2000 kuruşu mütevelli Helvacı Hacı Caferzâde Mustafa bin Hacı Ahmed'in ikrar ve takriiriyle vakfetmiştir. Bu 2000 kuruşun tamamı istirbah olunarak Buyuncak köyü Cami Hatibine teslim edilmiştir.

16- Murtazaoğlu Hacı Ali bin Murtaza Vakfı

1332/1914 tarihli vakfiyeye⁴⁰ göre Afyonkarahisar'a bağlı Aziziye Kazasına bağlı Hanbarcin nahiyesinin Akhisar köyü sakinlerinden Hacı Murtaza oğlu Hacı Ali bin Murtaza, 1000 kuruşu, mütevelli Murtaza Efendi ibni Mahoş'un ikrarıyla vakfetmiştir. Bu 1000 kuruşun %9'u idane olunarak elde edilen gelirin 45 kuruşu Akhisar köyündeki Cami inşaatı için Caminin Hatibine, 45 kuruşu ise Camide kullanılacak yağ ve mum ihtiyaçlarına kullanılacaktır.

17- Hüseyin İbn Murad Vakfı

1333/1915 tarihli vakfiyeye⁴¹ göre Afyonkarahisar'a bağlı Aziziye Kazasının Hisar köyünden Muradoğlu Hüseyin ibni Murad, 500 kuruşu İncili Mahallesi sâkinlerinden mütevelli Mahmud Efendizâde Eyub Efendi ibni Mahmud Efendi'ye Hisar köyünün Cami inşaatı için vakfetmiştir. Bu 500 kuruş, %9'u idane olup 45 kuruşu Hisar köyündeki Caminin Hatibine Vakıf mallarına bakması ve vâkıfın vefatından sonra evlat ve akrabalarının selameti için kullanılacaktır.

³⁸ Ömer bin Ali Vakfiyesi, VGMA, 602/427, s. 246.

³⁹ İbrahim Efendi bin Hacı Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 605/40, s. 28.

⁴⁰ Murtazaoğlu Hacı Ali bin Murtaza Vakfiyesi, VGMA, 604/379, s. 268.

⁴¹ Hüseyin İbn Murad Vakfiyesi, VGMA, 607/255, s. 164. ²⁶
Osman bin Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 608/259, s. 238.

18- Osman Bin Ahmed Vakfı

1334/1916 tarihli vakfiyeye²⁶ göre Afyonkarahisar'a bağlı Sandıklı Kazasına bağlı Yayman köyü sakinlerinden Tokmak oğlu Osman bin Ahmed, 2000 kuruşu mütevellî Nebioğlu Osman bin Ahmed'in ikrarı ve takriiriyle vakfetmiştir. Bu 2000 kuruşun %10 oranı ile istirbah olunacağı ve elde edilen gelirin 150 kuruşu Yayman köyü Cami Hatibi, gelirden fazla kaldığı takdirde Caminin tamiri için sarf edilmesi istenmiştir.

19- Ali bin Halil İbrahim Vakfı

1327 /1918 tarihli vakfiyeye⁴² göre Afyonkarahisar'a bağlı Dinar Kazasının Ocaklı köyünden Kara Yusuf oğlu Şeyh Ali bin Halil İbrahim, 1000 kuruşu mütevellî Ali Ağa'ya teslim ikrar ve tasdiikiyle vakfetmiştir. Bu 1000 kuruş, %15'le istirbah olunarak, elde edilen gelir ile köyündeki caminin imam ve hatibine verilmesi şart koşulmuştur.

Sonuç

Afyonkarahisar ilinde 200 vakıf üzerinden yaptığımız araştırma sonucu rastgele örneklemeyle 1826-1926 yılları arası seçilen 20 vakfın, vakfiyelerinden elde edilen bilgiler neticesinde; 19 tanesinin para vakfı olduğu tespit edilmiştir. Bu para vakıflarının içerdiği bilgiler neticesinde aşağıdaki tablo özetleri elde edilmiştir.

Tablo-3: Afyonkarahisar ilinde Kurulan Vakıfların Kuruluş Yerleri, Sermayeleri ve İstirbah oranları

İLÇELER	Kurulan Vakıf Sayısı	İstirbah Oranları				Genel Toplam
		9%	10%	12%	15%	
Bolvadin * ⁴³	1				2.000	2.000
Emirdağ	2		1.000		600	1.600
Şuhut	2				3.000	3.000

⁴² Ali Bin Halil İbrahim Vakfiyesi, VGMA, 609/16, s.12.

⁴³ * Bolvadin'de kurulan Ayşe binti Emin ve Kızları Vakfı Para vakfı değildir.

Bolvadin	2				2.000		2.000
Dinar	2		1.000	1.000			2.000
Emirdağ***44	2	1.500					1.500
Merkez***45	7	2.000	1.000		4.500	2.000	9.500
Sandıklı	3		4.000		1.000		5.000
Genel Toplam	21	3.500	7.000	1.000	13.100	2.000	26.600

Ayrıca vakıf paralarından gelir elde etmek için şu yöntemlerin kullanılması ve elde edilen gelirin şu şekilde harcanması öngörülmüştür.

VAKIF ADI	İşletme Şekli	Personel Giderleri	Diğer Giderler
Mustafa bin Receb	istirbah	hatip	tamirat
Ömer Ağa bin Abdullah	istirbah	hatip	
Ali Efendi bin Abdullah bin Ali	istirbah	hatip	tamirat
Veli bin Osman	istirbah	hatip	
Eyyub Ağa bin Mehmed	istirbah	hatip	
Cafer bin Ahmed	istirbah	hatip	
Mahmud Ağa bin Abdullah	istirbah	hatip	
Ahmed Ağa bin Ali	istirbah	İmam, hatip	
İsmail Ağa bin İsmail	istirbah	hatip, imam müezzin	
Mustafa Ağa bin Mustafa	istirbah	hatip	

44 ***9 İstirbah oranında kurulan 2 vakıf olup birisi Ali bin Murtaza (Ali Ağa bin Murtaza) 1000 Kuruş, Hüseyin bin Murad vakfı ise 500 kuruş vakfetmiştir.

45 ***Merkezde kurulan Mehmed Dilaver Paşa (Dilaver Paşa) vakfı para vakfı değildir.

Mustafa Ağa bin Mahmud	istirbah, istiğlal	hatip	
Adil bin Yusuf	istirbah	hatip	tamirat
Ömer bin Ali	istirbah	hatip	
İbrahim Efendi bin Mehmed Efendi	örf-i beldece	hatip	
Ali bin Murtaza (Ali Ağa bin Murtaza)	idane	hatip	yağ mum
Hüseyin bin Murad	istirbah	hatip	
Osman bin Ahmed	istirbah	hatip	tamirat
Ali bin Halil İbrahim	istirbah	İmam, hatip	
Hüseyin Ağa bin Hüseyin	istirbah ve istiğlal	hatip	

Kaynakça

- Berki, A. H. (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,
- Çam, M. Vakıf Medeniyeti ve Vakıf Kayıtlar Arşivi" Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul: İlmî Neşriyat.
- Elmalı M. Hamdi Yazır. (1995) *Ahkâmul-Evkaf (Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar)*, Hazırlayan: Nazif Öztürk, Ankara: TDV Yayınevi.
- Emecen, F. (2017). *Afyonkarahisar, DİA, 1*, İstanbul, 2010, 443-446
- Keleş, H. (2006) *Erzurum Vakıfları: H. 988 (M. 1580-1581) Tarihli Evkaf Defterine Göre*, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Öztürk, N. (1983). *Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,
- Ömer Hilmi Efendi, (1977). *İthaf-ül-Ahlâf fi Ahkâm-il Evkaf*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sezen, T. (2017) *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Şemseddin Sami, (1996 *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *18. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: TTK.
- Yüksel, H. (2012) .Vakfiye. *DİA*, 42, 467-469.

Arşiv Belgeleri

- Abdullah bin Ali Vakfiyesi, VGMA, 587/300, s. 246.
- Adil bin Yusuf Vakfiyesi, VGMA, 597/100, s.127.
- Ali Bin Halil İbrahim Vakfiyesi, VGMA, 609/16, s.12.
- Ali oğlu Ahmed Ağa Vakfiyesi, VGMA, 589/344, s. 208-209.
- Cafer bin Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 586/169, s. 181-182.
- Hacı Ömer Ağa bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 585/131, s. 138-139.
- HacıVeli ibn Osman Vakfiyesi, VGMA, 587/3-1/194, s. 159-160.
- Halil Divani bin Mehmed Cihangir (Yağan Paşa, Yağan Baba Zâviyesi) Vakfiyesi*, VGMA 606/74, 102.;
- Hüseyin Ağa bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 597/79, s. 106.
- Hüseyin ibn Murad Vakfiyesi, VGMA, 607/255, s. 164.
- İbrahim Ateş, Abdülkerim Erdoğan, *İl İl Vakıflar '86*, Renk Ofset, Ankara 1986, s. 46.

İbrahim Efendi bin Hacı Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 605/40, s. 28.
İsmail Ağa bin İsmail Vakfiyesi, VGMA, 586/18, s. 12-13.
Mahmud Ağa bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 586/48, s. 68-69.
Mehmed Oğlu Eyub Ağa Vakfiyesi, VGMA, 586/201, s.208.
Murtazaoğlu Hacı Ali bin Murtaza Vakfiyesi, VGMA, 604/379, s. 268.
Mustafa Ağa bin Mahmud Vakfiyesi, VGMA, 586/30, s. 39-40.
Mustafa Ağa bin Mustafa Vakfiyesi, VGMA, 589/243, s. 136.
Osman bin Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 608/259, s. 238.
Ömer bin Ali Vakfiyesi, VGMA, 602/427, s. 246.
Receb bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 585/114, s. 106-107.

İKTİSADİ BİR KONTROL MEKANİZMASI OLARAK HİSBE TEŞKİLATI VE VAKIF ÖRNEĞİ

AYDIN KUDAT

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

MUHAMMET FURKAN GÜNDOĞDU

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Özet

Vakf veya vakıf (VKF) kökünden Arapça bir mastar olup, sözlükte; hapsetmek ve alıkoymak demektir. Vakıf kelimesi bir isim olarak, edilgen kök, yani "vakfedilen mal" anlamını ifade eder. Osmanlı imparatorluğu uygulamasında "evkaf" tabiri, bu anlamda vakfın çoğuludur. (İbn Manzur, 3/969-970; Zebidi, 6/369). Günümüzdeki tanımı; "kar amacı gütmemek kaidesiyle, topluma fayda sağlayacak faaliyetler yürüten, belli bir yönetim şeması olan kuruluşlar" olarak ifade edilebilir. Türkiye, Selçuklu ve Osmanlı döneminden bugüne kadar yaşayan güçlü bir vakıf geleneğine sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde adalet ve güvenlik haricinde eğitimden sağlığa kadar günümüzde devletin üstlendiği birçok toplumsal hizmeti vakıflar üstlenmiştir (Yıldırımalp, 2013: 60). Toplumsal hizmetleri üstlenmesi noktasında organize bir faaliyet icra edildiği gibi, vakıfların en sade tanımlamayla bir organizasyon olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler

hisbe teşkilatı, vakıf, iktisadi regülasyon ve kontrol

Bir İktisadi Organizasyon Olarak Vakıf

Vakıf kurumu temelde bir organizasyon olduğu gibi, bu organizasyonun temel dinamiği iktisattır. Birer iktisadî organizasyon olan vakıflar, belirli bir sermaye ile kurularak bu sermaye üzerinden faaliyetlerini icra etmektedir. İslam hukuku bu sermaye üzerinden elde edilecek kâra olanak verdiği gibi, öte yandan bu kurumu kar amacından men etmiştir. Dolayısıyla kurumun faaliyet amacı ekonomik fayda sağlamak değil, topluma faydalı olacak hizmetleri icra etmek olmuştur. Esas itibariyle, sahiplerine ya da kurucularına kâr sağlama amacı gütmeyen kuruluşlar olarak bilinen bu yapılar, bazen kâr yaparlar. Ancak, kurucularına kâr dağıtmazlar. Sağlanan kârı tekrar kurucularının hayrî amaçları ve vakfiyenin misyonu için kullanırlar (Yalçın 1979, s. 184). Diğer bir ifadeyle toplumun zaman ve koşullara göre değişiklik arz eden asgari geçim ihtiyaçlarını karşılamayı, bu bağlamda kamusal temel hizmetleri ifa eden kurumların iâşe ve idamesini sağlama gayesindedir. (Kudat, 2017 /260)

Medeniyetimizdeki Vakıf Tasavvuru

Kurum olarak hukuki bir statü elde etmesi Abbasiler döneminde zuhur etse de malını vakfetme uygulaması İslamiyet'in ilk yıllarında uygulanmaya başlamıştır. Daha sonra Karahanlılar ve Gazneliler dönemlerinde de vakıf faaliyetlerine rastlamamız mümkündür. Bilhassa Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile büyük bir ivme kazanmıştır. Medeniyetimiz bu noktada modern dünyada uygulanan vakıf sisteminin ilham kaynağı olmuş, bu sistematikiğin matematiğini formüle etmiştir. Vakıflar Nizâm-ül Mülk medreseleri ile ilmî, Ulu Câmiler ile dinî, han ve kervansaraylar ile içtimâî alanlar olmak üzere çalışma gayesinin kutup yıldızlarını tarihe not düşmüştür.

Bu yapıların teşekkülüne mukabil olarak gerek işletmesinin sürekliliği, gerek iâşesi, gerekse toplumun birçok ihtiyacını karşılaması maksatlarıyla para vakıfları ile desteklenmiştir.

Bu tasavvur genel çerçevesiyle toplumun tamamına yönelik faydalı işlerde bulunmayı ve bunu sürekli hale getirerek ihtiyaçların karşılanmasını ifade etmektedir. Bu çerçevede faaliyet gösteren her vakfın çok geniş fonksiyonu olması kaçınılmazdır. Yol ve köprülerin inşası ile askerî amaçların, suyolları ve şifahanelerin faaliyete geçmesi ile şehir hayatının, ihtiyaç sahiplerini barındırmak, doyurmak ve giydirmek ile sosyal hayatın, han ve pazarlar kurularak ticari hayatın, medreselerle eğitim hayatının içerilerinde çok geniş hareket alanına sahip olmuştur.

Modern ekonomide ortaya çıkan aksaklıkları gidermek adına da hala başvurulacak önemli bir organizasyon yapısıdır. Mesela yoksulluk hususunu ele aldığımızda medeniyetin bize çizdiği bu vakıf tasavvuru ile kısa vadede sonuç verecek bir mücadele stratejisi oluşturmak son derece kolaydır. Bunun için vakfı bir bağış kurumu olarak değil karz-ı hasen olarak ele almamız gerekmektedir. Belirlenen şartlar haricinde, öz sermayeden ve faiz ile ödeme yapmayan, kar amacı gütmeyen ancak mantığına uygun işleyişle kar etmesi makul olan, toplumun maslahatını gaye edinen bir vakıf kurumu; yoksullukla mücadele, iktisadi kalkınma, toplumsal refah ve dengeli paylaşım konularında çözümün odak merkezi olacaktır.

Velayet-i Amme

Toplum işlerinin yürütülmesini üstlenen şahsın, bütün fertler ve mallar üzerinde sözünün geçerli olmasına, hukuk dilinde âmme velayeti adı verilir.(Krş. Seyyid Bey, Hilâfetin Mahiyeti Şeriyesi, Ankara-T.Y. s.41) Bu velayet devlet başkanının yetki ve kontrolündedir. Diğer bir deyişle en önemli velî devlet başkanıdır. Nitekim Peygamberimiz, “Velisi olmayan kimsenin velisi, sultandır (devlet başkanıdır)”,buyurmuştur.(Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, el-Câimûm's Sahih, Beyrut-T.Y. Nikâh, 39; İbn Mace Ebû Abdillâh Muhammed b.Yezid, es-Sünen) Bu hadis ışığında islam toplumunda kimsenin velisiz olmadığını söylemek mümkündür. Devlet başkanının himayesinde şahsın menfaati gözetilerek toplum menfaatlerinin sağlandığı, şahsın eksiği belirlenerek toplumun eksiğinin tamamlandığı bir velayet söz konusu olmuştur. Şahsı, velayetin yetki alanı kabilinde hem tüzel hem özel olarak tanımlamamız mümkün olacaktır. Velî, toplumun menfaati doğrultusunda bireylere velayet edeceği gibi, kurumların da velayetinde yetki alanına sahiptir. Yani velayet-i amme hem kişileri, hem de kişilikleri (özel, tüzel) denetler.

Mesela, vakıf kurumunun ödemelerinin karz-ı hasen olarak yapılması ilkesini ifade etmiştik. Ayrıca öz sermayeden, belirlenmiş şartlar dışında ve faizle ödeme yapamayacağını dile getirmiştik. Bu noktada devreye velayeti amme denetimi girmektedir. Asırlardır vakıf kurumunun muntazam işleyişi ve topluma menfaat misyonundan sapmayı bu denetim ile mümkün olmuştur. Yeni Dünya düzeninde vakıfların işleyişindeki aksaklık ve misyonunu tamamlayamama sorunu velayet-i amme denetiminin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu ihmal, vakıf kültürümüzün derinden sarsılması faturasını önümüze getirmiştir. Amme velayetinin ihmalini vakıf

kültürümüze olan ağır faturasıyla ifade edebiliriz ancak bir de velayetin vakıf kültürümüze kazandıklarını ifade etmek gerekir. Bunları Şu baŐlıklar altında incelememiz mümkün olacaktır.

- a) Yoksullukla mücadele
- b) İktisadi kalkınma
- c) Toplumsal refah
- d) Dengeli paylaşım

EMEVLER DÖNEMİNDE FAKİRLİK OLGUSU VE ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN FAKİRLİĞE KARŞI MÜCADELESİ

MEHMET ÇAKIRTAŞ

Dr.

Sağlık Bakanlığı

Özet

Fakirlik bugün olduğu gibi geçmişte de bir insanlık sorunu olarak varlığını sürdürmüştür. Fakirlikle mücadele İslam Toplularının ana meselelerinden biridir. Zira fakirlik siyaseti ve tüm siyasi işleyişleri de etkileyen sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yönüyle fakirlere yönelik politikaların geliştirilmesi Emevîlerin de gündeminden düşmemiştir.

Emevîler dönemi ekonomik unsunlar, devletin bekası bağlamında değerlendirilmiş ve yüksek vergilerin toplanması bunun beraberinde getirdiği fakirleşme kimi halifeleri dönemde politika değişikliğine zorlamıştır. Özellikle yeni Müslüman olanların vergiye tabi olma durumlarındaki farklılaşma devlet gelirlerinde ciddi düşüşlere neden olma riski doğurmuş ve bazı devlet adamları Müslümanlığın resmi tanınması işleminde öteleme yöntemine başvurmuşlardır.

Devlet gelirlerinin kendi kendine yeterli olduğu dönemlerde özellikle fakirlere yönelik koruyucu yaklaşımların olduğu söylenebilir. Ömer b. Abdülaziz dönemi bu yönüyle şayan-ı dikkattir. Şehirlerin inşasında özellikle cami merkezli yapıların bu yönüyle fakirlerin iâşe ve ibatelerini karşılayacak şekilde tasarlandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Emeviler, yoksullukla mücadele, Ömer b. Abdüllaziz

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca sosyal bir olgu olarak fakirliğin varlığına şahit olunmuştur. Gerek aile ve toplum içi ilişkilerde gerekse siyaset ve devlet işlerinde ilgi dâhilinde tutulması gereken bir olgu olmuştur fakirlik. Buna dair standartlar oluşturulmaya çalışılmış ve alt sınırlar belirlenmeye çalışılmıştır. İslam Tarihinde Hz. Peygamber'in konuyla ilgili koyduğu prensipler, Müslümanlar için de zenginlik ve fakirliğin birbirinden ayrıldığı zemini oluşturmuştur ki buna nisab denmiştir. Nisab miktarının zenginliğe geçişi de ifade etmesi yönüyle zekât ve sadaka verme mesuliyetini de beraberinde getirdiğinden bir ara sınıftan yani orta sınıftan bahsedilebilecek bir uygulamanın da varlığına şahit olmak mümkündür. Nisapta 200 dirhem esas alınmışken, gerek Hz. Peygamber'in gerekse Hz. Ömer'in uygulamalarında 50 dirhem sınırının varlığını öğreniyoruz.⁴⁶ Ebu Ubeyd'in kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, fakirlere 50 dirhemde fazla verilmemesi, 50 dirhemlik varlığı olana da zekât veya fitir sadakası verilmesi uygun görülmemiştir.⁴⁷

Emevîler döneminde ekonomi tarım ve hayvancılık üzerine inşa edilmişti. Halk bu işlerle uğraşır devlet de en önemli gelirini buralardan aldığı vergi ile elde ederdi. Geniş fetih hareketleri neticesinde ele geçen araziler ıslah edilerek devletin uygun gördüğü kişilere dağıtılmıştı. Ne var ki bu toprağı işlemek üzere çok sayıda işçiye ihtiyaç vardı. O dönemde bunu karşılamamanın yolu kölelik sistemi idi. Toprağın işlenmesi için köle temini yoluna gidildi ve bu da köle sayısında adeta patlama yaptı.⁴⁸ Emevîler döneminde fakirler zümresini, özellikle köleler ve mevali dediğimiz Arap olmayan Müslümanlar oluşturuyordu. Bu insanların geçim kaynakları da devletin kaynaklarını oluşturduğundan alınan vergi miktarı aynı zamanda toplumda gelişebilecek fakirlik probleminin devlet vergi sistemi ile ilişkisini ortaya koyuyordu. Köleler herhangi bir mal sahibi olmadıklarından ve geçimleri de efendilerine ait olduğundan nispeten karınlarının doymuş olduğu düşünülebilir. Ancak mevali tabakasının durumuna dair kaynaklarda yeteri kadar veri olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna gayrimüslim fakirleri de eklemek mümkündür.

⁴⁶ Altınay, Ramazan, "Erken İslâm Toplumunda Zenginler ve Fakirler", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, cilt: VI, sayı: 2, s. 197-222

⁴⁷ Altınay, 199.

⁴⁸ Adnan Demircan, *Emeviler*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s. 119-121.

Fetihlerin İslam toplumunu aşama aşama mali bakımından zengin bir aşamaya taşıdığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ İslam toplumunun devlet kaynakları bakımından Dört halife döneminden Emevîler dönemi boyunca giderek düşüş gösterdiği gözlenmektedir. Bunda İslamlaşmanın payı olduğu kaydedilmiştir.⁵⁰ Hz. Ömer döneminde 120 milyon dirhemlik devlet geliri Emevîler dönemine gelindiğinde 40 milyon dirheme kadar düşmüştü.⁵¹ Bu durum doğal olarak her türlü ekonomik faaliyetin gözden geçirilmesine sebep olmuştur diyebiliriz. Maaşların ödenmesi, fakirlerin desteklenmesi gibi hususlar da bundan nasibini almıştır.

Cahiliyeden İslam'a geçişin yaşandığı Arap toplumunda sosyal sınıfları, çok katı olmasa da belirgin bir şekilde vardı. Kureyşli olmak, Arap olmak ve de Mevali olmak gibi durumlardan bahsedilebilir.⁵² Devlet imkânlarından yararlanmadaki sıralamayı da yansıttığını düşündüğümüz bu tasnif, karşı hareketleri de doğurmuştur. Şuubiye ve Tesviye hareketleri bu bağlamda zikredilmelidir. Bu durum, fakirliğin toplumda gelişim sırasını da göstermesi yönüyle kayda değerdir.

Emevîler döneminin belirgin şahsiyetlerinden Ömer b. Abdülaziz'in toplumsal dayanışma ve adalet yönündeki faaliyetleri dikkat çekmektedir. O, ikinci halife Hz. Ömer'in uygulamalarını ölçü almıştır. Onun uyguladığı vergi sistemi, toplumda fakirlerin sayısını oldukça düşürmüş olsa gerekir. Yahya b. Said'in anlattığına göre, Ömer b. Abdülaziz onu Afrika'nın zekâtını toplamak ve dağıtmak üzere görevlendirmiş o da zekâtı topladığını ancak dağıtacak fakir bulamadığını belirtmiştir.⁵³ Benzer bir örnek de Zeyd b. Hattab'tan da nakledilmiştir.⁵⁴

Emevîler döneminde devlet gelirlerinin özellikle İslamlaşma faaliyetleriyle düşmesi beraberinde fakirliği körüklemiştir demek bir genelleme olur. Buna paralel olarak halkın güçlendiği tezi ortaya atılabilir. Ömer b. Abdülaziz döneminde vergi sisteminin halkı destekleyen şekilde güncellenmesi fakirliğin ortadan kaldırılması bağlamında olumlu bir resim ortaya çıkarmıştır. Buradan vergi sistemindeki adalet ve iyileştirmelerin pozitif olarak topluma döndüğü söylenebilir. Burada devletin halka dönüşleri iyi yönetmesi de önemlidir diyebiliriz.

⁴⁹ Cafer Acar, *Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı*, Ank. Üniv. Sos. Bil. Ens. Ankara 2000, s. 74.

⁵⁰ Fatih Erkoçoğlu, *Emevi Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervan*, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 401.

⁵¹ Erkoçoğlu, 399.

⁵² Ramazan Altınay, "Giriş", *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2003, s. 20.

⁵³ Ebu Yusuf, *Kitabü'l-harac*, s. 221; krş. Adil Akkoyunlu, *Ömer b. Abdülaziz*, Çıra Yayınları, İstanbul 2016, s. 98.

⁵⁴ Akkoyunlu, 99.

Emeviler Döneminde Fakirlik Olgusu

Fakirliğe dair değerlendirmeler bağlamında en dikkat çekici örnek Ömer b. Abdülaziz'de görülmektedir. O, ev, hizmetçi, binek ve serecek yaygının olmasını bir hak olarak değerlendirmiştir.⁵⁵ Ramazan Altınay yaptığı çalışmada zenginlik ölçüsüne dair kıymetli bilgileri bir araya getirmiştir. Buna göre Vefid b. Abdülmelik'in adamlarından birisi, bir adama, geçimi için ayda kaç paraya ihtiyacı olduğunu sormuş, o da, 50 dirhem olarak bildirmiştir.⁵⁶ Hilâfete geçtikten sonra sade yaşantısıyla tanıdığımız Ömer b. Abdülaziz'in günlük geçimi için iki dirhem yettiği belirtilir.⁵⁷ Yine, Emeviler dönemi şairi Ukayşir'in günde üç dirheme geçindiğini, bir dirheme binek kiraladığını, bir dirheme içki aldığını ve bir dirheme de karnını doyurduğu kaydedilmiştir.⁵⁸

Hayat standartlarının bu derece basit ve kolay şekilde oluşabildiği İslam Toplumunda fetihlerle birlikte yeni bir soluk gelmiş ve zenginlik tabana yayıldığı gibi refah da artmıştır.⁵⁹ Özellikle ticareti iyi bilen Arap seçkinleri, gerek yıllık aldıkları maaş ve ganimet payları ile elde ettikleri gelirleri artırmalarını bilmişlerdir.⁶⁰ Bu durum devlet yönetimine de sirayet etmiş olacak ki büyük merkezlerde görkemli bina ve sarayların yapılması mümkün olmuştur. Camilerin ihtişamı da buna eklenmelidir. Bu süreçlerin gelişmesinde Hz. Osman dönemi ikta sisteminin payına da işaret edilmiştir.⁶¹ Zenginliğin Müslümanlar arasında yayılmasına paralel olarak paylaşımın fakirleri de bir şekilde etkilediğini düşünmek gerekir. Bunu cömertçe yapanların varlığı reddedilemez.⁶²

Hz. Ömer dönemine dair bazı bilgilerden onun fakir ve miskinlerin gözetilmesine dair valilerine sürekli tembihatta bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶³ Bu, mevaliyi de kapsayan bir politika idi. Ancak bunun Emeviler döneminde yeterince karşılık bulamadığı kaydedilmiştir.

⁵⁵ Ebu Ubeyd, 495.

⁵⁶ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 892/279), *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, (thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî), Beyrut 1996/1417, VIII, 88.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî (ö. 1232/630), *İslâm Tarihi-el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, I-XII, (trc. Komisyon), İstanbul 1985, V, 60.

⁵⁸ İsfehânî, Ebu'l-Ferec, Ali b. Hüseyin (h. 284/356), *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XXIV, (thk. Komisyon), Beyrût 1963/1972, XI, 264-265.

⁵⁹ Kettânî, et-Terâtibü'l-İdâriyye-Hz. Peygamber'in Yönetimi, (I-III), (trc. Ahmet Özel), İstanbul 1990-1993, III, 198-204.

⁶⁰ Altınay, 201.

⁶¹ Altınay, 201.

⁶² Abdullâh b. Ömer şöyle demektedir: "Uhud dağı altın olarak benim olsa, sayısını bilsem, zekâtını versem, bundan hoşnutsuzluk duymaz, beni aldatacağından korkmazdım". Krş. Kettânî, I, 9.

⁶³ Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb (h. 159-255), *Resâilü'l-Câhiz*, I-IV, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1991/411, "Medhu'tTicâre ve Zemmü Ameli's-Sultân", Resâil, II, 31.

Emevîler dönemine geldiğimizde, her ne kadar devletin kurucusu Muâviye'nin, maaş alanlara, devlet hazînesinde fazla mal-para birikince, aldıklarından daha fazlasını verdiği rivâyet edilirse de,⁶⁴ genel olarak Emevîler döneminde kendi iktidarlarını destekleyenler ve askerler dışındaki fakirler yeterince gözetilmemiş, bu da zenginler ile fakirler arasında ekonomik uçurumların oluşmasına sebep olmuştur.⁶⁵ Böylece toplumun bazı kesimleri, düzenli maaşları ve ganimetten aldıkları pay sayesinde maddi bakımdan iyi bir durumda bulunurken, geniş halk kitleleri geçim sıkıntısıyla yüzyüze gelmiştir. Buna karşılık yönetimin bu insanları rahatlatmak için önlemleri almamakta ısrar etmesi devletin yıkılışının önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur.⁶⁶ Muaviye bazı bölgelerde cizye vergisinin artırılması talimatını vermiştir.

Emevîler döneminde zenginliğin toplumun ortak değeri olması gerekliliğine dair bir çıkış Ömer b. Abdülaziz tarafından gelmiştir. O, "Ey Mervânoğulları! Ümmetin malının yarısı sizin elinizdedir. Hiç olmazsa bunun yarısını, beytü'l-mâla iade edin".⁶⁷ demiştir. Diğer Emevî halifeleri de bazı istisnâları hâric, hep kendi destekçilerinin maaşlarını artırma, muhâliflerinin maaşlarını kesme yönünde bir siyâset izledikleri ifade edilmiştir.⁶⁸ Emevîler'in son dönemlerinde –Mervân b. Muhammed dönemi- Mekke'yi istilâ eden hâricî liderlerinden Hamza da, Emevîler döneminde zenginin daha zengin, fakirin ise, daha fakir hale geldiğini belirtmektedir.⁶⁹ Bunun bir genelleme olarak ifade edilmesini doğru bulmak da mümkün değildir. Emevîler'in hepten halkı ve özellikle de yoksul ve yardıma muhtaçları unuttuklarını söylemek doğru değildir. Bütün ülkeyi kapsamasa da, Velîd b. Abdülmelik, Şam'da engelli insanlara bağışlarda bulunmuş, yürüme engellilere ve körlere bir yardımcı tahsis etmiştir.⁷⁰

Hız. Ömer döneminde İslâm'da önceliği olan Muhâcirlere 5.000 dirhem, Ebû Süfyân'a ise 2.000 dirhem maaş bağlanmıştı. Muâviye iktidara gelince, en yüksek maaşı 2.000 dirheme düşürdü. Bunu, babasının şerefini artırmak için yapmıştı.⁷¹ Hız. Ömer'in maaş bağladığı süt çağındaki çocuklar, Muâviye döneminden, genel olarak çocuklar ise Abdülmelik b. Mervân

⁶⁴ Ebû Ubeyd, s. 234.

⁶⁵ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 892/279), *Fütûhu'l-Buldân (Ülkelerin Fetihleri)*, (trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 309-310, 673-674.

⁶⁶ İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA.*, İst. 1995, XI, 103.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâb*, VIII, 130, 177.

⁶⁸ Altınay, 299; krş. Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V, (trc. Zeki Meğamiz), İstanbul 1971, I, 119.

⁶⁹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 292.

⁷⁰ İbnu'l-Esîr, V, 16.

⁷¹ el-Âbî, el-Vezîr el-Kâtib Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin (hö. 461), *Nesrû'd-Dürr*, I-VII, (thk. Komisyon), Mısır 1981-1989, III, 42.

döneminden itibaren bu haklarından mahrum kıldılar.⁷² Yine Emevî halifeleri⁷³ ve valilerinden bazıları, halka ağır ve haksız vergiler yüklemişler⁷⁴ ve insanların maaşlarını kesmişlerdir.⁷⁵ Ehl-i zimme ile yapılan anlaşmalara yeterince bağlı kalmayanları da vardır. Bunlardan birisi Haccâc'tır.⁷⁶ Annesi Hıristiyan olan Irak genel valisi Hâlid b. Abdullâh el-Kasrî ise Müslüman olmayanları koruyup, Müslümanlara eziyet eder, vergi memurlarını onlardan tayin eder, Müslüman kadınlara, Ehl-i zimme'nin musallat olmasına ve onlara tecâvüz etmesine göz yumardı.⁷⁷ Emevî halifesi Süleymân ise devlet yönetimindeki kötü siyâsetiyle tanınır⁷⁸ ve 'Hebennekâtü'l-Âişî' (ihtiyâcı olana değil, olmayana veren, fakiri bırakıp, zengine veren ahmak) lakabıyla tanınırdı. İfade ettiğimiz gibi, mal ve serveti bulunanlara bağış ve yardımlarda bulunur, fakat asıl yardım edilmesi gereken fakirleri mahrum bırakırdı.⁷⁹

Emevî devlet başkanlarından Ömer b. Abdülaziz, Müslüman teb'anın refahıyla ilgilendiği kadar, gayrimüslimlerini de düşünmüştür. Müslüman çiftçilere, evlenecek gençlere, iş kuracak esnafa uygun şartlarda devlet kredisi verdiği gibi, ayırım gözetmeksizin aynı krediyi gayrimüslimlere de vermiştir. Hatta gençliğinde devlete vergi veren ihtiyar gayrimüslimlerin yaşlılık çağında devlet hazinesinden bakımının üstlenilmesini emretmiştir. Bu da, bir nevi günümüz sosyal devletlerinde mevcut olan "emeklilik" ya da "yaşlılık aylığı" durumunu anıştırmaktadır.⁸⁰

Emevîler, bir kısım devlet başkan ve yöneticilerinin kötü idaresi neticesinde genel olarak toplumsal sınıflar arasındaki ekonomik dengeleri koruyamamışlardır. Toprak sahipleri ve yöneticiler, ziraat ve tarım alanında çalışan köylülere kaldıracabileceklerinin üzerinde vergiler koymuşlardır. Zenginler, Emevî hânedânı ve nüfuzlular sınıfı toplumsal servetin / gelirin daima aslan payını alarak iyice zenginleşirken, fakirler ise daha da fakirleşmiştir. B. Lewis'in de haklı olarak işaret ettiği gibi, zenginleri oluşturan Emevî hânedânı ve yönetici sınıf ile fakirleri teşkil eden köle ve mevali tabakası arasındaki ayırım her ne kadar Arap ile Arap olmayan unsurlar arasında ırkî engellerle ortaya çıkıyor ise de, aslında millî bağlardan ziyade

⁷² Belâzürî, *Futûh*, s. 671.

⁷³ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus) (ö.m:1286), *Abu'l-Farac Tarihi*, I-II, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1945-1950, I, 195.

⁷⁴ Belâzürî, *Futûh*, s. 106.

⁷⁵ Belâzürî, *Ensâb*, VII, 380.

⁷⁶ Belâzürî, *Futûh*, s. 416.

⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 90, 95-96.

⁷⁸ Mevlüt Koyuncu, *Emeviler Döneminde Saray Hayatı*, İstanbul 1997, s. 129.

⁷⁹ Belâzürî, *Futûh*, s. 615.

⁸⁰ Altınay, 213.

sosyal ve ekonomik düzenden ileri geliyordu.⁸¹ Bu yüzden birçok köylü topraklarını terk ederek, şehirlere kaçmaya çalışmıştır. Böylece, toplumsal sınıflar ve tabakalar arasındaki ekonomik ve sosyal dengesizlik ve adaletsizlikler, Emevî devletinin sonunu hazırlayan en önemli sebeplerden biri olmuştur.⁸²

Fakirlik Karşısında Ömer B. Abdülaziz

Ömer b. Abdülaziz devlet yönetim anlayışıyla tarihe mal olmuş bir şahsiyettir. Toplumun ihtiyaçlarını doğru tespit edip fedakârca bunları çözme gayretinde bulunmuştur. Toplumun gelirlerini yükseltirken kendisi Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in aldığı miktardaki bir maaş ile geçinmeyi prensip edinmiştir.

Devlet gelirlerini toplamada daha önce uygulana gelen yeni Müslüman olanların Müslümanlığını resmen tanımama uygulamasına son vermiştir. Böylece yeni Müslüman olan insanlar vergilerini diğer Müslümanlar gibi vermeye başlamışlardır. Ömer b. Abdülaziz bastırılmış olduğu paraların üzerine "Allah vefayı ve adaleti emretmiştir" ibaresini ekletmişti. Kara ve deniz ticaretinde kolaylıklar sağlayarak gümrük vergilerini kaldırmıştı ki, bu toplumda iş kaynaklarının ve hareketliliklerin artmasına vesile olmuştu. Devlet imkânlarının özelleştirmesini de yapan Ömer b. Abdülaziz bu yönüyle de toplumsal desteğini artırmıştır. Ebu Zinad'ın naklettiğine göre Irak toprakları içindeki bir göldeki balıkları icar yöntemiyle kiraya vermişti.⁸³ Fethedilen bölgelerdeki sähipsiz arazilerin ıslahı ve kullanıma açılmasıyla fakirlik ve sefaletin ortadan kalkmasına ciddi katkı sağlamıştır.

Ömer b. Abdülaziz devlet görevi olarak halka dağıtımı yapılan kitaplardan ücret alınmasını yasakladı. Yolculardan, nikâh işlemlerinden, evrak tasdiklerinden ücret alınması uygulamasını kaldırdı. Sütten ve develerden vergi alınmamasını istedi. Gümrük işlemlerinden vergiyi kaldırdı. Hac için gelenlerden Mekke'de ev kirası uygulamasını kaldırdı. Zira Mekke ona göre tüm Müslümanların ortak mekânıydı. Aslında o uygulamalarda bir kolaylaştırma yolunu seçiyordu. Devlet memurlarının hediye almasını yasaklamıştı. Valilerine bir talimat göndererek borçluların borçlarını ödeyin emrini vermişti. Haceti asliye olara tanımlanabilecek şeylere malik olanların da borcunun ödenmesini istemişti. Ev, hizmetçi ve bineğin her Müslümanın

⁸¹ Bernard Lewis, *Tarihte Araçlar*, İstanbul 1979, s. 83.

⁸² Müsevî, Mustafâ Abbâs, *el-'Avâmilu't-Târihiyye li Neş'e ve Tetavvuri'l-Medîneti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Bağdât 1982, s. 315-316.

⁸³ Ebu Yusuf, 148-9.

sabip olma hakkı olan şeylerden olduğunu ifade etmesi hayata dair algısını yansıtmaya bakımından önemlidir. Bu yaklaşım onun döneminde özellikle bazı merkezlerde fakirliğin ortadan kalkmasına vesile olmuştur. Bunun bir örneği Medine' dir.

Ömer b. Abdülaziz toplumu ilgilendiren konularda valilerine gönderdiği mektupların mescitte her kesimin duyacağı şekilde okunmasını isterdi. Bu mektuplarından birinde; borcunu ödeyemeyenin borcunun ödenmesini, evlenip de mihrini veremeyecek durumda olanın mihrinin ödenmesini emrediyordu.⁸⁴

Ömer b. Abdülaziz, haksız kazanç, israf ve savurganlığa karşı büyük bir mücadele vermişti. Böylelikle oluşan gelirlerle hacıların tüm masraflarının karşılanmasını emretmişti. Çarşı ve pazarlara münadiler gönderip onlardan ey fakirler ey muhtaçlar gelin nasibinizi alın şeklinde duyurular yaptırıyordu.⁸⁵

İnsanlar Ömer b. Abdülaziz'i diğer insanlardan ayırt edemiyordu. Gayet mütevazı idi. Halktan biri olarak hayatta var oldu. Iraklı bir kadın, Ömer b. Abdülaziz'in kapısında durup ev halkına; Halifenin evini görebilir miyim? Dedi. Onlar da evet dediler. Girdi ve halifenin eşi ile sohbet etti. Ardından baktı ki sıradan bir ev. Kendi evini halifenin evi gibi tasarlayıp dizayn etmek isteyen kadın, halifenin evinin harap bir halde olduğunu görünce bunu açıkça söyledi. Bunun üzerine halifenin eşi şöyle cevap verdi: "bu ev sizin evleriniz mamur olsun diye haraptır. Eğer burası mamur olsaydı sizin evleriniz mamur olamazdı" demek suretiyle muradını ortaya koymuştu. O sırada halife geldi ve kuyudan su almaya başladı. Bu sırada eşi Fatıma'ya baktı. Misafir kadın onun yabancı olduğunu düşünerek bakışından rahatsız oldu ve şu testiciyi buradan çıkar dedi. Bunun üzerine Fatıma, o sucu değil Müminlerin halifesidir cevabını verdi.⁸⁶ İşte bu hayat algısı Ömer b. Abdülaziz döneminin fakir ve fukarasını önemli ölçüde rahatlatmıştır.

Sonuç

Emevîler dönemi, hanedan sistemli bir dönem olduğundan Araplar olanlar toplumun en zenginleri olmuştu. Köleler ve mevali ise daha zayıf durumda ve toplumun fakirlerini oluşturmuştu. Fetihlerle zenginleşen İslam toplumu, İslamlaşmaların artmasıyla özellikle devlet gelirleri bakımından bir önceki

⁸⁴ Akkoyunlu, 99.

⁸⁵ İbn Kesir, el bidaye, trc. Mehmet keskin, 9/324, 325.

⁸⁶ Akkoyunlu 101.

döneme özellikle de Hz. Ömer dönemine göre fakirleşmişti. Bunun telafisi için alınan zecri tedbirler toplumda memnuniyetsizlik ve huzursuzluk yaratmıştır. Fakirler özel olarak ilgilenmeye muhtaç bir duruma gelmiştir.

Emevî toplumunda fakirliğe karşı en ciddi mücalede Ömer b. Abdülaziz tarafından yapılmıştır. O devletin imkânlarını ve kapılarını muhtaçlara açmıştır. Devlet kasası daralırken toplum refahının arttığına gözlemlenmesi kayda değer bir örnek teşkil etmektedir.

Ömer b. Abdulaziz fikirlik meselesini halletmek için tespit edebildiğimiz kadarıyla şu hususlara riayet etmiştir.

- Adil vergi sistemi
- Şeffah harcama ve denetim
- Devlet kaynaklarını toplum yararı için kullanma
- Lüks ve israftan uzak durma
- Yetimleri, fakirleri ve borçluluları gözetme.

Kaynaklar

- Acar, C. *Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı*, Ank. Ün. Sos. Bil. Ens. Ankara 2000.
- Aktaş, Beytullah Zekâtın Harcama Kalemlerinden Fakir Ve Miskin Kavramlarının Kur'an Bağlamında Yeniden Tanımlanması, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, Cilt: XX, Sayı: 33, S. 106-129
- Altınay, Ramazan, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara 2006.
- Altınay, Ramazan, Erken İslâm Toplumunda Zenginler Ve Fakirler, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, Cilt: VI, Sayı: 2, S. 197-222
- Bardakoğlu, Ali, "Fakir", *DİA.*, İst. 1995, XII, 129.
- Belâzürî, Ahmed B. Yahyâ B. Câbir (Ö. 892/279), *Fütûhu'l-Buldân (Ülkelerin Fetihleri)*, (Trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda), Ankara 1987.
- Birgivi, İmam Şükreden Zengin İle Sabreden Fakirin Birbirine Olan Üstünlüğü, Çeviren Saffet Sancaklı, *Diyanet İlmî Dergi*, 2008, Cilt: XLIV, Sayı: 4, S. 107-120
- Çandır, Muzaffer, Mehmet Akif'in Şiirlerinde Fakirliğe İslami Merhamet Duygusuyla Yaklaşım, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, Cilt: X, Sayı: 1, S. 82-90
- Çoşkun, Ahmet Ayetlerin Işığında Fakirlik Ve Açlık Problemi, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, Sayı: 7, S. 47-64.
- Demiray, Mustafa Serahsî'ye Göre Haksız İktisapta Fakirleşme Şartı, *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, 2013, S. 481-491
- Demircan, Adnan, *Emevîler*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015
- Duman, M. Zeki İnfâka Dair (Zengin-Fakir İlişkilerinde Adab), *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1985, Cilt: XXI, Sayı: 3, S. 43-46
- Ebû Yûsuf (Ö. 182/798), *Kitâbu'l-Harâc*, (Trc. Mütercimzâde Muhammed Atâullâh Efendi; Sadeleştiren: İsmail Karakaya), Ankara 1982, S. 302-303.
- Esen, Adem Mevlânâ'da İktisada Dair Görüşlerden: Fakirlik Ve Zenginlik, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri = International Mevlânâ Symposium Papers*, 2010, Cilt: I, S. 445-472
- Fatih Erkoçoğlu, Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik B. Mervan, TDV Yayınları, Ankara 2011.
- Göregen, Mustafa Dinlerde Dünyadan Feragat Etme (Fakirlik) Düşüncesi = The Renunciation (Poverty) Attitude From The World İn Religions, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, Cilt: VI, Sayı: 2, S. 371-397
- Güner, Osman Sünnet Ekseninde Toplumsal Problemlere Bakış: Fakirlik Sorununa Çözüm Arayışı, *Sünnet Sosyolojisi*, 2013, S. 345-384

- Koyuncu, Mevlüt, *Emevîler Döneminde Saray Hayatı*, İstanbul 1997.
- Küçükkalay, Hüseyin Kur'ân-ı Kerim Ve Fakirlik Problemi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, Sayı: 2, S. 149-180
- Küçükkalay, Hüseyin Kur'an-ı Kerim Ve Fakirlik Probleminin Çözümü, *Diyanet İlmî Dergi*, 1995, Cilt: XXXI, Sayı: 4, S. 27-47
- Sancaklı, Saffet Fakirlik Ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Cilt: V, Sayı: 1, S. 331-378
- Yusufi, Muhammed Rıza Fakihler Açısından Fakirlikle Mücadele, *Misbah: İslamî Düşünce Ve Araştırma Dergisi*, 2014, Cilt: III, Sayı: 7-8, S. 231-250

HZ. PEYGAMBER'İN GANİMET DAĞITIMINDA FAKİRLERİ GÖZETMESİ

CAFER ACAR

Doç. Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Fakirlik insanlık tarihinin temel meselelerinden biridir. Tarihin her döneminde birey ve toplum ölçekli organizasyonların tamamında fakirlik, üzerine bir politika geliştirilmesi zorunlu konulardan olmuştur. Her devletin, toplumun fakirlerine yönelik bir çabası ve gayreti var olagelmıştır. Hatta sosyal devlet kavramının uzantılarında doğal olarak fakirlik meselesi vardır.

Gerek Kur'an gerekse onun mübelliği Hz. Muhammed de şüphesiz ki fakirler meselesini özel bir gündem olarak ana konular arasına almıştır. Bu tebliğde Hz. Peygamber'in fakirlikle mücadele konusunda özellikle ganimet faktörüne işaret edilmeye çalışılacaktır.

Hz. Peygamber Dönemi gazve ve seriyyelerinin sonuçları bağlamında önemli bir başlıktır ganimet. Ganimetlerin ekonomik olarak bir değer haline dönüşmesi onun paylaşılmasını da zaman zaman sorun haline getirmiştir. Hz. Peygamber ganimet dağıtımında özellikle mağdur ve fakirlere yönelik bazen resen tedbirler almıştır. Bu tasarrufu kimi sahabiler nezdinde rahatsızlığa neden olsa da o bu çabasının sebebini izah etmiştir. Farklı sebeplerle de ilişkilendirilmesi mümkün olan ganimet dağıtımında şüphesiz ki Hz. Peygamber fakirlik olgusunu ön plana almıştır.

Anahtar Kelimeler

Fakir, Ganimet, Hz. Peygamber, Humus, Radh

Giriş

İslam Dini insana, Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan muhtaç olan diğer insanlara infak etmelerini⁸⁷ Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren farz kılınan zekât, elde edilen ganimetler ve vakıflar yoluyla teşvik etmiştir. Özellikle sayısı İslam tarihi boyunca artan vakıflar kanalıyla ihtiyaç sahibi olan insanlara yardımda bulunulmuştur. Böylece İslam inancının bir tezahürü olarak kurumsallaşan ve hayatın her alanında kendini gösteren vakıflar, İslam Medeniyetinin en önemli kurumlarından birisi olmuştur.⁸⁸ Hz. Muhammed (sav) peygamber olarak gönderildiği toplumda sürekli fakirleri gözetmiş ve onların durumlarının düzelmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Toplumsal tabakalaşmaya fırsat vermemek ve zengin ile fakir arasında uçurum meydana getirmemek için de zekâtın farzı ve faizin haram kılınması gibi bazı tedbirler almıştır.

Hz. Muhammed'in (sav) barış içerisinde yaşayacak bir toplumu oluştururken temel hareket noktası, "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak"⁸⁹ olmuştur. Bunu gerçekleştirirken ferdi ve toplumun psikolojik ve sosyal durumlarına göre tedrici olarak hareket etmiş, akılları ikna ve kalplerini tatmin yolunu seçmiştir. Toplumun sosyal ve ekonomik durumunu da göz önünde bulundurarak barışı sağlamaya çalışmıştır.⁹⁰

O'nun temel amacı insanların dünyada barış içerisinde yaşamalarını sağlamak idi. Nihai hedefi de tüm insanlığın barış ve huzurunu temin etmek olan İslam dini, insanlara ve hususiyile Müslümanlara barışın esas alınmasını emreder. Çünkü barış, hem hayatın, hem de fitri bir din olan İslam'ın aslından ve gereklerindedir. Dinin gayelerinden ilki olan, dinin kesinlikle yapılmasını gerekli gördüğü hususlar olan can, mal, din, akıl ve nesli korumayı ifade eden zarurat-ı diniyyeyi gerçekleştirmek, ancak barış ortamında mümkün olur. Barışı korumada en önemli hususlardan birisi de sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmaktır.⁹¹ Ancak barışın sağlanamadığı zamanlarda da, zarurat-ı diniyyeyi korumak için Müslümanlar savaşmak zorunda kalmıştır. Yapılan bu savaşlarda düşmandan ele geçirilen her şey ganimet denilmiştir.

⁸⁷ Bakara, 2/3.

⁸⁸ Yasin Yılmaz, "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Haziran 2014, Cilt: 17, Sayı: 44, s. 44.

⁸⁹ Â-i İmran, 3/104, 113-114; Tevbe, 9/71; İokman, 31/17.

⁹⁰ Yasin Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi Eğitime Genel bir Bakış", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Haziran 2012, Cilt: 14, Sayı: 40, s. 206.

⁹¹ Yasin Yılmaz, "Barış'ın İslam'ın Temel Kaynakları ve İslam Tarihi'ndeki Yeri", *FSM Üniversitesi İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, S. 10, İstanbul 2017, s. 383.

Ganimet, savaşlar neticesinde ele her türlü mala verilen bir isim olmuştur. Ganimet, tarih boyunca bir devlet geliri olarak kabul edilmiştir. Ganimet her ne kadar savaşların sonucu olarak karşımıza çıksa da nedenleri bağlamında düşünülebilecek tarihsel örneklere rastlamak da mümkündür. Sonuç bağlamında gündeme gelen bu olgunun bir amaç haline gelmesi Allah Resulü'nün hiçbir zaman tasvib etmediği ve meşru görmediği bir durum olarak gözlenmektedir. Meşru bir savaşın sebepleri meşru bir zeminde oluştuktan sonra meşru görülen bir ganimetin değerinden ve kazandıracaklarından bahsetmek ise her zaman mümkündür. Bunu Hz. Peygamber'in yapmış olduğunu söylemek mümkündür.⁹² Ganimet hiçbir zaman gazve ve seriyyelerin temel amacı olmamıştır.

İnsanoğlu, karşılıklılık ilkesi üzerine bir fitrata sahiptir. Yaptıklarının ve tercihlerinin dünyada ve ahirette bir karşılığının olduğu bu fitrata binaen yaratıcımız tarafından ifade edilmiştir. Dünyevi mükâfatlar bağlamında düşünülebilecek hususlardan biri de meşru gerekçelerle oluşmuş savaş şartlarında ele geçebilecek ganimetlerdir. Hem Hz. Peygamber hem de Kur'an'da Allah, bu anlamda vaatlerde bulunmaktadır. Bu durumun uzantıları Raşid halifeler döneminde de görülebilmektedir.⁹³ İnsan da doğrusu bu tür mükâfatları talep eden bir ruh haline sahiptir. Bedir Harbinde Müslümanların bu yöndeki eğilimleri Kur'an'a yansımıştır.⁹⁴ Hz. Peygamber'de Bedir savaşından önce askerlere yaptığı bir konuşmada, manevi kazançtan, sevap ve sabırdan bahsetmiş, Allah'ın rızasından başka bir karşılık isteyerek yapılan işlerin kabul edilmeyeceğini, yapılan iyi işlerin karşılığının ise ahiret hayatında verileceğini müjdelemiştir.⁹⁵

İslam medeniyeti rızaya bağlı ve paylaşmasını iyi bilen muhtaç, mağdur insanların imdadına koşan ve "komşusu aç iken kendisi tok olan bizden değildir"⁹⁶ ilke edinmiştir.⁹⁷

Allah resulü, gazve ve seriyyeler öncesi yapmış olduğu dualarda, müminler için ganimet bağlamında düşünülecek talepleri içeren dualar yapmıştır.⁹⁸

⁹²Acar, Cafer, Risalet Dönemine **Ganimet** ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram -Nühbe-Gulül-Seleb-, *Turkish Studies= Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2017, cilt: XII, sayı: 13, s. 1; Cafer Acar, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, Emin Yayınları, Bursa 2017, 22.

⁹³ Cafer Acar, *Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

⁹⁴Enfal, 8/7-8.

⁹⁵ Al-i İmran, 3/132-136.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, C. I, s. 349.

⁹⁷ Muhammed Hamdi Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, Mektebi Mülkiye, İstanbul 1326, s. 10-13.

⁹⁸ Ayar, Ali Rıza - Hüseyin Güneş Hz. Peygamber'in Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekmesi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 16, s. 218.

Kavramsal Çerçeve

Radh

Kırmak, yırtmak anlamına gelen bu kavramın anlamlarından biri fakirlere ganimetten pay vermektir.⁹⁹ Muhtemelen genel olarak ganimetten pay ayırmanın anlamını ifade ettiği için kullanılmış olsa gerektir. Hz. Peygamber'in Hayber ganimetlerini dağıtırken bazı kadınlara bu yönüyle yardım etmesi bu kelime ile ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Böyle bir kelimenin kavramlaştırma olarak müstakil bir başlık haline getirilmesi anlamlıdır. Mehmet Nadir Özdemir'in bu kavramın yaygınlaşmasına katkısının olduğunu ifade etmek gerekir.

Humus

Beşte bir anlamına gelen bu kelime ile ganimetin beşte birinin kamu malı olarak ayrılması kastedilmektedir. Siyer müelliflerine göre ilk humus, Bedir öncesi Abdullah b. Cahş seriyyesinde elde edilen ganimetlerden ayrılmıştır. Abdullah, bu seriyyede ele geçen ganimetlerin tahmisini yapıp humusunu Hz. Peygamber'e ayırmıştır. Hâlbuki humusa dair il ayet Enfal Suresi ile nazil olmuştur.¹⁰¹ Bu da humus uygulamasının cahiliye döneminde de varlığına dair bir işaret olabilir.¹⁰²

Fey

Diyanet İslam Ansiklopedisine bu kavramı yazan Mustafa Fayda, fey kavramına dair özetle şunları yazmıştır: "Fey kelimesi fiil olarak Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayrı âyette üç defa (el-Bakara 2/226; el-Hucurât 49/9) "geri dönmek, vazgeçmek" anlamında, üç âyette de (el-Ahzâb 33/50; el-Haşr 59/6, 7) "ganimet olarak vermek" mânasında geçmektedir. Kelime hadislerde hem sözlük hem de terim anlamlarında kullanılmıştır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fy'e" md.). Feyin "geri dönmek" ve "gölge" şeklindeki sözlük anlamlarıyla terim anlamı arasında bazı âlimlerce ilgi kurulmaya çalışılmıştır. Kudâme b. Ca'fer, gayri Müslimlerden alınan mallara fey denmesini toplanan malların veya gelirlerinin Müslümanlara geri dönmesiyle açıklar (el-Ḥarâc, s. 204). Kâfirlerin mallarına, dünya malının gölge gibi geçici olduğunu ifade etmek üzere fey dendiğini ileri sürenler de olmuştur."¹⁰³ Bu tanıma rağmen Müslümanların, her hangi bir

⁹⁹ Özdemir, 27.

¹⁰⁰ Süheylî, 7: 115.

¹⁰¹ Enfal 68-69.

¹⁰² İbn Sa'd, 2: 10-11.

¹⁰³ Mustafa Fayda, "Fey", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fey> (08.07.2019).

savaş vermeksizin elde ettikleri ganimetlere fey denilmiştir. Ancak bunlar dağıtımı açısından ganimet hükmünde kabul edilmemiş tasarrufu tamamen Allah Resulüne verilmiştir. O da fakirlere ve yolda kalmışlara bu ganimetleri tahsis etmiştir. Medine toplumunda fakirlikle mücadele bakımından fey olgusunun önemli bir katkısı olmuştur.

Hz. Peygamber'in Gazve ve Seriyeler Öncesi Ümmetine Ganimet için Dua Etmesi

Müslümanların on üç yıllık Mekke tecrübesinden sonra bütün varlıklarını terk ederek Medine'ye hicret etmeleri tarihi bir vaka olduğu kadar, hicrete karar veren muhacirler açısından da büyük bir fedakârlıktır. Zira tüm dünyalık varlıklarını, evlerin barklarını kaybetmişlerdir. Mallarına Mekkeliler el koymuştur. Bu muameleye Hz. Peygamber de dâhil olmuştur. Medine'ye hicret eden Müslümanlar, fakir, miskin bir halde gelmişler ve tamamen muhtaç bir durumda idiler. Ensar onları sahiplendi ve yurt ve yuvalarını paylaştılar. Doğrusu muhacirler bir fakirler topluluğu olarak Medine'de yer ve yurt edinmeye çalıştılar. İşte bu Müslümanların fakirleşmesine, evlerini ve barklarını kaybetmelerine neden olan Mekkeli müşrikler doğal olarak bir savaş halinin ortaya çıkmasına da neden olmuşlardı. Gerek cahiliye hukuku açısından gerekse Müslümanlar açısından Mekkeli müşriklerin yaptıkları bir savaş ortamını doğurmaya yetecek kadar yük taşıyordu. Dolayısıyla Mekkeli müşrikler ile Müslümanlar arasında hukuken harb hali mevcut hale gelmişti. Bundan mütevellit, Müslümanlar Medine'ye yerleşip artık Hz. Peygamber'in liderliğinden yeni bir toplumsal yapının oluşumunu asgari düzeyde gerçekleştirdikten itibaren kendi bölgelerini korumaya dönük tedbirler almaya başlamış ve özellikle Mekkeli Müşriklere ait kervanların bölgede rahat dolaşamayacaklarını ortaya koymuşlardı. Allah Resulü meşru zeminde başlamış bu savaş halinin süreçlerini ve sonuçlarını değerlendiriyor Müslüman muhacirleri evsiz ve yurtsuz bırakan bu insanlardan yaptıklarının adeta hesabını soruyordu. Müslümanlara ait seriyeye ve gazveleri organize ederken elde edeceklerine dair umut ve beklentileri dualarına yansıyor.

Bu başlık altında, Hz. Peygamber'in ganimet ve zenginliğe dair Allah Resulü'nün takribi beş vakada bu yönde duası kaynaklara ve araştırmalara yansımıştır. Bedir, Hendek, Hudeybiye, Hayber, Mute ve Zatu's-selasil gazvelerinde müminlerin yoksulluktan kurtulması ve biraz zenginleşmeleri için dua örnekleri görmek mümkündür. Bedirde Allah Resulü dört şey istemiş ve duasını şöyle yapmıştı: "Allahım onlar yaya ve

yalındırlar binek ver. Çıplaktırlar giydir. Açlardır doyor, fakirlerdir zenginleştir."¹⁰⁴

Hendek harbinde ise temsili olarak parçalanan bir kayanın kıvılcımlarından müminlere ümit ve umut aşılamıştır. Hire, Rum diyarı ve San'a ülkesine dair müminlerin gelecekte elde edebilecekleri imkânlarla işaret etmiştir.¹⁰⁵

Hudeybiye ise daha kuvvetli bir örnek olarak önümüzde durmaktadır. Ayetle Allah, müminlere çok miktarda ganimet vaad edilmiştir. Bu da zahmetler içinde Hudeybiye sürecini tamamlayan Müslümanlara böylelikle müjdeler verilmiştir.¹⁰⁶

Hayber'de Hz. Peygamber, sebat etmeleri ve gayret göstermeleri halinde Müslümanların ganimet elde edeceklerini müjdelemiştir.¹⁰⁷ Mute harbine gidenlere de Allah Resulü, ganimetle dönmeleri duasını yapmıştır.¹⁰⁸ Zatu's-Selasil gazvesine giden Amr b. el-As, kendisi için dua eden ve ganimetten bahseden Hz. Peygamber'e böyle bir beklentisinin olmadığını söyleyince Allah Resulü şu cevabı vermiştir: "Zenginliğin faydalısı, insanlara faydalı olanda ne güzel de olur"¹⁰⁹

Risalet dönemi gazve ve seriyyelerinde ganimetin Müslümanların bir sonuç bağlamında gündemlerinde olduğu ve Allah Resulünün de bunu teyid ettiği anlaşılmaktadır.

Risalet Döneminde Ganimet Elde Edilen Gazve ve Seriyyeler

Hz. Peygamber'in hayatında gazve ve seriyyeler, Medine'ye hicretten sonra görülmektedir. O döneme kadar Müslümanların müşriklere karşı topluca bir karşı duruşu vaki değildir. Medine'ye hicretle birlikte Müslüman toplum artık yeni bir sosyal yapı olarak hem siyasi hem de sosyal yapılanma süreçlerini tamamlamış ve oluşan hukukunun korunması için gereken tedbirleri almaya başlamıştı. Bunun için de yapılan ilk girişim, savaş hali söz konusu olan Mekkeli Müşriklerin hedefe alınmasıydı. Nitekim ilk seriyye ve gazveler Müslümanları yurt ve yuvalarından eden bu pervasız güruha karşı olmuştur. Mekkeli müşriklere ait kervanlar hedefe alınmış ve bu sürecin

¹⁰⁴Vakidi, *Megazi*, 16; İbn Sa' d, *Tabakat*, II, 20; Ebu Davüd, *Sünen*, II, 72.

¹⁰⁵Vakidi, II, 450.

¹⁰⁶ Fetih, 20.

¹⁰⁷Diyarbakri, *Hamis*, II, 45-46.

¹⁰⁸ Vakid1, *Megazi*, II, 756; İbnSa' d, *Tabakat*, II, 128.

¹⁰⁹İbn Hacer, *İsabe fi Temyizi's-Sababe*, Kahire 1970, IV, 653; Halebi, *İnsanu'lUyfin*, III, 198.

sonunda ortaya çıkan büyük savaşlar olmuştur. Bedir gazvesi böyle bir süreci temsil etmektedir.

Genel olarak Hz. Peygamber dönemi gazve ve seriyyelerinin sayısı farklı mülahazalar nedeniyle değişik rakamlarla ifade edilmiştir. Genel kanaat 27 gazve olduğu yönündedir. Altmış kadar da seriyyeden bahsedilmektedir. Ganimet konusu üzerine bir kitap yazan, Mehmet Nadir Özdemir'in tespitine göre toplamda 47 kadar gazve ve seriyyede ganimet ele geçirilmiştir. Bu gazve ve seriyyelerin isimleri şunlardır.

Batını Nahle Seriyyesi	Hayber Gazvesi	Huneyn Gazvesi
Safevan Gazvesi	Fedek fethi	Taif Gazvesi
Bedir Gazvesi	Vadil Kura	EvtasSeriyyesi
Karkaratü'l-Küdr Gazvesi	Beni KilabSeriyyesi	Beni Temim Seriyyesi
Galibb.Abdillah Seriyyesi	Hz. Ali Seriyyesi	TebaleSeriyyesi
Beni Kaynuka	Beşir b. Sad Seriyyesi	Tebük Gazvesi
Sevik Gazvesi	Beşir b. Sad Yümn ve Cinabseriyyesi	Makna Halkı ile anlaşma
Karede Seriyyesi	Kedid-Galib b. Abdillah	Ali b. EbiTalibSeriyyesi
Uhud Gazvesi	MürreGalib b. Abdillah	Ali b. EbiTalibSeriyyesi
Katan seriyyesi	Siy, Şuca b. Vehb	NecidSeriyyesi
Amr b. ÜmeyyeSeriyyesi	HadıraSeriyyesi	
Beni Nadir Gazvesi	Batını idam seriyyesi	
ZaturrikaGazvesi	Zatussalesil/Hz.Ali	
DumetulCendel Gazvesi	Beni Hasam/hz. Ali	
Beni Mustalik Gazvesi	Dahhak b. SüfyanSeriy.	
Beni Kureyza Gazvesi		
KurataSeriyyesi		
Hz. Ali'nin Beni Said b. BekrSeriyyesi		
ZülkassaSeriyyesi		

Zeyd b. Harise Seriyeleri		
Ukkaşe b. Mihsan Seriyeye		

Ganimetlerin Dağıtımı ve Fakirler

Ganimet dağıtımında fakirlerin gözetilmesi bir vakıa olarak Hz. Peygamber döneminde var olmuştur. Hatta fakirler için ayrılan bu paya RADH dendiği ifade edilmiştir.¹¹⁰ Buna dair kullanım örnekleri incelenmeye değer olsa gerektir. Hayber'de Allah Resulünün yardımcı kadınlara feyden verdiği (رضخ ancak pay (sehm) vermediği ifade edilmiştir.¹¹¹ Aslında bu detaya girmeden Humus meselesinin ele alınması bile ganimetteki fakirlerin hukukuna dair ayrımı fark etmemize yetebilir.¹¹²

Hicret eden muhacirler esas itibariyle hicretle fakirleşmiş insanlardı. Hz. Peygamber, Medine ve civarında Müslümanların hukukunun korunmasına dönük askeri tedbirler muvacehesinde Kureyş kervanlarını hedefe almış ve oralardan ele geçen mallarla fakir mücahitlerin desteklenmesine özen göstermiştir. Hatta başlangıç yıllarında bu kabil seriyelere ve gazvelere özellikle muhacir Müslümanlar öncülük ediyor ve ganimetlerden de yararlanıyorlardı. Nitekim bu operasyonlar bağlamında ilk ganimet hicretten yaklaşık on yedi ay sonra Batnı Nahle seriyesinde ele geçmişti. Kervanın yükü kuru üzüm ve bazı yiyecek maddeleri idi.¹¹³ Batnı Nahle seriyesi adeta bir milad olmuştu. Zira ardından Bedir Harbi olmuş ve Müslümanlar gerçekten Kureyşi kalbinden vurmuştu. Ganimete dair ayetler de bu süreç sonunda nazil olmuştur.¹¹⁴ Ayetle ortaya konan temel ilke ganimetlere dair yetkinin kamu yararında kullanılmak üzere tahsis edilmesidir ki bu yetkinin Allah ve Resulüne ifadesi ile Hz. Peygamber'in uhdesine tahsisini ifade etmektedir. Humus bölümü ise özel amaçlı olarak Hz. Peygamber'e tahsis edilmişti.

Hz. Peygamber'in ganimetler konusunda hassas davranırdı. Hatta hoşlanmazdı. Ganimet dağıtımından sonra "Güçlü olanlarınız zayıf

¹¹⁰ Mehmet Nadir Özdemir, *Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s.27.

¹¹¹ Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 7:115.

¹¹² Krş. Enfal, 41.

¹¹³ İbn Sa'd, *Tabakat*, 2:7.

¹¹⁴ M. Nadir, Özdemir, 48.

olanlara versin" şeklinde tavsiyede bulunurdu.¹¹⁵ Bedir sonrası ele geçen ganimetlerle ilgili yaşanan kargaşada da aslında Müslümanların ihtiyaç içinde olmaları nedeniyle ortaya koydukları taleplerinin de burada bir rolü vardı. Ayetle ganimetlerin nasıl dağıtılacağına dair hükümler ortaya konmuş oldu. Nitekim burada ele geçirilen ganimetler vesilesiyle Müslümanlar önemli oranda rahatlama imkânı bulmuşlardı.¹¹⁶ Bedir ganimetleri, savaşa katılmayanlara da pay olarak verildi. Hatta bazı savaşçılara ihtiyaçlarına binaen olsa gerek fazla pay verildiği kaydedilmiştir.¹¹⁷ Savaşa katılmayıp izinli olanlara ve şehit düşenlere de pay verilmişti. Müslümanlar bu harb neticesinde deve, yiyecek maddeleri ve giysiler elde etmişlerdi ki bunlar da temel ihtiyaçlardı.

Müslümanların bundan sonraki seriyeye ve gazvelerinde elde ettikleri en önemli ganimet deve ve koyun sürüleri idi. Bunlar Müslümanların zenginleşmesine önemli oranda katkı sağlamıştır. Beni Mürre seriyesinde, sefere katılan her askere on deve ve yüz de koyun pay olarak düşmüştür.¹¹⁸

Beni Kaynuka Yahudilerinin Medine'de çıkardıkları huzursuzluk nedeni ile anlaşma şartlarını uymadıklarından birlikte yaşama haklarını kaybetmişler ve Hz. Peygamber onları kalelerinde kuşatmıştı. Bütün varlıklarını bırakarak Medine'den sürgünle cezalandırıldılar. Onlardan geriye hayli savaş malzemesi kalmıştı. Ayrıca altın ve gümüş gibi malların da kaldığı düşünülebilir. Zira onlar kuyumculukla geçiniyorlardı. Bu da Müslümanların güçlenmelerine ve özgüvenlerini kazanmalarına olumlu katkı sağlamıştır diyebiliriz. Zira fakirliğin insanlarda oluşturduğu zayıf psikoloji başa çıkılması gereken önemli bir mesele olarak değerlendirilmelidir.

Karede seriyesi neticesinde elde edilen meblağ ise daha dikkat çekicidir. Bu seriyeye neticesinde Müslümanlar yüz bin dirhemlik bir kazanç elde etmişlerdi.¹¹⁹ Hicretin 3. Yılına gelindiğinde artık Medine'de muhacir Müslümanların durumlarını önemli oranda düzelttiklerini düşünmek mümkündür. Katan seriyesi de bu yönüyle önemli görülebilir. Beni Esed kabilesine yönelik bu sefer, Uhud sonrası Medine'yi tehdit eden bu kabileyeye karşı yapılmıştı. Bu seferde hiçbir savaş olmadan kabileyeye ait bir

¹¹⁵ Ebu Ubeyd, S.326; Özdemir, 51.

¹¹⁶ Elşad Mahmudov, s. 98.

¹¹⁷ Özdemir, 52.

¹¹⁸ Vakidi, II, 724.

¹¹⁹ Taberî, II, 492.

çobanın elindeki bütün at, deve ve koyunlar ganimet olarak ele geçirilmiş ve paylaştırılmıştır.¹²⁰

Müslümanların yüklü miktarda ganimet aldıkları seferlerden biri de Beni Nadir gazvesidir. Savaşsız bir şekilde Yahudilerin sürgün edilmesi ile sonuçlanan bu hadise neticesinde ele geçen ganimetler Allah tarafından fey olarak isimlendirilmiştir. Bu gazve neticesinde ele geçen malların tasarrufu tamamen Allah Resul'ünün uhdesine verilmiştir.¹²¹Harcama alanları ile ilgili olarak ise özellikle fakirlerin, yetimlerin, yolda kalan muhtaçların zikredilmesi ayrıca şayanı dikkattir. Allah Resulü bu malları özellikle muhacirler arasında taksim etmiştir. Hicretin dördüncü yılında gerçekleşen bu gazve ile hicretle her şeyini kaybetmiş Müslüman muhacirler ciddi bir rahatlama imkânı elde etmişlerdir. Beni Nadir ganimetlerinden Ensar'dan fakir olduğunu ifade eden iki kişiye de pay verilmiştir.¹²² Konuyla ilgili değerlendirme yapan kaynaklar, bu gazvede savaş olmaması nedeniyle alınan mal ve ganimetin sadece fakirlere verildiği kaydı düşülmüştür.¹²³Yine bu bölgede ele geçen toprakların bir kısmı muhacirlere ikta olarak verilmiştir.¹²⁴ Böylece Ensar'ın misafiri olarak yaşamaya devam eden Müslümanlar, Beni Nadir Yahudilerinin sürgünü sonrası ikamet edecek mekân ve arazi sahibi olma imkânına sahip olmuşlardır.¹²⁵ Bu durum Medine için bir ekonomik değişim zemini de oluşturmuştur.

Hz. Peygamber, ganimetler söz konusu edildiğinde özellikle ihtiyaç sahibi olduğunu beyan ederek yardım talep edenleri humustan hile ile desteklemiştir. Ancak fakir olmadıkları ve çalışma güçleri olan kimselerin bu yöndeki taleplerini geri çevirmiştir.¹²⁶

Fakirler açısından ganimet meselesinin zirve yaptığı hadise Hayber fethidir. Kimi müfessirler Fetih suresinde vaad edilen ganimetlerin¹²⁷ Hayber ganimetleri olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸ Hayber ganimetleri, otuz altı parçaya bölünmüş on sekiz hisse Hz. Peygamber'in uhdesinde kalmıştır. Bu hissenin harcama kalemleri arasında ihtiyaç sahipleri yani fakir fukara da

¹²⁰Vakıdi, I, 342.

¹²¹Haşr, 2-9.

¹²²İbnSa'd, II, 45.

¹²³İbnSa'd, II, 45; Kastallani, 125.

¹²⁴Vakıdi, I, 379.

¹²⁵ Özdemir, 73.

¹²⁶İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu, İstanbul 1995, III, 190; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 164; Özdemir, 78.

¹²⁷ Fetih 1-16.

¹²⁸İbn Kesir, 4:285.

vardır. ¹²⁹ Nitekim buradan elde edilen gelirler, yetimlere, fakirlere, dilencilere verilmiştir. Ganimetlerden sonradan pay isteyen Beni Sehm kabilesinden kimseler için ise dua etmiştir. Bu duada, onların zayıflıklarına işaret ederek, Allahım onlara kaleler aç, yiyeceklerini artır, insanlarını doyur, etlerini ziyade kıl diye dua etmiştir.¹³⁰

Ganimet meselesinin dağıtım boyutu ile ilgili olarak ne kadar büyük zorlukların olduğu Huneyn gazvesi neticesi daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ganimet konusunda tecrübesi zenginleşen Müslümanlar, ganimete dair taleplerini artırmışlardır. Özellikle Mekke fethi sonrasında henüz İslam'ı kabul etmiş veya etme sürecinde olup ganimet elde etmek isteyen çok sayıda insanın da bu gazvede Müslümanlara refakat ettiği ifade edilmiştir.¹³¹ Sefer sonrası kimi insanlar Hz. Peygamber'in yakasına yapışmışlardır. Müellefe-i kulub denilen kesim bu gazvede ortaya çıkmıştır. Ensar bu gazvede de ganimetlerden pay almamıştır. Bu durumda şikâyetçi de olmuşlar ancak Allah Resulü onları teselli etmiştir. Kendisinin Ensar'dan olduğunu vurgulamıştır.¹³²

Ganimetlerin dağıtımını bağlamında söylenebilecek son söz şudur. Hz. Peygamber ganimet ve fey gibi her türlü gelirden ihtiyaç sahiplerini asla ihmal etmemiştir. Hatta bu konuda Fedek'te bazı arazileri yolda kalmışlara vakfetmiştir. Genel olarak duruma ve ihtiyaca göre fakir fukaranın zor durumlarını göz ardı etmemiştir. Bu siyaset zamanla Medine'de Müslümanların zenginleşmesine ve fakirliği azalmasına vesile olmuştur. Kendisine mal tahsisinde bulunmamış nafakasının temini ile yetinmiştir.

Sonuç

Fakirlik, insanlığın ortak sorumluluk alanını teşkil etmektedir. Devletler ve toplumlar fakirlikle mücadele konusunda her daim inisiyatif alma zorunluluğu hissetmiştir. İslam toplumunun şekillendiği dönemlerde de fakirlik önemli bir sorun olarak temayüz etmiştir. İlk Müslümanların imkânlar bakımından çoğunlukla zayıflar ve fakirler olduğu da düşünülürse Hz. Peygamber'in bu konuda sürekli bir gayret ve fedakârlık içinde olduğu gayet anlaşılabilir.

¹²⁹Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, 7.

¹³⁰Taberi, *Tarih*, III, 10.

¹³¹Özdemir, 112.

¹³²Taberi, III, 82.

Müslümanların Mekke'de yaşam alanlarının daralmasıyla birlikte hicret yurdu olarak Medine'yi tercih etmeleri, fakirlik açısından yepyeni bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Medineli Müslümanların fedakârlığı bu krizi bir nebze olsun sakinleştirmiş olsa bile Medine'ye hicret eden Müslümanlar tüm varlıklarını Mekke'de bırakarak hicret etmişler ve her şeye muhtaçtılar. İşte böyle bir zeminde ortaya çıkan gazve ve seriyyelerin sonuçları bağlamında ganimet olgusu Müslümanların fakirliklerini gidermek konusunda bir rol almışa benzemektedir.

Ganimetle ilgili hükümler arasında yer alan humus, Hz. Peygamber'in takdiriyle özellikle fakir ve fukaraya harcanmıştır. Beni Nadir Yahudilerinde olduğu gibi savaşız ele geçen mallar, fey hükmünde kabul edilmiş ve yine Hz. Peygamber'in inisiyatifiyle fakir ve fukaraya tahsis edilmiştir. Hayber Müslümanların zenginleşmesi sürecinde yine önemli bir rol üstlenmiş ve adeta Muhacirleri büyük bir rahatlığa kavuşturmuştur. Mekke fethi sonrasında İslam toplumuna katılan müellefe-i kulub kesimi Huneyn Gazvesinde özellikle ganimet beklentisi ile yer almışlardı. Bu gazve sonucunda yine yüklü miktarda ganimet ele geçmiştir. Hz. Peygamber, ensara hiçbir şey vermemiş özellikle muhacirlere bu ganimetleri dağıtmıştır. Kimi Müslümanlar da bu durumda rahatsız olabilmişlerdir. Allah Resulü onları teskin etmiş ve kendisinin de ensardan olduğunu belirtmiştir.

Kaynaklar

- Acar, Cafer *Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Acar, Cafer, Risalet Dönemine Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram -Nühbe-Gulûl-Seleb-, *TurkishStudies = Türkoloji Araştırmaları: International PeriodicalfortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic*, 2017, cilt: XII, sayı: 13, s. 1; Cafer Acar, Hz. *Peygamber'in Savaş Stratejisi*, Emin Yayınları, Bursa 2017, 22.
- Acar, Cafer, "Risalet Dönemine Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram -Nühbe-Gulûl-Seleb"-, *TurkishStudies = Türkoloji Araştırmaları: International PeriodicalfortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic*, 2017, cilt: XII, sayı: 13, s. 1-16.
- Acar, , Hz. *Peygamber'in Savaş Stratejisi*, Emin Yayınları, Bursa 2017
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, C. I, s. 349.
- Ayar, Ali Rıza - Hüseyin Güneş Hz. Peygamber'in Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekmesi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 16, s. 215-234
- Çalık, Bünyamin, İslam Hukukunda Zekât, Sadaka ve Ganimete Ait Hükümler Bağlamında "Ehl-i Beyt" İçin Özel Hükümler, *TurkishStudies = Türkoloji Araştırmaları: International PeriodicalfortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic*, 2015, cilt: X, sayı: 14, s. 89-107
- Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, (990/1582) *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, Daru Sadır, Beyrut ty.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî (ö.h.275) *Sünen*, thk. Muhammed Avvame, Çağrı Yay. İstanbul 1993.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), *Kitabu'l-Emval*, thk. Seyyid b. Receb Ebû Enes, Beyrut 2007.
- Mahmudov, Elşad, *Sebepler ve Sonuçları Bakımından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İsam Yayınları, İstanbul2010
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn)*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1427.
- Hamidullah Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, trc. Nazire Erinç Yurter, İstanbul 2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsabe fi Temyizi's-Sababe*, Kahire 1970.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut 1997.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, Thk. Servet Ukkâşe, Kahire 1992.
- İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu, İstanbul 1995.
- Mehmet Nadir Özdemir, *Hız. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, Otto Yayınları, Ankara 2016.
- Muhammed Hamdi Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, Mektebi Mülkiye, İstanbul 1326, s. 10-13.
- Mustafa Fayda, "Fey", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fey> (08.07.2019).
- Süheyfî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyfî el-Mâlekî (581/1185), *er-Ravdu'l-ünûf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselam, Daru ihyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut 2000/1421.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (310/923), *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Daru't-türas, Beyrut 1387.
- Vakidî, Muhammed b. Ömer, *Kitabü'l-Meğâzî*, thk. M. Jones, Beyrut 1966.
- Yasin Yılmaz, "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Haziran 2014, Cilt: 17, Sayı: 44, s. 44.
- Yılmaz, Yasin "Barış'ın İslam'ın Temel Kaynakları ve İslam Tarihi'ndeki Yeri", *FSM Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, S. 10, İstanbul 2017, s. 383.
- Yılmaz, Yasin "Hz. Peygamber Dönemi Eğitime Genel bir Bakış", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Haziran 2012, Cilt: 14, Sayı: 40, s. 206.

THE ROLE OF ISLAMIC SOCIAL FINANCE IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS (SDGs) AS A MEANS TO ACHIEVE MAQASHID SHARIAH

RISA SARI PERTIWI

Universitas Airlangga

AAS NURASYIAH

Universitas Pendidikan

KUSHARDANTA SUSILABUDI

Director of Zakat Management Institute

INAYAH SWASTI RATIH

Universitas Airlangga

MUMUH MUHAMMAD

Istanbul University

Abstract

Islamic Social Finance (ISF) in Indonesia is currently used as a source of funding that is able to improve social welfare. *Zakah*, *Infaq*, *Shadaqah* and *Waqf* (ZISWAF) are considered as philanthropy instruments that have a crucial impact on personal, social, and economic dimensions. The purpose of this paper is to analyze the role of Islamic Social Finance and Sustainable Development Goals (SDGs) towards fulfilling *Maqashid Shariah*. Moreover, shedding lights on the importance of establishing philanthropy institutions in Indonesia. To achieve the purpose of this research a qualitative approach was used, through library research using various relevant library materials and previous literature related to the subject matter. The main finding of this research is Islamic Social Finance has a role in SDGs for towards *Maqashid Shariah*. The importance of enhancing the philanthropy institutions in Indonesia to uplift the welfare among the Indonesians. To the best of the authors' knowledge, this research is a pioneering study in the case of Indonesia. Furthermore, the in-hand paper provides a piece of clear evidence to Indonesian

authorities to encourage establishing philanthropy institutions to increase social prosperity.

Keywords

Islamic Social Finance, ZISWAF, SDGs, Maqashid Shariah

INTENTION TO CONTRIBUTE TO WAQF FUND IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: MALAYSIA VS TURKEY

SHAKHNOZA ALIMOVA

International Islamic University Malaysia

SURAYYO SHAAMIROVA

Istanbul University

SUHARNI BT. MAULAN

International Islamic University Malaysia

SAIM KAYADIBI

International Islamic University Malaysia

MOHAMED ASLAM BIN MOHAMED HANEEF

International Islamic University Malaysia

Abstract

Rising interest in Islamic banking and finance triggered a new idea for establishing a new source of income for Islamic financial institutions of which *waqf* institution is one of them that may be played a significant role for funding Higher Education. There are *waqf* funds established in higher education institutions in Malaysia as well as in Turkey. Individual's intention to contribute to *waqf* fund is important in order to ease financial difficulties of higher education institutions. Therefore, *waqf* fund needs to be explored as the new source of income in order to make higher education institutions financially sustainable. In terms of financial return, it is not only current students' fees that earn income to the university but also the prospects of graduates' contribution are a possible future gain for the university in the long term after graduation. Thus, this paper seeks to examine the factors that influence students' intention to participate in *waqf* fund with the support of relationship marketing theory. A self-structured survey questionnaire was employed to collect data from a total 249 (n=249) where 121 from Turkey and 128 from Malaysia. The data was analyzed using Statistical Package for Social Sciences (SPSS). This software

is used to perform Descriptive Analysis and Exploratory Factor Analysis (EFA). In the next stage of the analysis Analysis of Moment Structure (AMOS) software was employed in order to run Confirmatory Factor Analysis (CFA), Measurement Model, and Structural Equation Modeling (SEM). The findings of the study show that religiosity has a positive significant relationship with intention towards contributing to *waqf* among both countries. It is hoped that this study would be beneficial for higher education institutions in order to make decisions with regard on how to motivate more students to contribute to *waqf* fund.

Keywords

Waqf fund, Relationship Marketing, Malaysia, Turkey, Higher Education

DEVELOPING MAQASID MATRIX FRAMEWORK [MMF] TO EVALUATE WAQF LITERATURES

MOHAMED CHERIF EL AMRI

Asst. Prof.

Istanbul Sabahattin Zaim University

MUSTAFA OMAR MOHAMMED

Assoc. Prof.

International Islamic University Malaysia

MOHAMMAD AL KHALILI

Istanbul Sabahattin Zaim University

Abstract

Waqf has played a significant role in Islamic history and reached its peak of glory and prominence during the Ottoman era. There are volumes of literatures that have documented the various contributions of Waqf to the socio-economic development of the Ummah in the areas of education, health, environment, investment, animal care, religion, among others. It would be interesting to examine the extent to which these literatures and their areas correspond to the dimensions of Maqasid al-Shari'ah. This would require efforts to develop a Maqasid framework that can be used to evaluate these literatures. Yet there is dearth of studies that have filled in this important research gap. Instead, the bulk of studies on Maqasid are still on the Fiqh and Usul al-Fiqh areas. Recently, scholars have dedicated a few works on examining Maqasid in relation to economics and finance and, few on Maqasid and FinTech. Some of these studies have based their analyses on al-Ghazali's Maqasid framework related to the preservation of the five essential elements: faith, life, intellect, progeny and wealth. There is yet to be a profound work that has used the same framework for evaluating literature on Waqf. This raises a pertinent research question of the extent to which these Waqf literatures conform to preserving one or more of these five essential elements of al-Maqasid. The present study aspires to achieve four main objectives: 1) conduct bibliographic survey of Waqf literature; 2) conduct Meta-Analysis on the Waqf literature surveyed; 3) develop Maqasid Matrix Framework [MMF] using content analysis; and 4) use the MMF to evaluate the Waqf literature. The findings

from the study will take stock of the literature on Waqf relative to MMF and at the same time chart new direction for using Meta Analysis to evaluate Islamic literatures in the various disciplines.

Keywords

Waqf, Maqasid al-Shari'ah, al-Ghazali, Content Analysis, Meta-Analysis

YOKSULLUKLA MÜCADELE BAĞLAMINDA ŞİRKETLEŞMENİN YERİ VE ÖNEMİ

AYDIN KUDAT

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

NURGÜL YEL

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Özet

Biz bu makalemizde yoksulluk ile mücadele bağlamında “şirketleşmeyi” ele almaya çalışacağız. İslam iktisadının ruhuna uygun düşen iştirak ve şirket ameliyesi, zaman ve zemine göre insanların toplumsal onuruna yararlı bir hayatı temininde bir model olduğunu düşünüyoruz. Sempozyumun ana temasını teşkil eden vakıf ameliyesi de bir iştirak örneğidir. Bir şirketleşme örneği olan vakıf sistemi, sermaye birlikteliği ile emek birlikteliğini hedefleyerek İslam İktisadı ruhuna uygun bir biçimde kültürümüzde tecessüm etmiştir. Şirket Arapça bir kelime olan iştirak kavramı şe-re-ke kelimesinden gelmektedir. İştirak katılım ve karışım demektir. Her bir şirket aynı zamanda iştiraktır. Ancak her iştirak bir şirket olmayabilir. İştirak ve katılım İslam’da bereketin timsali olarak kabul edilen cemaatin bir diğer ifadesidir. Allah’ın yardım ve bereket eli cemaat üzerindedir. Bu anlayış İslam iktisadının temel referanslarından biridir.

İslam İktisadında şirketleşme toplumsal yardımlaşma ve dayanışma rolünü yüklenir. Bunu engelleyen her türlü iş ve davranışı yasaklar; karaborsacılık, stoklama, manipülasyon gibi. Ekonomide en çok problemlerin çıktığı, yoksulluğa neden olan noktalar riba, aldanma ve belirsizliktir. İslam İktisadına uygun olan şirketleşmenin hedefinde de bu maksatlar mevcuttur.

Anahtar Kelimeler

Yoksullukla Mücadele, Vakıf Kültürü, İslam İktisadı, Şirket

Giriş

Sınırlı imkânlarıyla tek başına bütün ihtiyaç ve isteklerini karşılamaktan aciz olan insanoğlu, fitratı gereği başkalarıyla teşrik-i mesai etmek suretiyle ancak kendine yaraşır şekilde yaşayabildiği bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle daha fazla imkânları elde etme fırsatlarını ve muhtemel riskleri paylaşmak üzere kadim tarihten beri farklı biçimlerde ortaklaşa hareket etmiş ve ortaklıklar kurmuştur. Toplumların kalkınmasında iktisadi gelişmelerin etkisi inkâr edilemez. İktisadi kalkınmanın muharrik unsurlarından biri de şirketlerdir.

Genel manasıyla şirket varlığı insanoğlunun varlığıyla söz konusu olan kadim bir ameliyedir. İnsanların toplum halinde yaşamalarının zaruri bir sonucu olarak bu ortaklığın oluşturulmasıyla beraber bir takım sorumluluklar meydana gelmiştir. Günümüz ticari anlamda sermaye şirketlerindeki hissedarların hak, yetki ve borçları noktasında bu sorumluluk daha da karmaşık hale gelmiştir. Söz konusu sorumluluklara riayet etmek suretiyle kurulan şirketler, fert ve toplum hayatını daha kolay ve yaşanabilir bir ortamın temininde vazgeçilmez fonksiyona sahiptir. Bu manada şirket, tarihin her döneminde ve dünyanın her coğrafyasında insanlar için en önemli geçim yollarından biri olmuştur. Bu hususta ortakların ilişkilerini düzenleme noktasında ihtiyaçlarını karşılayacak oranda tarihi ve tecrübî veriler bulunmaktadır. Sempozyumun ana temasını teşkil eden vakıf ameliyesi de bir iştirak örneğidir. Bir şirketleşme örneği olan vakıf sistemi, sermaye birlikteliği ile emek birlikteliğini hedefleyerek İslam İktisadı ruhuna uygun bir biçimde kültürümüzde tecessüm etmiştir.

İslam İktisadının Yoksulluk İle Mücadelede Önemi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İslam iktisadına başlarken yüce Allah'ın isminin arkadaşlığı ile başlıyoruz. Çünkü İslam iktisadının temel ilkelerinden biri Allah u Teâlâ'nın yaptığımız işlere nasıl bakacağına dikkat etmektir. Bir işi yaparken "Allah bu işe ne der?" sorusunu kendimize sormaktır. Bu ilke İslam iktisadını diğer teorilerden ayıran en önemli farktır.

اقتصاد الإسلامي / اقتصاد الإسلامي İslam'ın iktisadı mı? İslam İktisadı mı? Dini mülahazalar için içinde olduğu zaman kavram kargaşası gündeme gelmektedir. Bu durum da bizim muzdarip olduğumuz bir konudur. İslam'ın İktisadı ya da İslam İktisadı, İslami İktisat hüviyetini kazanabilir. Ancak İslami Ekonomi her zaman İslam'ın bir ürünü olmayabilir. İfade ve isimler gerçeği

değiştirmez ancak kavramlar algılar, şuur, duygular üzerinde oldukça etkilidir. Bize ait kavramlar varken onları kullanmamız gerekir. Kendi kavramlarımızı kullanmamız bize çok şeyler kazandıracaktır. İslam İktisadının da kendisine has, ekonomi alanını anlatabilecek, yorumlayabilecek kavramları vardır. Bu kavramlarımızı ihya etmeliyiz. Her bir bilim dalının, her bir kültürün hatta her bir dinin kendisine has kavramları vardır. Batı kendi kavramlarının propagandasını en iyi şekilde yapmaktadır. Bu kültür sömürgeciliğinin bir koludur.¹³³

İslam İktisadı bir bilim dalıdır. Kendi başına bir disiplindir. Tam teşekkül etmemiş izahları olabilir ancak metodolojimiz mevcuttur. İslam İktisadının teorik bir disiplin olarak ihya edilmeye ve izah edilmeye ihtiyacı vardır. İslam İktisadının ilkeleri, kodları, sabiteleri kültürümüzde ve tarihimizde mevcuttur. İslam İktisadının ilkeleri Kuran ve Sünnete dayanır. İzahatları tedvin döneminde yapılmıştır.

İslam barış demektir. İslam İktisadı da ekonomi de barış için araç olmalıdır. Günümüzdeki tüm sorunlar da ekonomi yüzündendir. Sorunların, anlaşmazlıkların nedeni rekabettir. İslam İktisadının anlayışı barışa dayalı olduğu için diğer ekonomilerin taşıdığı sömürü anlayışını barındırmaz. İslam İktisadının hedefi üretimde mülkiyet tüketimde paylaşımıdır. İslam İktisadı adalete dayalıdır, gelişime olanaklar verir. Mecellenin ilk yüz maddesinden biri de İslam İktisadının temel dinamiklerindedir: “Zarar görmek de yok zarar vermek de yok”

İslam İktisadında güven vardır. Hz. Peygamberin Müslüman tanımında yaptığı gibi Müslüman elinden zarar görülmeyen kimsedir. Müslüman güvenilirdir. Yine İslam İktisadının bir anlamında da teslimiyet vardır. Allah'a peygambere ve düzene uymak esastır. İslam İktisadının ahlaki boyutu olduğu gibi İslam İktisadında realite de vardır. Bu nedenle İslam İktisadının sabiteleri gerçek hayatla uyumludur.

Özetle İslam İktisadı muhtevasında üç ilke barındırır diyebiliriz:

- 1) Barış
- 2) Güven
- 3) Teslimiyet

¹³³ Aydın Kudat, İslam İktisadı Ders Notları

Her bir dinin iktisadı vardır. Her bir iktisadı teorinin de bir dini dayanağı vardır. Kapitalizmin, emperyalizmin de dinlerden beslendiği gerçeği inkâr edilemez. Arapçada din kavramını incelediğimizde d,y,n harflerinden meydana geldiğini görmekteyiz. Deyn de Arapça da borç anlamına gelmektedir.¹³⁴ Din kelimesinin birçok anlamı vardır. Her bir anlamının içerisinde de ekonomi mevcuttur. İslam Dininin içinde ekonomi ve ahiret inancı mevcuttur. İslam İktisadı ibadet ruhu ile hareket eder. Örneğin İslam dininde zekat verilmesi istenir ve zekat vermek için de zengin olmak gerekir. Hz. Peygamber iktisat yapan fakir düşmez buyurmuştur. Allah u Teâlâ bir ayetinde “Dünyayı sizin için yarattım, dilediğiniz gibi istifade edin.” buyurmuştur. İslam İktisadı bir sorumluluktur. Hz. Peygamber tarafından verilen bir emirdir. İktisat kavramına geldiğimizde sözlükte ekonomi ile aynı anlamdadır. Arapça bir kelimedir. İktisat Kuranı Kerimde çeşitli formlarda ele alınmıştır. Kast etmek, niyet etmek, teşebbüs muhtevası vardır. İktisat da israf, haddi aşma, hak ihlali, savurganlık, aşırılık yoktur. İktisadın kelime anlamı dengedir.¹³⁵

Bir bilim dalı, kullandığı ifadeler ile sözlükteki terim anlamların birbirine uyumu oranında değer kazanır. Bizim kavramlarımız da kullanım ve terim anlamları bakımından uyumaktadır. Dolayısıyla kendi kavramlarımızı kullanarak kendi iktisat sistemimizi ihya edebiliriz.

İslam iktisadının kaynakları Kuranı Kerim, sünnet, kıyas, icma, mesalih-i mürsele (kamu yararı), seddi zera'i (önleyici tedbirler) ve istishabdır. (serbest alan) Bu kaynaklardan yola çıkılarak denilebilir ki İslam İktisadı sadece fıkhi bir yaklaşımın hâkim olduğu bir alan değildir.¹³⁶ İslam İktisadının büyük bir bölümü tarih ve kültür ile teşekkül etmiştir. Kuranı Kerim ve Sünnet insanlık için önemli olan sabiteleri ortaya koymaktadır. Örnek olarak alışverişin helal ribanın ise haram kılınışı yine değiş tokuşun da rızanın temel olması gösterilebilir. Tedvin dönemi hicretin ikinci ve üçüncü asırlarında bu alanla ilgili hummalı çalışmalar yapılmıştır. Ancak o gün ki şartlar, ekonomik ihtiyaçlar bugün ki gibi olmadığı için İslam İktisadı ile ilgili veriler fıkıh birikimi içinde dağınık halde yakalanır. İslam İktisadı ile ilgili olan bölümlerde akıt teorileri, kitabü'l buyu, kitab-ı şerike, borçlar hukuku, şirketler hukuku, ahkamü's sultaniye ve kitabü's siyer yer alır. ¹³⁷

¹³⁴ TDV İslam Ansiklopedisi, “Deyn”, erişim: 16 Aralık 2018, <https://islamansiklopedisi.org.tr/deyn>.

¹³⁵ Aydın Kudat, İslam İktisadı Ders Notları

¹³⁶ Aydın Kudat, İslam İktisadı Ders Notları

¹³⁷ Aydın Kudat, İslam İktisadı Ders Notları

İslam İktisadında İlahi mülahaza mevcuttur: Üretirken, tüketirken değiş-tokuş yaparken vb. Diğer teorilerde ise müstağnilik vardır. Müstağnilik aşırı devletçilikte aşırı ferdiyetçilikte bulunur. Biz bu durumun bir felaket olduğuna iman ederiz. İslam İktisadı toplumsaldır. Hz. Peygamber sav inde bir duası bu konuya dikkat çeker: “Bir anlık dahi beni müstağni kılma Ya Rabbi” Müstağnilik zıddı “Fakr” tır. Fakr kavramı Kuranı Kerimde geçmemektedir. Kuranı Kerimdeki karşılığı Samet'tir. Her şeyin yüce Allah'a muhtaç olması durumudur. Bu durumda her haliyle yüce Allah'a muhtaç olan insanın ilahi mülahazayı bırakmaması kast edilmektedir. Ancak Fakr kavramın zamanla muhtevası değişmiş; fakir şekline dönüşerek maddi yoksulluk, mahrumiyet anlamlarını almıştır. Müstağnilik diğer teorilere felaket getirirken Fakr kavramının iktisadi anlamda yoksulluk, maddi mahrumiyet şeklinde algılanması da bize ağır maliyetler vermiştir. Kuranı Kerimde ve Sünnette fakr kavramı bu anlamda kullanılmamıştır. Kuranı Kerimde yer alan fakirlik ile ilgili kelimeler maddi ve manevi anlamda duyulan ihtiyaç için kullanılmıştır. Manevi anlamda tüm insanlar Allah-u Teâlâ'ya muhtaçtır ve yalnız zengin olan Allah'tır. Bu anlamda fakr kavramının insanın temel özelliklerinden biri olduğu hususunda görüş birliği mevcuttur.¹³⁸ Zenginlik ise İslam'da yerilmemiş, fakirlik ile de övünülmemiştir. Fakirlik sabredilmesi gereken bir imtihan, zenginlik ise şükür edilmesi gereken bir nimet olarak telakki edilmiştir. Ancak fakirlikte kötü bir şey değildir. Hz. Peygamberin cennete ilk gireceklerin fakirler olduğunu söylemiş olması da bu durumu göstermektedir. Yine Hz. Peygamberin dualarında Allah'tan sığınma talep ettiği şeylerden biri de fakirlik olmuştur. Burada önemli bir husus bulunmaktadır ki o da şudur: Hz. Peygamberin söylediği hadisi şerifleri hangi ortamda, hangi şartlarda ve neden söylediğini iyi kavramalı hadislerin muhtevalarını ve vermek istediği mesajları iyi anlamalıyız. İslam İktisadının düzeltereği konulardan biri Fakr kavramıdır. Bu nedenle kavramların doğru bilinmesi oldukça önem arz etmektedir.

Yoksulluk İslam Dininin çözmek istediği bir problemdir. İslam dini teorik ve pratik açıdan yoksulluğu yok etmek için gönderilmiştir. İslam Dini ekonominin ilgilendiği konularda da kuralları olan mükemmel bir hukuk sistemine sahiptir.

¹³⁸ Saffet Sancaklı, “Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme” Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2001, s.332

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِيْمِ
فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*Size din olarak İslam'ı beğendim. Kim açlıktan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir.*¹³⁹

Bugün genel bir deyişle ekonomi ilmi ekonomik problemlerin giderilmesi ile ilgilenmektedir. Kapitalist bakış açısı ile ekonomik problemlerin kaynağına yaklaştığından problemlerin nedenini insani ihtiyaçların çok olmasına ve buna karşılık eldeki kaynakların kıt olmasına bağlamaktadır. Hâlbuki İslam İktisadı Yüce Allah'ın yeryüzünde yarattığı kaynakların insanlık için yeterli olduğuna inanır.

*O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti.*¹⁴⁰

Problemlerin ortaya çıkışı üretimin az, dağıtımın kötü ve tüketimin fazla oluşundan kaynaklanmaktadır. İslam İktisadı bize doğal üretim kaynaklarını ve bu doğal üretim kaynaklarından elverişli şekilde meşru yollar ile yararlanmayı göstermektedir. Ayrıca israf yasağı, riba yasağı, zekât, infak gibi politikalarla sosyal adaleti ve adil gelir dağılımını hedefleyen bir sistem oluşturmuştur. Zekât İslam'ın şartlarından biridir ve dağıtımı yeniden yapma amacı taşıyan mali bir sistemdir.

Diğer bilimlerde olduğu gibi İslam İktisadıyla ilgili de izahatların yeni bir şekilde açıklanması gereklidir. İslam iktisadı dogmatik ve monoton değildir. Yeni yaklaşımlar için açık kapı bırakır ancak bize bir çerçeve çizmektedir. Bu çerçeveyi İslam'ın sabiteleri, ahlaki boyutu ve "zarar görmek de yok zarar vermek de" anlayışı oluşturmaktadır.

Doğrular bilinmeden doğruları yaşamak mümkün olmadığı gibi İslam İktisadında da doğrular bilinmeden pratiğe dökmek mümkün olmamaktadır. İslam İktisadının temel dayanakları tecrübe ve bilgidir. Bunlarda İktisat Tarihçilerinin ilgilendiği alanlardır. Sadece Osmanlı Devleti'nin İslam İktisadındaki tecrübelerini keşfedip gün yüzüne çıkardığımız takdirde dahi mikro bazda mikro kalkınmada yeterli veriler

¹³⁹ Maide Suresi, 5: 3

¹⁴⁰ Fussilet Suresi, 41: 10

elde edebiliriz. Ulema tek başına bu işi ele almaya kifayet etmediği için İktisat Tarihçileri ile beraber çalıştıklarında önemli sonuçlar ortaya çıkacaktır.

İslam İktisadı Bağlamında Şirketin Önemi

İslam İktisadı toplumsal bir hüviyete sahiptir. İslam İktisadı emeği merkeze alır ve paylaşımı önemser, ferdi özelliğe sahip değildir¹⁴¹. Asırlarca tarihi tecrübelerimizde var olan ancak zihin dünyamızda betimleyemediğimiz ve uygulamalarından uzaklaştığımız bir modelimiz mevcuttur. Bu model sürdürülebilirliklidir. Günümüzde sürdürülebilir kalkınma, hammadde kaynaklarını tüketmeden ve başkalarına zarar vermeden yapılan devamlı bir üretilir. Bu tanım çevrecilik ile uyumludur. Çağdaş İslam İktisatçıları çevreyi, doğayı ayrı bir şirket türü olarak değerlendirmektedirler. İbaha kavramı Mubah kelimesinden gelir ki mubah olan her şey bir şirket türüdür. Şirket Arapça bir kelime olan iştirak kavramı şe-re-ke kelimesinden gelmektedir. İştirak katılım ve karışım demektir. Her bir şirket aynı zamanda iştiraktır ancak her iştirak bir şirket olmayabilir. Bu şirkette bir sözleşme söz konusu değildir; fitridir, tabiidir. Şirket-i İbaha aslında bir tabiatdır. Hepimiz yaşadığımız doğanın bir ortağıyız dolayısıyla bu bir ortaklık sayılabilir. Hava, çevre, mülkiyete geçmemiş kaynaklar, tabiat ortak kullanım mallarımızdır. Şirket-i ibahadan istifade ederken başkalarının hakkını ihlal etmeme ve zarar vermeme mecburiyeti vardır. Örneğin havadan istifade ederken başkalarının da bu hakkını sigara içerek ihlal etmemeliyiz. Sürdürülebilir kalkınma dünyanın en önemli gündemlerinden biridir. Şirket-i ibaha ile sürdürülebilirlik kalkınma da aslında birbiriyle ilişkilidir. Çağdaş İslam âlimlerinin şirket-i ibahayı bir şirket türü olarak atfetmeleri İslamiyet'in çevreye verdiği önemi, başkalarının hakkına duyulan saygıyı göstermektedir. Sınırlandırmalar ancak kamu yararı söz konusu olduğunda olabilir ki bu sınırlandırmalar da denetlenmelidir.

Şirket öncelikle yardımlaşma ve dayanışma ruhunu kazandırmaktadır. Kur'anı Kerim'de de yardımlaşmayı tavsiye eden birçok ayeti kerime vardır. İslam İktisadı şirketleşmeyi öne çıkarmaktadır ancak Kur'anı Kerim'de ve sünnette bu konu ile ilgili teşvik olduğu gibi tehditlerinde olması, İslam âleminin çekince içine girmesine neden olmuştur. Dolayısıyla formel şirketler bağlamında İslam İktisadı çekingen kalmıştır. Aslında şirket, İslam

¹⁴¹ Ahmet Tabakoğlu, "Bir İlim olarak İslam İktisadı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi İslam İktisadı Özel Sayısı/16 (Ekim 2010): 23

İktisadî için çok önemlidir çünkü şirket bir nevi cemaattir. Allah'ın yardımı da cemaatle beraberdir. Dolayısıyla şirketleşmede bereket vardır.

İslam hukukunda şirket:

- Bir akit türüdür.
- Adı konulmuş bir antlaşmadır.
- Vekâlet (hukuki boyut) ve kefalet (ekonomik boyut) şirkete ruh veren iki önemli unsurdur.
- Adı konulmamış iş ve işlemlerde Müslümanlar aralarında yaptıkları antlaşmaya bağlı kalırlar. (Akde vefa bir ahde vefadır.)¹⁴²

Şirket, İslam İktisadî ruhuna uygun bir ameliyedir. Şirket, paylaşmak, teavün, yardımlaşmak ve sosyalleşmektir. İslam İktisadî ruhunda da teavün (yardımlaşma ve dayanışma) vardır. İslam İktisadî ruhunun özü yardımlaşma ve dayanışmadır. Şirket de toplumun ihtiyaçlarına cevap vermektir. Ancak İslam toplumu bu konuda geri kalmıştır ki bu İslam toplumunun bir handikabıdır. Müslümanların bu handikaba düşmesine neden olan iki durum mevcuttur. Biri ortaklıkta haksızlık hususudur ki Kur'anı Kerimde geçen "Davud dedi ki: "Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." Davud, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi.¹⁴³" ayeti kerimesi ile Müslümanlar ortaklıktan uzak durmuşlardır. Ancak ayetin devamında iman edip salih ameller işleyenler başka demektir ki bu da Müslümanların dikkatini çekmelidir. Bir diğer durum ise yetimlerin hakkı ile ilgili tehdit içeren ayetlerdir. Kur'anı Kerim'de geçen yetim malı ile kamu malı aynı şeydir.¹⁴⁴

"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını dolduraya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir."¹⁴⁵

"Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli

¹⁴² Aydın Kudat, İslam İktisadî Ders Notları

¹⁴³ Sad 38 / 24

¹⁴⁴ Aydın Kudat, İslam İktisadî Ders Notları

¹⁴⁵ Nisa 4/10

*olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.*¹⁴⁶

Bu ayeti kerimenin inmesinden sonra yetimleri evlerinde koruyan sahabeler ayetin tehdidinden korkarak yetimleri evlerinden kovmuşlardır. Ancak ayetin devamında *sadece en iyi tutumla yaklaşın* demektedir:

أَحْسَنُ هِيَ بِالَّتِي إِلَّا

Bu olaydan sonra Hz. Peygamber sahabenin bu davranışına karşı çıkmış ve onlara en iyi yöntemle yetimlerin mallarını değerlendirin diyerek tavsiyede bulunmuş ve onlara iki parmağını işaret ederek ben ve yetimin kefil olan kişi cennette bu iki parmağım gibi yan yana olacağız demiştir.¹⁴⁷ Bu tarihi olay da bize İslam âleminin handikabını oluşturan iki durumu göstermiştir: Risk ve haksızlık. Kamu malı bir kor ateştir ve çare de bu kor ateşi en iyi yöntemle değerlendirmektir. Haksızlık var diye şirketleşmeden uzak durmak kolay bir yöntem olacaktır. İman ve salih amel ile haksızlık yapma tehlikesinden kurtulabiliriz. Kur'anı Kerim'de salih amelin geçtiği yerlerde genelde toplumsal anlamda yapılan ibadetler kastedilmektedir. Salih amel, toplumsal yararı güder. İslam İktisadında salih amel, toplum yararına artı değer ortaya koymaktır. İktisadi manada Allah hakkı toplumsal hakkı ifade etmektedir.¹⁴⁸

İslam İktisadında şirketlerin tek amacı kar elde etmek değildir. Kar elde etmek olmadan ayakta kalmak mümkün olamayacağı için kar elde etmek bir araç olarak görülmektedir. Şirketin temel amacında teavün vardır. Şirketleşme toplumsal bir eylemdir ve toplumsal eylemler Kur'anı Kerimde salih amel olarak geçmektedir. Yani toplumun yararına topluma artı değer ortaya koymak salih ameldir. Günümüzdeki iktisadi şirketlerde bağlayıcı olan iki unsur vardır: Yazılı metin (sözleşme) ve kanun. İslam İktisadında bağlayıcı olan unsurlar ise ahlaki boyut (en çok güven) ve ilahi mülahazalardır. İslam İktisadının idealinde hayatı ibadet haline dönüştürmek vardır. Kur'anı Kerim'de şirketlere karşı açıktan bir müdahale yoktur ancak sadece bir yerde tehdit içerikli bir ayet vardır. İslam İktisadının temel hedeflerinden biri de paranın tek bir elde toplanmasını engellemektir. Aydın Kudat hocamız İslam İktisadının şirketleşme hedefinde Dulet ve teavün olmak üzere iki temel unsur bulundurduğunu

¹⁴⁶ En'am 6 / 152

¹⁴⁷ Aydın Kudat, İslam İktisadı Ders Notları

¹⁴⁸ Aydın Kudat, İslam İktisadı Ders Notları

özellikle işaret etmektedir. Biri müspet biri menfi olan bu kavramlarda işaret edilen nokta; İslam İktisadı duletin (tekelleşme, kartelleşme) karşısında teavünün (yardımlaşma ve dayanışma) yaygınlaşmasını istemektedir. *وَالتَّقْوَىَٰ الْبِرِّ عَلَىٰ وَتَعَاوَنُوا* (iyilik ve takva üzerine yardımlaşın) ayeti¹⁴⁹ ile aslında dolaylı olarak şirkete bir vurgu yapılmaktadır.

Yoksulluk İle Mücadelede Vakfın Önemi

Arapça va-ka-fe geçmiş zaman kipinin mastarı olan vakıf kelimesi; durma, durak, duruş gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı ise: İnsanın sahip olduğu arazi, bina, para, mal gibi bir değeri maddi karşılık beklemeksizin, mülkiyetini Allah'a havale edip yani insanların tasarrufundan çıkarıp, ondan elde edilecek gelir veya faydayı hukuki işlem sonucunda varlıkların faydasına sunmaktır.¹⁵⁰ Hukukî bir işlemle kurulan, İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden ve bir hayır müessesesi olan vakfın; fıkıh mezhepleri ve fakihler tarafından hukukî niteliği, kurucu unsurları, bağlayıcılık kazanması ve vakfedilen malın mülkiyeti gibi hususlarda nispeten farklı kanaatler taşınması sebebiyle tanımları da değişmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de ise vakıf kavramı ve kurumu doğrudan geçmemekle birlikte Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur.¹⁵¹ Bu müesseselerin temel dayanağını dini naslardan alması ve iktisadi hayat ile iç içe girmiş olması nedeniyle tarihi süreç içerisinde zengin bir fıkıh külliyyatı oluşmuştur. Başlangıçtan itibaren Müslümanlar vakıf ameliyesini ibadet niyetiyle, Allah rızası, amel defterinin kapanmaması ve ahiretteki sevabı kazanma mülahazasıyla gerçekleştirmişlerdir. Toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında, sosyal refahın sağlanmasında Osmanlı döneminde güzel örnekleri bulunmaktadır. Osmanlı devletinde vakıflar oldukça ön planda olmuş, eğitimden sağlığa, sağlıktan ticarete kadar sosyal hayatın hemen her noktasında etkili olmuştur. Bu örneklerden farklı tanım ve yaklaşımlar geliştirilebilir.

Vakıf benzeri kurumlar İslam öncesinde farklı topluluklarda da görülmüştür. Ancak İslam toplumlarının aksine bu kurumlar daha çok dini yapıların etrafında şekillenmiştir. İslam toplumlarında ise vakıf kurumu sadece dini

¹⁴⁹ Maide 5/ 2

¹⁵⁰ GÜLER Mustafa, "Osmanlı Devletinde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi", Tufan Gündüz (Ed.) Osmanlı Teşkilat Tarihi, içinde, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 319- 344

¹⁵¹ TDV İslam Ansiklopedisi, "Vakıf", erişim: 9 şubat 2018, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif#1>

alanda sınırlı kalmamış toplumsal hayatın farklı alanlarına nüfuz etmiştir. İslam tarihinde ilk vakıflar daha ilk dönemde Hz. Peygamber sav tarafından kurulmuştur. Daha sonraki süreçlerde de gelişimini sürdürerek Emeviler, Abbasiler, Memlûklüler, Karahanlılar ve Selçuklular dönemleri boyunca yaygın bir kurum haline gelmiştir. Osmanlı Devleti ise kendisinden önceki İslam toplumlarının birikimini tevarüs etmekle kalmamış, uygulamada ve hukuki açıdan geliştirmiştir. Para vakıfları bu gelişimin bir örneğidir.

Bu vakıflar Finans ve Sosyal güvenlik kurumu fonksiyonunu da üstlenmiştir. Daha önce uygulamasına rastlanmamış olan para vakıfları Osmanlıların vakıf sistemine getirdiği bir yenilik olmuştur. Para vakfının kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşmaktadır. Sermayesinin tamamı veya bir kısmı nukuttan müteşekkil olan bu vakıflar, para vakıfları veya nukud vakıflar olarak tavsif edilmektedir. Hukuki olarak bir şeyin devredilmesinde aracılık yapan değer birimi nukud sayılmaktadır. Nukud vakıfları, vakıf kelimesinin lügati olarak ifade ettiği durağanlık gibi anlamlarının aksine hayır işlerin inşa ve ihyasında ayrı bir dinamiklik kazandırmıştır. Böylece para vakıfları toplumsal kalkınma ve sosyal refahın tesisinde iktisadi hayatta geniş alan bulmuştur.¹⁵² Para vakıfları ilk olarak 16. yüzyılda Ebusuud Efendinin içtihadıyla uygulamaya konmuştur.¹⁵³ Para vakıflarında toplanan paraların vakfiyedeki şartlara uygun işletilmesi gerekmektedir.¹⁵⁴

Para vakıfları, vakıf sisteminin ticari bir kolunu oluşturmasının yanında belli gruplara veya meslek mensuplarına aralarındaki dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlayan ortak fonlar oluşturularak sosyal güvenlik ve sigortacılık alanlarında günümüzde de örnek alınabilecek modellerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca para vakıfları ile günümüzde faaliyet gösteren katılım bankaları arasında ciddi benzerlikler görülmektedir.¹⁵⁵

Katılım bankacılığının kuruluş amacı bir mecburiyetten doğmuştur. Diğer bankaların ihtiyaçlarımıza cevap verememekte ve bizim inanç ve değerlerimize ters düşmektedir. En büyük mecburiyet ise diğer bankalarda

¹⁵² Aydın Kudat, "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", Adam Akademi, 7/2, (2017):258-260

¹⁵³ İslami İlimler Araştırma Vakfı, "Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesinde Kayıtlı Para Vakfiyeleri", erişim: 9 Şubat 2018, http://www.isav.org.tr/img/20131030__4127313495.pdf

¹⁵⁴ Aydın Kudat, "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", s. 264

¹⁵⁵ Tahsin Özcan, "Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları", Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 97-107; Bulut, M., & Korkut, C. (2016). A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions. Vakıflar Dergisi, 46(Aralık), 23-45.

faizin oluşudur. İslam'ın başta gelen ilkelerinden biri faizden kaçınmaktır. İslami bankaların kuruluşunun nedenleri:

1. En önemli nedeni faizli bankalara alternatif olarak kamu işlemleri, teminat işlemleri, havale işlemleri, değiş tokuş işlemleri, alım-satım gibi işlemlerde faizsiz bir bankanın kurulma ihtiyacıdır.
2. İnsanların mal ve para ile ilişkisini doğru bir zeminde oturtmak ve doğru bir şekilde yürütmek

Bu nedenler insanların ayağa kalkma potansiyelini dinamitlemektedir. Faiz, toplumun kıyam dokusunu bozmaktadır. Kuranı kerimde de faizin geçtiği ayetlerde kıyam kavramı geçmektedir. İslam iktisadı ilk olarak insanın onur ve haysiyetine yaraşır bir yaşamı hedefler ve duelete şiddetle karşı çıkar. İslam iktisadında kıyam kavramı oldukça önemlidir ve dikkatin çekilmesi gereken bir noktadır. Aydın Kudat hocamız İslam iktisadı hakkında konuşan hocaların kıyam kavramını sürece katmadıklarına dikkati çeker. Kıyam ayağa kalkmak demektir. İslam toplumunun tekrar ayağa kalkmasını engelleyen tabiri caizse kıyamın temelini dinamitleyen etkenler mevcuttur.¹⁵⁶ Bu etkenler bizim önemli problemlerimizdir. Bu problemleri sıralayacak olursak:

1. Sefahat (zevk ve eğlence düşkünlüğü- savurganlık)
2. Riba
3. Duelet (paranın belli ellerde toplanması)
4. Zulüm

Mal ve para toplumu ayakta tutan iki önemli unsurdur. İnsan ile para ilişkisini doğru zeminde oturtmak çok önemlidir. İslami bankacılığının en belirgin özelliği uzman insan kaynağıdır. İyi uzmanlar geçmişten iyi dersler alarak bugünü iyi yönettikleri gibi geleceği de iyi planlayarak risk faktörünü donanımlı insan kaynağı ile minimize edebilir. Risk almadan önemli kazanç edilmediği için bu faktörü minimize etmek oldukça önemlidir. Realiteye baktığımızda ise bir çekincenin bir ürkeklığın olduğunu görüyoruz. Maalesef iyi bir yönetim, geleceği iyi planlama noktasında batı ile boy ölçüşemiyoruz. Bunun nedeni katılım bankacılığının riski almak istememesidir. Bunun için de murabahaya dayanmaktadırlar. Oysa murabahanın yüksek oranlarda olması İslam İktisadına uygun değildir. İslam iktisadı ruhuna en uygun olan iştiraktır. (Aydın Kudat) İslam iktisadı ağırlıklı olarak yatırım ve üretime dayalı bir modele sahiptir. Türkiye modeli

¹⁵⁶ Aydın Kudat, İslam İktisadı Ders Notları

murahaba da risk oranı sıfırdır. Katılım bankacılığına itirazımız İslam İktisadı ruhuna uygun bir işlemin olmamasıdır.¹⁵⁷

Sonuç

İslam iktisadının ruhuna uygun düşen iştirak ve şirket ameliyesi, Öz İslam medeniyetine has olan vakıf kültürümüzde tecessüm etmiştir. Gerek oluşum safhasında, gerekse işletim ve değerlendirme safhalarında bir iştirak nüvesi olarak genel manada vakıflar özel manada nukud vakıfları İslam iktisadında merkezi konumda olan emek sermaye birlikteliğini temsil etmektedir. Nihayetinde mütevellî tarafından vakıf malının işletilip insanların kurumsal ve kamusal öncelikli ve zaruri ihtiyaçlarını teminen değişik şekillerde değerlendirilmesi de bir çeşit iştiraktır. Ve emek sermaye birlikteliğidir.

Bir yandan atıl durumunda olan/ olabilen aynı veya nakdi sermayeyi iktisadi döngünün içerisine katılmakta diğer yandan yatırım, üretim ve istihdam gibi alanlarda kalkınmaya katkı sağlamakta olan Sempozyumun ana temasını teşkil eden vakıf ameliyesi de bir iştirak örneğidir. Ayrıca bir şirketleşme örneği olan vakıf sistemi, sermaye birlikteliği ile emek birlikteliğini hedefleyerek İslam İktisadı ruhuna uygun bir biçimde kültürümüzde tecessüm etmiştir. Biz vakıf kültürünün zaman ve zemine göre insanların toplumsal onuruna yaraşır bir hayatı temininde bir model olduğunu düşünüyoruz. İştirak ve katılım İslam'da bereketin timsali olarak kabul edilen cemaatin bir diğer ifadesidir. Allah'ın yardım ve bereket eli cemaat üzerindedir. Bu anlayış İslam iktisadının temel referanslarından biridir.

Günümüzde faaliyet gösteren katılım bankaları ile para vakıfları arasında benzerlikler görülmektedir. Bu benzerlik Katılım bankacılığının diğer bankalardan farklı olarak toplumsal kalkınmayı ferdi kazancın önünde tutmasıdır. Toplum yararı ön plandadır. Ancak Realiteye baktığımızda ise bu teorik bilgilerin gerçekleşemediğini görmekteyiz.

İslam İktisadında şirketleşme toplumsal yardımlaşma ve dayanışma rolünü yüklenir. Bunu engelleyen her türlü iş ve davranış yasaklar; karaborsacılık, stoklama, manipülasyon gibi. Ekonomide en çok problemlerin çıktığı, yoksulluğa neden olan noktalar riba, aldanma ve belirsizliktir. İslam İktisadına uygun olan şirketleşmenin hedefinde de bu maksadlar mevcuttur.

¹⁵⁷ Aydın Kudat, Ders Notları

İslam İktisadında şirketleşmenin üç amacı vardır: Yatırım, üretim ve ticarettir. Dünyada yedi milyara yakın insan bulunmaktadır ancak dünyadaki servet dağılımını incelediğimizde dünyadaki yoksulluk oranlarında ciddi dengesizlikler olduğunu görmekteyiz. Az gelire sahip olan insanlar eğitim masraflarını, sağlık masraflarını karşılayamamakta; sosyal imkânlarını sağlayamamaktadırlar. Böylece eğitim alanında kendini ailesini yetiştirememekte ve bu durum bir kısır döngü halinde devam etmektedir. Dolayısıyla yoksul olan hep yoksul kalmaktadır. Allah u Teâla tüm insanlara nimetleri sunduğu halde yoksulluk oranları ciddi oranda fazladır. İslam İktisat sistemi güçlü bir toplum olmanın ya da çözülmüş olan bir toplumun yeniden imar etmenin en etkili yoludur. İslam İktisadı, kardeşinin ihtiyacından haksız kazanç elde etmek demek olan faizi yasaklar; aynı şekilde Allah'ın bahsettiği diğer nimetleri anlamsız, boş şeylere harcamak olan İsrâfı da yasaklar.

كُفُورًا لِرَبِّهِ الشَّيْطَانُ وَكَانَ الشَّيَاطِينُ لِحُوتَانِ كَانُوا الْمُبَدِّرِينَ إِنَّ

Saçıp savuranlar, şüphesiz şeytanlarla kardeş olmuş olurlar; şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.¹⁵⁸

Yüce Allah bize bahsetmiş olduğu malları insan için son derece önemli kılmış Kuranı Kerim'de malı, insan için dik durabileceği (kıyam) bir vesile kıldığını belirtmiştir.

مَعْرُوفٌ قَوْلًا لَهُمْ وَقُولُوا وَاكْسُوهُمْ فِيهَا وَارْزُقُوهُمْ قِيَامًا لَكُمْ اللَّهُ جَعَلَ الْبَيْتِ أَمْوَالِكُمْ السُّقْيَاءَ تُوْتُوا وَلَا

Sizin için bir kıyam, bir geçim kaynağı yapmış olduğum serveti akli ermezlere vermeyin. Onları rızıklandırın, giydirin ve kendilerine güzel söz söyleyin.

İslam İktisat sistemi, İslam Medeniyetinin elde ettiği başarıda önemli bir etken olmuştur. Aynı şekilde İslam Medeniyetinin çözülmesi de bu kuşatıcı iktisat anlayışının ihmal edilmesinin bir sonucu olmuştur. Bu yüzden günümüz Müslümanlarının İslam İktisat Sistemini ve bu sistemin bize sunmuş olduğu; yardımlaşma ve dayanışmayı aynı zamanda birbirimize güveni yeniden tesis edebileceğimiz bir alternatif olan şirketleşmeyi dikkate almamız ve önemsememiz gerekmektedir.

¹⁵⁸ İsrâ 17 / 27

Kaynakça

- Bayındır, S., Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans II (Para ve Sermaye Piyasaları), Süleymaniye Vakfı Yayınları, Ağustos 2015.
- Bulut, M., & Korkut, C. (2016). A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions. *Vakıflar Dergisi*, 46, 23–45.
- Ersoy, A., İktisadi Düşünceler Tarihi, Nobel Yayıncılık, Eylül, 2012.
- Güler M., "Osmanlı Devletinde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi", Tufan Gündüz (Ed.) Osmanlı Teşkilat Tarihi, içinde, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 319- 344
- Hazroğlu, T., Katılım Ekonomisi Yeni Zihin Yeni İktisat, İz Yayıncılık, Mart, 2018.
- İslami İlimler Araştırma Vakfı, "Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesinde Kayıtlı Para Vakfiyeleri", erişim: 9 Şubat 2018, http://www.isav.org.tr/img/20131030__4127313495.pdf
- Karadağ, A. M., Çev: Abdullah Kahraman, İktisat Yayınları, Ağustos, 2018.
- Karadavi, Y., Çev: Ahmet Yaman, Yusuf Işıcık, İslam Hukuku Evrensellik – Süreklilik, Nida Yayıncılık, Nisan, 2014.
- Karaman, H., Ana Hatlarıyla İslam Hukuku-3, Ensar Neşriyat, Kasım, 2010.
- Kudat, A. "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", Adam Akademi, 7/2, (2017):258-260
- Özcan, T., Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları, Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Sancaklı, S. "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme" Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2001, s.332
- Tabakoğlu, A. "Bir İlim olarak İslam İktisadı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi İslam İktisadı Özel Sayısı/16 (Ekim 2010): 23
- Tabakoğlu, A., İslam İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, Nisan, 2016.
- TDV İslam Ansiklopedisi, "Deyn", erişim: 16 Aralık 2018, <https://islamansiklopedisi.org.tr/deyn>.
- TDV İslam Ansiklopedisi, "Vakıf", erişim: 9 Şubat 2018, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif#1>

TÜRKİYE'DE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE VAKIFLARIN ROLÜ

İBRAHİM HALİL OĞUZ

Dr.
Gaziantep Üniversitesi

DEMET OĞUZ

Dr.
Gaziantep Üniversitesi

Özet

Türkiye'de hızlı nüfus artışı sonucu oluşan istihdam olanaklarının yetersiz olması sonucu yoksul sayısında büyük artışlar yaşanmıştır. Bu yoksulluk oranlarını düşürmek için devlet sosyal yardımların oluşturulması için gerekli kamu kurum ve kuruluşlarında yasal düzenlemeler yapmıştır. Fakat kaynak yetersizliği başta olmak üzere ekonomik kriz gibi sorunlardan dolayı istenilen hedeflere ulaşamamıştır. Yoksulluk sorunun çözüm arayışlarında hükümetler yetersiz kalınca buna çözüm olarak vakıflardan faydalanma yollarına gidilmiştir. Vakıfların yaptıkları sosyal yardımlar sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi için yapılan önemli bir harcama kalemidir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli rol oynayan sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ülkelerin politik ve ekonomik istikrarını etkileyen önemli bir konu olmaktadır. Türkiye ekonomik kalkınma sürecini sadece ekonomik alanda değil, sosyal politikaları geliştirerek sosyal alanda da sağlamaktadır. Türkiye sosyal alanda yaptığı politikalar ve vakıfların sayesinde yoksullukla mücadele ederek bu oranları düşürmüştür. Yapılan sosyal yardım programları farklı kategoride yapılarak toplumun tüm kesimine vakıflar aracılığıyla ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu bilgilere dayalı olarak bu çalışmada, Türkiye'de sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini incelemek amacıyla 1987-2014 dönemi için incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan modelde kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemek amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımı ile incelenmiştir. Söz konusu ilişkiler, zaman serisi yöntemleri aracılığıyla incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, yoksulluk ve çalışmada kullanılan diğer bağımsız değişkenlerin uzun dönemde ve kısa dönemde birlikte hareket etmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

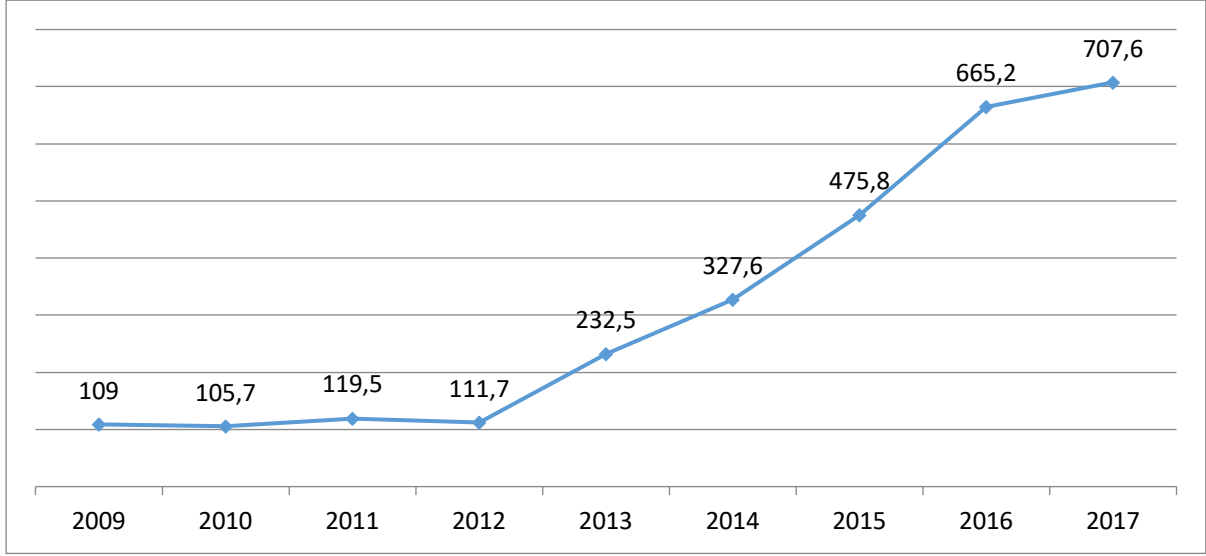
Anahtar Kelimeler

Yoksulluk, Vakıflar, Sürdürülebilir Kalkınma

Giriş

Vakıf, insanların büyük bir toplumsal sorumluluk bilinciyle yardımlaşma inancından, iyilik yapma duygusundan; maddi imkânlarını, para ve mallarını kendi hür iradeleriyle özel mülkiyetlerinden çıkarmak ve içinde yaşadığı, hayatı paylaştığı toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için dinî, toplumsal, hayrî, ekonomik, entelektüel, ilmî bir gayenin hizmetine verme amacından doğmuş bir dayanışma, yardımlaşma, paylaşma kurumudur (Kazıcı 2003; Abay 2004; Erdoğan 1990). Vakıflar bir medeniyet belirtisi, sosyal yardım ve dayanışma hizmeti olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Değişen toplum şartlarını da göz önüne alarak vakıf kaynaklarından yararlanıp günümüzde toplumun sorunlarına çözüm aranması gerekmektedir.

Sanayi devrimi ile hız kazanan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan kentleşme toplumun ekonomik ve sosyal gelişimine olumlu katkılar sağlamıştır. Kentlerde yaşayan nüfusun hızla artması ve kırsaldan kentlere doğru olan göçler ciddi problemler oluşturmaktadır. Son dönemde doğal afetler, savaş, yoksulluk, siyasi belirsizlikler, ekonomik yetersizlikler vb. faktörlerin ortaya çıkardığı mağduriyetlerin giderilmesi noktasında önemi artan vakıfların bu faaliyetleri sürdürmesi için kalkınma politikalarını sürdürülebilir temele oturtması gerekmektedir (Oğuz, 2018:25). Yoksulluğu azaltma hedefleri sadece kamu kurumları tarafından alınacak önlem ve uygulamalarla çözüme kavuşturulacak kadar basit bir hedef değildir. Belirlenen hedeflerin büyük bölümü toplumda yaşayan bireylerin ve toplulukların alışkanlıkları ve normlarında değişiklik gerektirmektedir. Bu değişimlerin oluşması için vakıfların toplumda etkin rol oynaması gereklidir. Vakıflar tarafından belirlenen hedeflerine ulaşmak ancak toplumdaki bireylerin bu belirlenen kurallara uyması ve bu hedeflere ulaşmada yapılan tüm politikaları hayata geçirerek gerçekleşmektedir.

Grafik 1: Türkiye'nin STK Yardımları 2009-2017; Milyon Dolar Kaynak: Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2018

Grafik 1'de Türkiye'nin 2009-2017 yılları arasında sivil toplum kuruluşlarına yapılan yardımları gösterilmektedir. Yapılan yardımlar 2009 yılında 109 Milyon Dolar seviyelerinden 2017 yılında 707,6 Milyon Dolar seviyelerine ulaşmıştır. Türkiye sosyal devlet anlayışından hareketle yoksullukla mücadelede vakıflar aracılığıyla çözümler üretmiştir. Bu makalenin temel amacı, Türkiye'de yoksulluk mücadelede vakıfların rolünü ekonometrik analizle incelenmesi olacaktır.

Literatür Taraması

Vakıflar tarafından yapılan sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar incelendiğinde, Dumanlı (1996), çalışmasında 1987-1994 yılları arasında kişilerin günlük yaşamlarını devam ettirmek için gerekli besin değerlerini hesaplayan yoksulluk sınırı hesaplamışlardır. Erdoğan (1996), çalışmasında 1994 yılında hesaplanan kişilerin günlük yaşamlarını devam ettirmek için gerekli besin değerleri hesabından hareketle Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesini dâhil ederek kent ve kırsal ayrımı elde ederek çalışma yapmıştır. Roed ve Strom (2002), çalışmalarında yoksul kesimlere sağlanan yardımların bu kesimlerin herhangi bir işte çalışma isteğini ve teşvikini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Gupta vd. (2003), yoksul kesimlere sağlık giderleri bakımından sağlanan sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkilerini 44 ülke için en küçük kareler yöntemi aracılığıyla inceledikleri çalışma sonucunda sosyal yardımların yoksulluğu azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Baldacci vd. (2008), sosyal yardımların toplumsal refah üzerindeki etkilerini panel sabit etkiler modeli aracılığıyla 1971-2000

dönemi ve 118 gelişmekte olan ülke için inceledikleri çalışmada, sosyal harcamaların yoksulluğu da azaltarak toplumsal refahı arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Roine vd. (2009), kamu tarafından gerçekleştirilen sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkilerini incelerken 16 ülke için farklı periyotları ele alarak oluşturdukları dengesiz panel modelinde panel GLS (Generalized Least Squares) yönteminden faydalanmış ve çalışma sonucunda sosyal harcamaların düşük gelirliler kesiminin gelir düzeyine fayda sağladığı bulgularına ulaşmışlardır. Fuest vd. (2010), çalışmasında sosyal yardım politikalarının yoksul kesimlerin refah düzeyini arttırdıkları sonucuna ulaşmıştır. Huang vd. (2010), yoksulluk ve ticari açıklığın çeşitli yönlerini panel modeli ve Hausman testi sabit etkiler yöntemi aracılığıyla 1970-2005 dönemi ve 12 Latin Amerika ile Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri için inceledikleri çalışmada, ticari açıklıkla ilgili açıklayıcı değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı bulmuşlardır. Larrü (2013), Latin Amerika ülkelerinde yoksulluk ve eşitsizlik üzerine 1990-2009 dönemi için ve panel GMM yöntemi aracılığıyla incelediği çalışma sonucunda eşitsizlik ve kutuplaşma aynı zamanda artabileceği sonucuna ulaşmıştır. Doerrenberg ve Peichl (2014), OECD ülkelerinde yoksulluğu azaltıcı politikaların yoksulluk üzerindeki etkilerini 1981-2015 dönemi için ve panel GMM yöntemi aracılığıyla inceledikleri çalışma sonucunda yoksulluğu azaltma noktasında en etkin politikanın sosyal yardım harcamaları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Doğan (2014), çalışmasında Türkiye'nin yoksulluk düzeyini bölgeler bazında inceleyerek yoksulluk sınırı hesabı yapmıştır. Çalışmasında Türkiye'nin farklı bölgelerinde oluşan yoksulluk profilini çıkarmıştır. Saraç (2012) çalışmasında ise yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının yerini incelerken diğer çalışmalardan farklı olarak sivil toplum kuruluşlarında muhafazakâr olanları inceleyerek diğerleri ile karşılaştırmıştır. Haile ve Nino-Zarazua (2017), sosyal yardım harcamalarının yoksulluk ve toplumsal refah üzerindeki etkisini 1990-2009 gözlem aralığı ve düşük ve orta gelirliler için GMM (Generalized Method of Moments) yöntemi aracılığıyla incelemiş ve çalışma sonucunda sosyal yardımların yoksulluğu azalttığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Model, Veri ve Metodoloji

Çalışmada Türkiye'de vakıfların yoksulluk üzerindeki etkisini incelemek amacıyla oluşturulan model şu şekildedir:

$$\ln YKS_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_t + \beta_2 \ln INF_t + \beta_3 \ln TR_t + \beta_4 \ln SY_t + u_t \quad (1)$$

Denkleimde bulunan değişkenlerden β_0 , sabit terimi; $\ln YKS$, yoksulluk oranını temsilen hanehalkı tüketim harcamalarının logaritmasını; $\ln GDP$, ekonomik büyümeyi temsilen reel GSYH'nın logaritmasını; $\ln INF$, enflasyonu temsilen tüketici fiyat endeksinin logaritmasını; $\ln TR$, ticari açıklığı temsilen toplam dış ticaretin logaritmasını; $\ln SY$, sosyal yardımları temsilen sosyal harcamaların logaritmasını ve u_t hata terimini ifade etmektedir. Model kurulurken Magombeyi ve Odhiambo (2018) çalışmasını takiben ve yoksulluk oranını temsilen hanehalkı tüketim harcamaları kullanılmıştır.

Ampirik modelde kullanılan değişkenlerden hanehalkı tüketim harcamaları ve reel GSYH serileri 2010 yılı sabit fiyatlarıyla dolar cinsinden, tüketici fiyat endeksi serisi 2010 yılı baz yılı aracılığıyla (2010=100), dış ticaret toplamı ihracat ve ithalat toplamının milli gelirdeki payı şeklinde, sosyal harcamalar ise 2010 yılı sabit fiyatlarıyla kullanılmıştır. Bu değişkenlerden hanehalkı tüketim harcamaları, reel GSYH, tüketici fiyat endeksi ve ticari açıklık oranı verileri Dünya Bankası tarafından yayınlanan World Development Indicators veri tabanından; sosyal harcamalar veri seti ise OECD veri tabanından elde edilmiştir. Analiz için 1987-2014 gözlem aralığı ele alınmıştır.

Çalışmada Türkiye'de vakıfların yoksulluk üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemek amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımından faydalanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımın, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi ayırabilmesi dışındaki diğer avantajları farklı düzeylerden durağan olan seriler arasındaki ilişkinin incelenmesine olanak sağlaması, otokorelasyon ve içsellik sorunlarına karşı tutarlı sonuçlar vermesi ve değişkenler arasındaki kısa dönem uyarlanma süreci ile uzun dönemli ilişkiyi ayırabilmesidir (Pesaran ve Shin, 1997). Temel ampirik modeli gösteren Denklem 1'in ARDL versiyonu şu şekildedir;

$$d\ln YKS_t = c_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{0,i} d\ln YKS_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{1,i} d\ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2,i} d\ln INF_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{3,i} d\ln TR_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{4,i} d\ln SY_{t-i} + \delta_0 \ln YKS_{t-1} + \delta_1 \ln GDP_{t-1} + \delta_2 \ln INF_{t-1} + \delta_3 \ln TR_{t-1} + \delta_4 \ln SY_{t-1} + \mu_t$$

(2)

Denklem 2'de yer alan değişkenlerden d , fark alma işlemcisini; n , gecikme sayısını simgelerken, $\delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4$ ortak anlamlılıklarını test etmek için alt ve üst sınırı belirleyen F - istatistiği hesaplanmaktadır. Bu doğrultuda,

değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı yönündeki boş hipotez $H_0: \delta_0 = \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = 0$, alternatif hipoteze karşı $H_1: \delta_0 \neq \delta_1 \neq \delta_2 \neq \delta_3 \neq \delta_4 \neq 0$ sınanmaktadır. Modelin tahmin aşamasında optimum gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriteri (SIC) aracılığıyla tespit edilmiştir.

Ampirik Bulgular

Analiz sonuçlarından önce, Tablo 1'de ayrıntılı şekilde çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler görülmektedir.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	LnYKS	lnGDP	lnINF	lnTR	lnSY
Ortalama	26.574	27.018	1.839	3.758	2.112
Medyan	26.518	26.963	3.176	3.823	2.162
Maksimum	27.162	27.657	4.910	4.006	2.604
Minimum	26.084	26.509	-4.215	3.416	1.182
Std.Hata	0.321	0.342	3.051	0.180	0.394
Çarpıklık	0.194	0.236	-0.693	-0.641	-0.604
Basıklık	2.017	1.939	1.988	2.057	2.538
Gözlem Sayısı	28	28	28	28	28

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin geçerliliğini incelemeye önce, serilerin durağanlık süreçlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testinden faydalanılmıştır. Sonuçlar serilerin hepsi için düzeyde H_0 hipotezinin reddedilmediği serilerin birim köklü olduğu göstermektedir. Serilerin farkı alındığında ise tüm seriler için H_0 hipotezinin reddedildiği, serilerin durağan olduğu görülmektedir. ADF birim kök testi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Düzyey Değerleri	t-ist.	Olasılık
LnYKS	0.297	0.973
LnGDP	0.606	0.987
LnINF	-2.184	0.216
lnTR	1.701	0.419
LnSY	-0.770	0.807
Fark Değerleri	t-ist.	Olasılık
Δ YKS	-5.286***	0.000
Δ lnGDP	-5.358***	0.000
Δ INF	-4.602***	0.006
Δ TR	-4.653***	0.001
Δ SY	-4.971***	0.007

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Serilere birim kök testi uygulandıktan sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesi için ARDL sınır testi uygulanmıştır. Test sonucunda elde edilen F-istatistiği (Wald test) değeri, Peseran vd. (2001) alışmalarındaki alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılarak eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu test edilmektedir. Elde edilen değer, kritik değerlerin altında olması durumunda ise eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılacaktır. F-istatistiğinin kritik değerlerin arasında bir değer olması durumunda eşbütünleşme konusunda kesin bir sonuca ulaşılamamaktadır. Çalışmada uygulanan ARDL sınır testi sonuçları tablo 3'de görölmektedir. Tablo 3'de görölen F-istatistiği sonuçlarına göre hesaplanan F-istatistiğinin değerinin 5.072 olduğu görölmektedir Bu sonuç, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olmadığı yönündeki sıfır hipotezinin reddedilmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak, yoksulluk, reel GSYH, enflasyon, ticari açıklık ve sosyal yardım değişkenlerinin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Tahmin Edilen Model	Optimum Gecikme uzunluğu	F-İstatistiği
$YKS_t = f(GDP_t, INF_t, TR_t, SY)$	(2,1,2,1,0)	5.072
Kritik Değerler	I(0)	I(1)
%1	3.29	4.37

%5	2.56	3.49
%10	2.2	3.09

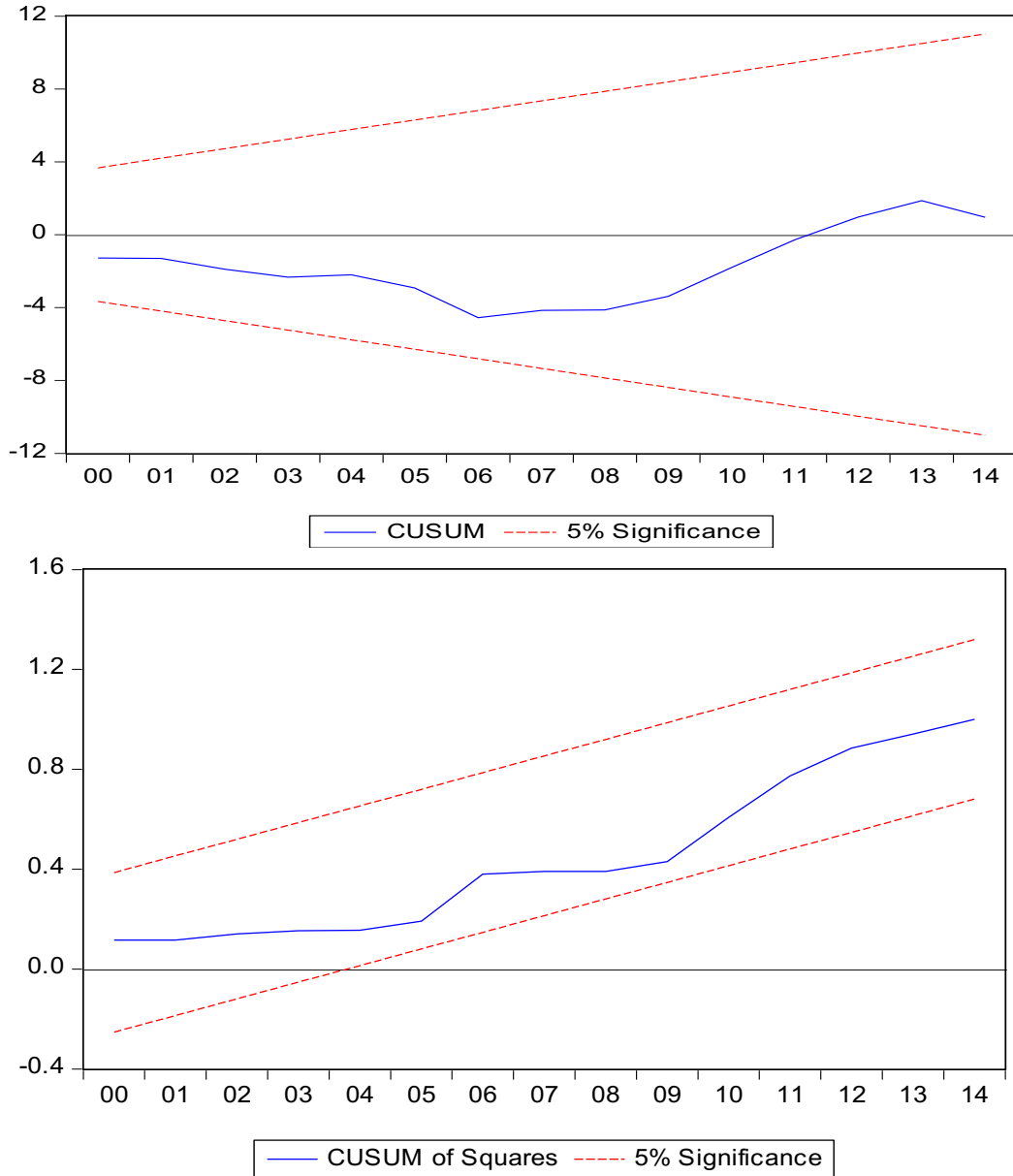
Not: Kritik değerler Peseran vd. (2001), Tablo CI(iii)'den elde edilmiştir.

Kısa ve uzun dönem katsayıları elde edilmeden önce yapılan teşhis testleri, Breusch-Godfrey LM testi (Serial) sonucuna göre modelde otokorelasyon sorunu olmadığı, ARCH testi sonucuna göre değişen varyans sorununun olmadığı, Ramsey-Reset test sonucuna göre doğru fonksiyonel formun kullanıldığı ve Jargue-Bera Normalite (Normality) testi sonucuna göre hata terimlerinin normal dağılımı sahip olduğu tablo 4'de görülmektedir. Daha sonra, Şekil 1'de görüldüğü gibi, yapılan CUSUM VE CUSUMQ (Cumulative Sum and Cumulative Sum of Squares) testlerine göre parametrelerin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Kısa ve Uzun Dönem Katsayı Tahmincileri

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
Kısa Dönem				
lnYKS(-1)	0.113**	0.044	2.536	0.022
lnGDP	0.932***	0.041	25.459	0.000
lnINF	0.002	0.035	0.006	0.994
lnINF(-1)	-0.091**	0.036	2.495	0.024
lnTR	0.006	0.020	0.296	0.770
lnSY	0.122***	0.023	5.212	0.000
ECT(-1)	-0.805***	0.110	-7.275	0.000
Uzun Dönem				
lnGDP	0.729***	0.045	19.518	0.000
lnINF	-0.004***	0.005	-0.281	0.002
lnTR	-0.101**	0.038	-2.600	0.021
lnSY	0.160**	0.072	2.213	0.042
Sabit Terim	3.248**	1.089	2.304	0.028
Teşhis Testleri				
	F-istatistiği	Olasılık		
SERIAL	0.412	0.670		
ARCH	3.355	0.080		
RAMSEY	1.515	0.148		
JB Normalite	1.297	0.522		
CUSUM	İstikrarlı	İstikrarlı		
CUSUMQ	İstikrarlı	İstikrarlı		

Not : *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir. Varsayım testleri uygulanırken F-istatistiği kullanılmıştır.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMQ Parametre İstikrar Testleri

Uzun dönemli katsayı tahminleri incelendiğinde, reel milli gelirdeki ve %1'lik artışın hanehalkı tüketim harcamalarını %0.729 arttırdığı görülmektedir. Aynı şekilde sosyal yardımlardaki %1'lik artışın hanehalkı tüketim harcamalarını %0.160 arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan enflasyondaki %1'lik artışın hanehalkı tüketim harcamalarını %0.004 ve ticari açıklıktaki %1'lik artışın ise uzun dönemde hanehalkı tüketim harcamalarını %0.101 azalttığı görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'de yoksullukla mücadelede vakıfların rolünün etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, öncelikle vakıf kavramı ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye'de yoksullukla mücadelede vakıfların rolünün üzerine yapılan çalışmalar ele alındıktan sonra, bu ilişkiyi ekonometrik olarak inceleme imkanı veren, ampirik model çerçevesinde yoksulluk oranını, tüketici fiyat endeksi, kişi başına düşen reel GSYH ve toplam dış ticaret, sosyal yardımlaşmayı temsilen kullanılan sosyal harcamaların üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Bu amaçlar doğrultusunda ekonometrik zaman seri yöntemlerinde faydalanılmıştır. Bu çalışmada, yoksullukla mücadelede vakıfların rolünün 1987-2014 dönemi verileri ile Türkiye için incelenmiştir. Bu doğrultuda; yoksulluk oranını, tüketici fiyat endeksi, kişi başına düşen reel GSYH ve toplam dış ticaret, sosyal yardımlaşmayı temsilen kullanılan sosyal harcamaların üzerindeki etkileri, kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemek amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımından faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, sosyal yardımlardaki artışın hanehalkı tüketim harcamalarını pozitif arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Abay, A. R. (2004). Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri. 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 24-26.
- Arpacioğlu Özdemir, Ö., & Oğuz, İ. H. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Yoksulluk Olgusu. *Journal Of International Social Research*, 11(55).
- Baldacci, E., Clements, B., Gupta, S., & Cui, Q. (2008). Social spending, human capital, and growth in developing countries. *World development*, 36(8), 1317-1341.
- Doerrenberg, P., & Peichl, A. (2014). The impact of redistributive policies on inequality in OECD countries. *Applied Economics*, 46(17), 2066-2086.
- Dogan, E. (2014). *Türkiye'de yoksulluğun ölçülmesi* (Doctoral dissertation, Dissertation). TC Kalkınma Bakanlığı, Ankara).
- Erdoğan, G. (1996). Türkiye'de bölge ayrımında yoksulluk sınırı üzerine bir çalışma. *DİE Uzmanlık Tezi*, (160).
- Erdoğan, G. (1997). Türkiye'de Yoksulluk: Boyutu ve Profili. *DİE Yayını*.
- Erdoğan, Z. (1990). Vakıfların Sosyal Fonksiyonları. *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 4(1), 95.
- Fuest, C., Niehues, J., & Peichl, A. (2010). The redistributive effects of tax benefit systems in the enlarged EU. *Public Finance Review*, 38(4), 473-500.
- Garfinkel, I., Rainwater, L., & Smeeding, T. M. (2006). A re-examination of welfare states and inequality in rich nations: How in-kind transfers and indirect taxes change the story. *Journal of Policy Analysis and Management*, 25(4), 897-919.
- Gupta, S., Verhoeven, M., & Tiongson, E. R. (2003). Public spending on health care and the poor. *Health Economics*, 12(8), 685-696.
- Haile, F., & Niño-Zarazúa, M. (2018). Does Social Spending Improve Welfare in Low-income and Middle-income Countries?. *Journal of International Development*, 30(3), 367-398.
- Huang, C. H., Teng, K. F., & Tsai, P. L. (2010). Inward and outward foreign direct investment and poverty: East Asia vs. Latin America. *Review of World Economics*, 146(4), 763-779.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı vakıf medeniyeti*. Bilge Yayınları.
- Oğuz, İ, H, (2019). *Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Ve Mikro Temelli Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamaları*, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (1997) "An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis" *Cambridge Working Papers in Economics*, 9514.
- Røed, K., & Strøm, S. (2002). Progressive Taxes and the Labour Market: Is the Trade-off Between Equality and Efficiency Inevitable?. *Journal of Economic Surveys*, 16(1), 77-110.
- Roine, J., Vlachos, J., & Waldenström, D. (2009). The long-run determinants of inequality: What can we learn from top income data?. *Journal of Public Economics*, 93(7-8), 974-988.

FAİZSİZ BORÇLANMA: PARA VAKIFLARI ÖRNEĞİ

NURHAN KAVŞUT

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Özet

Peygamber Efendimiz (s.a.s) Medine'ye hicret ettiği zaman Medine'de dört büyük çarşı vardı. Bu çarşıların yönetimi Yahudilerin elinde idi. Yahudiler çarşıdaki dükkânların işlek olanlarını ellerinde tutar, kıyıda köşede kalanlarını Araplara kiraya verirlerdi. Pazardaki malların fiyatlarını kendileri belirlerdi. Medine'nin bu halini gören Peygamber Efendimiz (s.a.s) bu konu hakkında alternatif yollar bulmaya çalıştı. Sahabenin içerisindeki tüccarlarla istişare ederek Müslümanlara özel, Yahudilerin çarşılarına yakın Bakiyüz-Zübeyr diye bilinen bir bölgede çadır kurdu. Ve çarşığı Müslümanların pazarı olarak ilan etti. Ka'b b. Eşref (Yahudi) bir gece adamlarını yanına alarak Müslümanların çadırını yerle bir etti. Efendimiz (s.a.s) bu olayı duyunca tebessüm etti. Sahabe tebessümünün sebebini sorduklarında Efendimiz (s.a.s) dedi ki: "Yaptığımız bu iş Yahudileri kızdırdı demek ki biz doğru bir iş yapmışız. Bundan sonra kendi çarşımızı öyle bir yere taşıyacağız ki, onlar bu sefer daha fazla kızacaklar." Efendimiz (s.a.s) bu olay üzerine Benu Saide Sakife'sinin hemen yanı başında büyükçe bir arsa satın aldı. Bu arsayı kıyamete kadar bu iş için vakfetti. Burada kalıcı bir çarşı inşa ederek, tüm Müslüman tüccarları buraya davet etti ve " İşte bu sizin pazarınızdır, burada sabit köşeler, yerler edinmeyin." buyurdu. Çarşının kurallarını da kendi belirledi. Örneğin sabahın erken saatlerinde ilk gelen tüccar beklediği dükkânı işletme hakkına sahip oluyordu. Böylelikle ticaretin tekelleşmesi önlenildi. Müslümanlar arasında rekabet oluşturarak Yahudilerin elinde olan ticaret hacmini kademeli olarak Müslümanların eline geçmesini sağladı. Böylelikle dört yıl içerisinde Medine ticaretinin büyük bir bölümü Müslümanların eline geçmiş oldu.

Bu tebliğde günümüz ekonomisi, Bakara Suresi 275. ayet esas alınarak değerlendirilmiştir. Yukarıda bahsi geçen olay ışığında günümüz ekonomik sorunlarına alternatif çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda faiz teröründen kurtulabilmek için İslam'ın doğuşundan günümüze gelen vakıf kültüründen bahsedilmiş; özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan para vakıfları üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak sürdürülebilir

kalkınmada aktif rol alabilecek para vakıflarının ivedilikle hayata geçirilmesi kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Para Vakıfları, Faizsiz Borçlanma, Mikro Finans, İslam Ekonomisi

TOPLUMSAL KALKINMADA PARA VAKIFLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

AYDIN KUDAT

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Bu ameliye, İslam medeniyetine aittir. Paylaşım ve dayanışmayı önemseyen Peygamber bunu başlatmış ve ümmeti de bunu ihmal etmemiştir. Gerek formel gerekse enformel olsun, toplumsal boyutu öne çıkan ibadet ve salih ameller içinde bu hususta vakıf öne çıkmaktadır. Modern çağın temel iki noktada İslam ile ayrıştığını görmekteyiz. Bunların birincisi bireysellik, ikincisi İlahî mülhazaların reddedilerek insanın kendi kendine yettiği (Müstağnilik) düşüncesidir. Bu anlayış Batı'nın ekonomi, siyaset ve özel hayatın temelini teşkil etmektedir. İslam ise adalet ve ahlaki merkeze alır. Toplumun refahını önceler. Yardımlaşma ve başkalarını da düşünmeyi teşvik eder. İslam'ın öngördüğü ahlaki ve insani sınırlamalar olmadan, ülkelerin günümüzde kalkınma, büyüme ve GSMH gibi ekonomik alanda geldiği durum aşikârdır. Bu ekonomik göstergeler toplumun refahı ve adalet için birer araç / vasıta olması gerekirken, her türlü üst ahlaki gayelerden arındırılmış bir şekilde bu araçların amaçlaştırıldığını görüyoruz. Oysa araç değerler, amaç değerlere tabi olmalıdır. İşletmeler (organizasyonlar) buldukları kültürden, çevreden, sosyo-ekonomik çevreden bağımsız olgular değildir. Yukarıda bahsettiğimiz temel yaklaşımlar (bireyselcilik ve İlahi boyutunun reddi) günümüzde işletmelerin de yapısını etkilemiştir.

Kar amacı gütmeyen kuruluşlarda farklılık, kar yerine başka bir fayda hedeflemeleri olarak görülmektedir. Bireyselcilikten bir kopma ve toplum faydası düşünülmesine rağmen Allah'ın aşkın boyutuna teslimiyet fikri, modern "kar amacı gütmeyen" kuruluşların pek çoğunda mevcut değildir. İslam medeniyetinin temel kurumlarından biri olan Vakıflar özelinde belki de en önemli farklardan birisi bu olarak görülebilir. Hem toplumsal faydayı ön plana alan (bireyselciliği dışlayan), hem de Allah ile bağıni koparmayan bir organizasyon şeklidir. Kullandığı araçların (para, arazi, bina, emek vb.) üstünde konumlandığı gaye (Allah rızası) ile İslam'ın özüne uygun, dolayısıyla insanın doğasına da uygun bir organizasyon

yapısı. Vakıf, İslam Medeniyetine has bir müessesedir. Bu medeniyetin başmuallimi ilk önce bu girişimi başlatmış ve tarihi süreç içerisinde Müslüman hayatının bir parçası olmuştur. Bidayette bir kişi tarafından yapılır. Yapılan vakıf genelde bir gayr-i menkuldür. Sarf yerleri de genelde ferdi olmuştur. İdare ferdi ve işletmesi de sınırlıdır. Günümüzde hem vakıf sahipleri birden fazla kişi olabilir. İdaresi işletmesi, sermaye ve sarf yerleri dahi çok farklı olabilmektedir. Ekonomik kaynaklar bütün insanlara yetecek miktardadır. Fakat herkes bu kaynaklardan aynı oranda istifade edememektedir. Bütün sistemler bu noktadaki dengesizliği azaltmak için çabası içinde olduğunu söyler. İslam bunu adalet ve ahlaki olarak düzenlemeye çalışır.

İnfak türleri içinde vakıf müesseseleri önemli yer işgal etmektedir. Aslının baki, menfaatinin sürekli olan bir müessese olarak vakıf birden fazla alanda toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır. Bir vakıf medeniyeti kuran Osmanlı'nın nukûd vakfı uygulamalarında bizim için güzel model olabilir.

Osmanlı Para Vakıfları tecrübesini günümüz iktisadi şartlara göre formüle edilmek suretiyle özellikle Müslüman ülkelerde toplumsal kalkınmada ve gelir dağılımındaki dengesizlikleri minimize edip yoksulluğun ortadan kaldırılmasında bir model olduğunu düşünüyoruz. Tarihte yaşanan bir tecrübe bu gün de yarın da olabilir. Çağın gereklerine, dış etkenlere dikkat etmek ilke ve amaçtan taviz vermemek esastır. Bu tür vakıflar zengin ve fakir arasındaki gelir farkını azaltmanın bir biçimi olarak toplumun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda vakıf genel anlamda yoksulluğu ortadan kaldırmayı, zenginden fakire gönüllü servet transferini ve ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen kurumlardır.

"İnan şirketi" şeklinde çok ortaklı kurulan, tüzel kişilik hükmünü alan para vakıfları, günümüz ekonomik koşullara göre formüle edilir. Mudaraba ve istirbah yoluyla işletilir. Böylece Aslının baki menfaatinin daim şeklindeki tanımdan hareketle para vakıfları günümüz ekonomik şartlara göre formüle edildiğinde toplumsal kalkınma gelir dağılımındaki dengesizliği azaltmada ve yoksulluğu ortadan kaldırmada önemli önemli rol oynayabilir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Kalkınma, Vakıf Şirket, Yoksullukla Mücadele

EXPLORING A WAQF MODEL TO SAVE THE OLDEST LIVING URBAN MUSLIM COMMUNITY IN SOUTH AFRICA

DAWOOD TERBLANCHE

Dr.

International Peace College South Africa

Abstract

On the slope of the City of Cape Town, South Africa, lies the oldest living urban Muslim community in South Africa, known as Bo-Kaap. Rich in culture, tradition and Islam, its social milieu permeates throughout Cape Town. The Bo-Kaap community survived colonialism and Apartheid since the first Muslims arrived at the Cape of Good Hope more than 350 years ago.

The Muslim identity in Bo-Kaap is unique, compared to other areas in the Western Cape. It is attributed to the fathers of Islam who arrive in Cape Town more than 350 years ago. Shaykh Yusuf from Macassar in Indonesia, Tuan Guru from the Tedori Islands in Indonesia and Shaykh AbuBakr Effendi from Turkey are considered the pioneers of Islam in the South Africa.

Today its culture, tradition and Islam is threatened by gentrification and policies by the City of Cape Town. If this is not addressed with urgency then the last standing Muslim community will be forced to move away from the Bo-Kaap.

In this paper I will explore an ideal *waqf* model centred as a community based endowment fund that could serve as a vehicle to save the oldest living urban Muslim community in South Africa. This I believe may be the answer in the preservation and protection of a Muslim identity in Bo-Kaap, Cape Town, South Africa.

Keywords

Bo-Kaap, Tuan Guru, AbuBakr Effendi, Gentrification

THE GLOBAL CASH WAQF: A TOOL AGAINST POVERTY IN MUSLIM COUNTRIES

BUERHAN SAITI

Assoc. Prof.

Istanbul Sabahattin Zaim University

ADAMA DEMBELE

Istanbul Sabahattin Zaim University

MEHMET BULUT

Prof.

Istanbul Sabahattin Zaim University

Abstract

The problem of Poverty in the Muslim World has been posing multifaceted challenges to the life of individuals and relations of people. Although this problem has been gaining scholarly attention and raised in relation to various issues ranging from social injustice, rampant corruption, societal instability, wide social polarization and insurgent movements that affect the regional peace and stability at large, neither effective economic mechanism proposed nor implemented to address the problem effectively. In this regard, it is also important to appreciate the recent initiations in the field of Islamic economics to present optional view to the existing and alien economic models in the Muslim world. Therefore, the aim of this present study is to fill up this research gap by proposing a model of mobilizing fund through Global Cash-waqf institution. The study adopts content analysis to construct this Global Cash Waqf Model for poverty alleviation in Muslim countries. The model will facilitate the fund's mobilization among Muslim countries which in return achieves an Islamic goal of distribution and redistribution of wealth to assure the well-being of all humanities in the society.

Keywords

Islamic Social Finance, Islamic Finance, Global Cash Waqf Model, poverty

GELİR DAĞILIMI ADALETSİZLİĞİ: 21. YÜZYILDA FİNANS KURUMLARI VE VAKIFLARIN ROLÜ

FİKRİ KAPLAN

Öğr. Gör.

Türk Hava Kurumu Üniversitesi

Özet

Modern çağın en büyük sorunlarından biri olan gelir dağılımındaki adaletsiz paylaşım dünyanın her bir köşesinde kendisini en acımasız bir şekilde göstermektedir. Bu sorunun çözümü için sosyal devlet refleksiyle arayışa giren ülkeler bir takım vergi düzenlemeleri ile pergel uçlarını kapatmaya çalışsa da son asırda pek başarılı oldukları söylenemez. Bununla birlikte, yapılan akademik çalışmalarda da net bir teori geliştirilememiştir. Bu anlamda efektif ve hızlı bir çözüm olarak görebileceğimiz ulusal ve uluslararası finans kurumları direk müdehale yoluyla kredi, hibe ve proje çalışmaları yaparken, buna paralel olarak sivil toplum örgütleri, kamu kurumları ve şahısların kurduğu vakıflar üzerinden çözüm üretmeye çalışılmaktadır. Hal böyleyken kadim Osmanlı geleneğinden gelen vakıf medeniyetinin asırlar boyu uyguladığı vakıf sistemi göz ardı edilemez. Bu çalışmada 21. yüzyıl finans kurumları ve vakıflar incelenirken gelir dağılımındaki adaletin sağlanması noktasında başvurdukları yöntemler analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

gelir adaletsizliği, vakıflar, finans kurumları

PARA VAKIFLARI İLE KATILIM BANKACILIĞI ARASINDAKİ İLİŐKI

DENİZ KOKTAY

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Özet

Tarihte vakıf müessesesi, dinî mülâhazalarla gerçekleştirilmiş ve gerek içtimai gerek iktisadi sahada özel ve kamusal birimlerin yanında kâr amacı gütmeyen bir organizasyon olarak ortaya çıkmıştır. Amacı sosyal refahı desteklemek, iktisadi piyasayı dengelemeye çalışmak ve bu amaçları ibadet ve sevap niyetini gözeterek uygulamaya çalışmak olmuştur. Para vakıfları toplumun içtimai durumuna göre asgari ihtiyaçlarını karşılamada ve buna bağlı olarak mal ve hizmetlerin üretiminde aktif olmuş ve süreç içerisinde sosyal ve ekonomik açıdan birçok maksat ve gayenin ulaşılmasına vesile olmuştur. Bu tebliğde para vakıfları ile katılım bankacılığı arasındaki ilişki çok boyutlu olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

para vakıfları, katılım bankaları, İslami finans

Giriş

Katılım Bankası ise toplumun inanç ve değerlerine olan hassasiyeti nedeniyle ortaya çıkmıştır. İslam iktisadında katılım bankalarının adı müşaraka mudaraba ve murabahadır. Murabaha ribh kelimesinden gelir. Rih kar elde etmektir. Murabaha kar elde etme, kazançlaştırma, arttırma demektir. Ortaklık ile de alışveriş ya da başka şekillerde de olabilmektedir. Mudaraba salt sermaye ve emek ortaklığıdır. Müşaraka her iki taraftan da hem emek hem sermayeden oluşur. Anlam olarak diğer iki kavramdan daha geniştir. Her mudabara bir müşarakadır ancak her müşaraka mudaraba değildir.

Vakıf müessesini günümüz iktisadi hayat için bir model olarak almak mümkün olmayabilir. Ancak para vakıflarının farklı biçimlerde işletilerek toplumun farklı ihtiyaçlarını karşılamada daha uygun bir modeli olabilir. Örneğin Osmanlı vakıf tecrübesindeki yöntem ve modellere bakıldığında mürâbaha yöntemi ve mudâraba (emek-sermaye) ile sözleşmeye dayalı olan ortaklık modeli gibi ortaklık tipleri görülmektedir. Ayrıca iktisadi hayatın gerektirdiği şartlara göre ismi konulmamış ortaklık şekilleri de söz konusudur. İslam hukukuna göre kesin nass bulunmadığı, fıkıh kitaplarında da hakkında kesin düzenleme yapılmayan konularda Müslümanlara her türlü sözleşme ve işlemlerinde serbestlik prensibi benimsenmiştir. Toplumun hassasiyetlerinin bir karşılığı sonucunda doğmuş olan Katılım Bankacılığı günümüz ekonomik problemlerinde; kültürümüzde var olmuş ve İslami değer ve kaygılarla geçmişte gerek iktisadi gerek sosyal hayatı aktifleştiren para vakıflarının misyonunu yüklenebilir.

Katılım bankacılığının dört tane adı vardır:

- Katılım bankacılığı (Katılım - cari hesaplar)
- Faizsiz bankacılık (Riba haramdır)
- İslami banka (İslami kurallar)
- Finans kurumu (Finansal işlem)

İsimle ifadeler gerçeği değiştirmemektedir. Önemli olan içeriktir. Bize ait olan ifadeleri kullanmamız gerekir. Ancak hakikatler de ifadeler ile çok sıkı bağlantılıdır. Ehl-i sünnet ve'l cemaat ifade ile mana bütünlüğüne çok önem vermişlerdir. Bizim önereceğimiz isim İştirak'tır. İştirak, ortaklığı çağrıştırmaktadır. İştirak ayrıca birden fazla pozitif anlamı içermektedir. Ortak tabiri çok olumlu çağrışımlar içeren bir kavramdır. Diğer faizli kurumlar memurlarından yöneticisine kadar gerek mudiler ile gerek

müşterileri ile ilişkilerinde bu kavramı kullanmaktadırlar. Ancak yaptıkları işlemler ortaklık değil borç işlemleridir. Katılım bankacılığı bir iştirak (ortaklık) faaliyetidir. Bize göre Katılım bankacılığı bir mudaraba ortaklığıdır. Mudaraba emek ve sermaye ortaklığı demektir. İslami bankacılık bir iştirak faaliyetidir ve hukuki adı mudaraba ortaklığıdır.

İslami bankacılığının temel ilkeleri

1. Ehliyet ve liyakat
2. Güven (ahlaki, insani, hukuki ve dini boyutu vardır.)
3. Ortak idealler (toplumsal ve ekonomik çıkarlar ile iyi kazanç elde etmek)

Katılım bankalarında uzman insan kaynağı sorunu riskleri üstlenme ve yönetme konusunda gerilemeye yol açar. Bu durum Ğarar oranını minimize etmeye yanaşmayı doğurur. Netice de finansal pastadan az paya razı olma ve bankacılık piyasasında yeteri düzeyde rekabet edememe olur.

İslam bankacılığının temel değerleri

1. Faiz haramdır
2. Haksız kazanç meşru değildir. (kara borsacılık, gayri meşru işler, Ğarar, kar payı oranını göstermemek vb.)
3. Emek ve sermaye dengesini korumak
4. Zaruretler yasakları mübah kılar (mecellenin temel kaidesi)

Faiz konusu her yerde cesurca konuşulmalıdır. Faiz haramdır. Katılım bankacılığının bazı şüpheleri üzerinde durulacağı kadar faiz hakkında konuşulmamaktadır. Faiz için Kuran-ı Kerim dört şey söylenir:

1. Faiz bereketsizdir.
2. Faiz yiyen şeytan çarpmış gibidir.
3. Faiz büyük günahlardandır.
4. Faiz yiyen Allah ve peygamberine savaş açmıştır.

Kuranı Kerim'de: Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir, buyurulmaktadır.

Osmanlı iktisadi döngüsünün yüzde otuz beşi kadar oranı teşkil eden para vakıfları, ne oldu da Osmanlı'nın çöküşüne sebebiyet verdi? Burada iki temel sebep:

- Ğarar
- Mütevellilerin ehliyetsizliği

İslam Bankacılığında Ticari Değerler

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ

Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.

- İnsanların mal varlığının haksız yere yenmemek ve insanların mal varlığına haksız yöntemler ile hiçbir işlem yapmamak.
- Faiz ve faiz şüphesi olan hiçbir işleme girişmemek
- Hile-i Şeriyeye'ye uygun olmak
- Malın içeriği de helal olmalıdır.
- Diğer konularda da İslam Hukukuna uygun olmalıdır.

İslam iktisadında katılım bankalarının adı müşaraka mudaraba ve murabahadır. Murabaha ribh kelimesinden gelir. Ribh kar elde etmektir. Murabaha kar elde etme, kazançlaştırma, arttırma demektir. Ortaklık ile de alışveriş ya da başka şekillerde de olabilmektedir. Mudaraba salt sermaye ve emek ortaklığıdır. Müşaraka her iki taraftan da hem emek hem sermayeden oluşur. Anlam olarak diğer iki kavramdan daha geniştir. Her mudabara bir müşarakadır ancak her müşaraka mudaraba değildir.

Müşterilere finans sağlanırken:

1. Ortaklık yapabilir (müşareke)
2. Peşin alarak vadeli satabilir (murabaha)
3. Malzeme alarak kiraya verebilir (icare)
4. Emek sermaye şeklinde yapabilir (mudabara)

Sistemin işleyişinde:

1. Güven esas olmalıdır.
2. Ahlak merkezi konumda olmalıdır.
3. Velayet-i Amma denetimi sürecin içinde olmalıdır.
4. Danışma ve istişare kurulları etkin olarak işletilmelidir.

Katılım bankacılığı konvansiyonel bankacılığını örnek alıyor mu?

1. Katılım bankacılığı ile konvansiyonel bankacılığının sözleşmelerinde bulunan farklılıklar bile tek başına örnek alınmadığının göstergesidir.
2. Benzer iş ve işlemleri yapıyor olması ve benzer oranda kazançlaştırma sağlaması katılım bankacılığının konvansiyonel bankacılığına benzediği sonucunu çıkarmaz.
3. Aynı işleri yapmak bizim örnek aldığımız sonucunu doğurmaz örnek alınan bizim işlemlerimiz de olabilir
4. Bu sorunun haklılık payı varsa da biz daha farklı enstrümanları geliştirmeliyiz.

Başka ülkelerde bu mevcuttur. Dünyaya kuş bakışı ile bakıldığında konvansiyonel bankacılığın yani sadece kredi ile çalışan mevduat bankalarının geliştiği ülkelerde katılım bankalarının da aynı oranda geliştiği görülmektedir. Türkiye gibi konvansiyonel bankacılığın tam gelişmediği ülkelerde aynı oranda katılım bankacılığının gelişmediği görülmektedir. Konvansiyonel bankacılığı ile katılım bankacılığı arasında finansal değerlendirme enstrümanlarında doğru orantı görülmektedir.

Bankacılar müşteriler ile dört şekilde müşaraka yaparlar:

1. Şirket-i Ama (üretim - yatırım)
2. Şirket-i Vücu (güvenirlilik-garanti-patent)
3. Mudabara
4. Müşaraka

Üretim ile yatırım orta ve uzun vadelidir. Mudilerin Türkiye tespitleri kısa vadeli olduğu yönündedir. (32 günlük) Türkiye'de katılım bankalarındaki ortaklıkta mudabara yüzde altı yüzde yedi, müşaraka yüzde yirmi beş civarlarında, murabaha ise yüzde yetmiş civarlarındadır.

Müşaraka için çok personel gerekir, uzmanlık gerekir, takibi zordur, uzun vadelidir, uygun ortaklar bulmak zordur ve piyasa şartları Türkiye gibi ülkelerde değişiklik gösterir bu gibi nedenlerden dolayı müşaraka yapmayı zorlaştırmıştır. Müşarakanın iki türü vardır:

1. Sürekli müşaraka (üretim ve yatırımda olabilir)
2. Süreli olan müşaraka

YOKSULLUK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ

ADNAN ÇALDIRAN

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Özet

Yoksulluk ve gelir eşitsizliği küresel bir sorun olarak hemen hemen bütün ülkeleri yakından ilgilendiren bir konu olup; kişi başına düşen milli gelirin azlığının yanında, ortalama ömrün azlığı, okuma yazma oranının düşüklüğü, yeterli beslenememe, sağlık hizmetlerinden yararlanamama ve temiz içme suyundan mahrum olma gibi durumları da içinde barındırmaktadır.

Belki fakirlik Gabriel Garcia Marquez'in söylediği gibi "elini cebine attığında boş olması değil; elini çıkardığında tutacak birinin olmamasıdır." Belki de gerçek fakirlik insanın sahip olduğu tek şeyin para olmasıdır. Bu tanımlamalar bize çok boyutlu bir kavram olan yoksulluğun zamana ve mekâna göre değişebilen bir durum olduğunu, yalnız gelire veya başka bir değişkene göre tanımlamanın eksik bir yargı olacağını göstermektedir. Yoksulluk, ekonomik bir kategori olmanın ötesinde, kişilerin içinde yaşadığı, anlamlandırdığı, başa çıkmak için çeşitli yollara başvurduğu toplumsal bir durumdur.

Anahtar Kelimeler

yoksulluk, gelir eşitsizliği, yoksullukla mücadele

Giriş

İçinde yaşadığımız küresel kapitalizm çağında ise yoksulluk, işsizlik tehlikesiyle ilişkilendirilmekte ayrıca buna içinde yaşadığımız hızlı değişim çağına mahsus olan ve eşi benzeri görülmemiş boyutta yeni fenomenler eklenmektedir. Bunlar, bireyleri ya da tüm aileleri sefalet ve sık sık sokaklara savuran gelir kaybı, boşanma, ayrılık, evsizlik'tir. Bu zincirin sonucu toplumdan dışlanmadır; "sosyal etkileşim ve ilişkilerden soyutlanma, referans noktalarının yokluğu, insanın geleceğe dönük proje yapamaması..." yoksulluğun beraberinde getirdikleridir.

Yoksulluk yaratılan ulusal değer azlığı kadar, bölüşüm ve dağıtım mekanizmaları ile doğrudan ilgilidir ve tek başına ekonomik gelişme, sorunu çözememektedir. Son derece karmaşık ve çok boyutlu olan yoksulluk (ki kaynakları arasında; adaletsiz bir vergi sistemi, yüksek faiz ve rant ekonomisi, piyasada tekelleşmenin olması, enflasyon, işsizlik vb. gibi çoğu kez ekonomik yapı ile ilgili faktörler bulunmaktadır.), ancak bu çok boyutluluğu dikkate alan politika ve yaklaşımlarla çözülebilir. Bu boyutların en önemlisi de (emek piyasalarında gereği gibi değerlendirebilen) istihdam politikalarıdır.

Yoksulluk ve gelir eşitsizliği küresel bir sorun olarak hemen hemen bütün ülkeleri yakından ilgilendiren bir konudur. Bu sorunu gelişmiş ülkeler dahi tamamen ortadan kaldıramamış değildir. Ancak, bu ülkelerde sosyal politika araçlarının etkin bir şekilde uygulamaya konulması ile yoksulların en azından daha da yoksullaşmasına mani olunmakta ve kendilerine asgari seviyede de olsa sosyal yönden kabul edilebilir bir hayat standardını yakalama fırsatı verilmektedir.

Yoksulluğu sadece yokluk, muhtaçlık, hayatta kalabilme savaşı, temel ve zorunlu ihtiyaçları yeterince karşılayamama, yeterli gelirden mahrum olma gibi maddî kriterler çerçevesinde açlık/fakirlik sınırının altında sürdürülen bir hayat olarak düşünmemek gerekir. Daha geniş boyutta bakıldığında yoksulluk; kişi başına düşen milli gelirin azlığının yanında, ortalama ömrün azlığı, okuma yazma oranının düşüklüğü, yeterli beslenememe, sağlık hizmetlerinden yararlanamama ve temiz içme suyundan mahrum olma gibi durumları da içinde barındırmaktadır.

Belki fakirlik Gabriel Garcia Marquez'in söylediği gibi "elini cebine attığında boş olması değil; elini çıkardığında tutacak birinin olmamasıdır."

Belki de gerç ek fakirlik insanın sahip olduğu tek Şeyin para olmasıdır.

Bu tanımlamalar bize çok boyutlu bir kavram olan yoksulluğun zamana ve mek ana göre değişebilen bir durum olduğunu, yalnız gelire veya başka bir değişkene göre tanımlamanın eksik bir yargı olacağını göstermektedir. Yoksulluk, ekonomik bir kategori olmanın ötesinde, kişilerin içinde yaşadığı, anlamlandırdığı, başa çıkmak için çeşitli yollara başvurduğu toplumsal bir durumdur.

İçinde yaşadığımız küresel kapitalizm çağında ise yoksulluk, işsizlik tehlikesiyle ilişkilendirilmekte ayrıca buna içinde yaşadığımız hızlı değişim çağına mahsus olan ve eşi benzeri görülmemiş boyutta yeni fenomenler eklenmektedir. Bunlar, bireyleri ya da tüm aileleri sefalete ve sık sık sokaklara savuran gelir kaybı, boşanma, ayrılık, evsizlik'tir. Bu zincirin sonucu toplumdan dışlanmadır; "sosyal etkileşim ve ilişkilerden soyutlanma, referans noktalarının yokluğu, insanın geleceğe dönük proje yapamaması..." yoksulluğun beraberinde getirdikleridir.

İktisat ağırlıklı yoksulluk değerlendirmeleri, yoksulluğun nedenlerine ilişkin olarak cari gelirin ötesinde siyasal ve sosyolojik unsurlar olan hane halkının servet durumuna ve üretim faktörlerinin mülkiyet yapısındaki eŐitsizliklere büyük  l de duyarsız kalmaktadır. Oysa bu tür olanaklara baŐvurma imk nından yoksun olanların gelir ve istihdam dalgalanmaları, Őiddet, doğal afetler gibi dıŐsal etmenlerin etkisi ile yoksullaşma olasılıkları oldukça yüksektir.

Yoksulluk kaynakları arasında; adaletsiz bir vergi sistemi, yüksek faiz ve rant ekonomisi, doğal afetler, çalıŐamayacak durumdaki çok sayıda  z rl , bireyler arasındaki yetenek farklılıkları, miras yoluyla elde edilen gelirler, piyasada tekelleşmenin olması, devlet teşvikleri, enflasyon, işsizlik vb. gibi faktörler de bulunmaktadır.

Hızlı nüfus artışı, yaşanan g  ler, kentleşme, yaŐlı nüfusun artması, ayrımcılık gibi demografik ve toplumsal nedenler; iklim koşulları, doğal yıkımlar gibi coğrafi nedenler; savaşlar gibi siyasal nedenler ayrık tutulacak olursa, yoksulluk, çoğu kez ekonomik yapının işleyişindeki aksaklıktan kaynaklanmaktadır.

Görüldüğü üzere, yoksulluk kapitalizmin temel yapısı içinde inşa edilmektedir.

Adalet sorunu paylaşım sorunu kadar eskidir... Adalet, paylaşma gereksiniminin fark edilmesiyle başlar. En eski yasa paylaşmayı düzenleyendir; bugün hâlâ en önemli yasalardan biri budur ve odağında faaliyet gösteren insan cemaatini ve genel olarak da insanın varoluşunu taşıyan bütün hareketlerin temel ilgi alanı olarak kalmıştır. **Adalet herkesin yeterince yiyeceğinin olmasını gerektirir.** Ama aynı zamanda herkesin üretimine katkıda bulunmasını da gerektirir.

Yoksulluk ve Türkiye

Türkiye'de yoksulluk ve yoksunluğun uzun yıllardır devam etmesi bireylerde azla bile değil, adeta yokla yetinmek ve olumsuz şartlara dayanmak için savunma tepkisi geliştirilmesine ve fakirliğin yüceltilmesine, daha sonraları da zenginliğin insanları kötüleştirdiği fikrinin hâkim olmasına sebep olmuştur. Bu mahrumiyetlerin süreklilik kazanması "yoksulluk ve yoksunluk kültürü"nü bir çeşit alt kültür oluşturmasına ve bu kültürün kurumlaşmasına sebep olmuştur. Yoksulluk kültürü kuşaktan kuşağa aktararak, umutsuzluk, alt sınıfa ait olma gibi duygular çocuklara devredilmekte, tam da bu nedenle koşullar değişse de ortaya çıkan imkânlar dan tam olarak faydalanılamamaktadır. Türkiye vakit kaybetmeksizin yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliği sorunlarının büyüyen önemini kabul etmek ve bütüncül, kapsamlı bir yaklaşımla yoksullukla mücadele konusunda etkin, verimli politikalar üretmek, bu alanda hizmet sunan kurum ve kuruluşlarının kurumsal kapasitesini artırmak durumundadır.

Dünya'da Yoksulluk

Dünya'da yoksulluğu etkileyen en önemli etkenler olarak şunlar verilmektedir. Malzeme yoksunluğu (gıda, yiyecek ve içecek maddeler, yakacaklar, elbise vb. hayatın idamesi için gerekli olan ihtiyaçlar); ücretsiz veya ikame edilmiş kamu hizmetlerinden yoksunluk (sağlık, yol, eğitim, altyapı, ulaşım, konuta katkı hizmetleri gibi); servet ve gelir yoksunluğu.

Çok boyutlu bir sorun olan yoksulluk sorunuyla mücadelede yine çok boyutlu bir yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır. Bu boyutların en önemlisi de istihdamdır. Yoksulluğun nedenleri araştırıldığında, istihdam sorunlarının bu nedenler arasında ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Yoksul insanların kendilerini yoksulluk kısılcısından kurtarabilecekleri yegâne varlıkları sahip

oldukları emekleridir. Bu önemli değeri emek piyasalarında gereği gibi değerlendirebilmeleri ancak uygulanacak isabetli istihdam politikalarıyla mümkün olabilir.

Yoksulluk sorununun ekonomik büyüme ve kalkınma ile çözüleceği şeklinde bir ön kabulden hareket edilmekte, ekonomi alanında gerçekleştirilecek atılım ve gelişmelerin zenginleşme ve refah artışı sağlayacağı, böylece yoksulluk sorununun kendiliğinden çözüleceği varsayılmaktadır. Oysa yoksulluk yaratılan ulusal değer azlığı kadar, bölüşüm ve dağıtım mekanizmaları ile doğrudan ilgilidir ve tek başına ekonomik gelişme, sorunu çözememektedir. Son derece karmaşık ve çok boyutlu olan yoksulluk, ancak bu çok boyutluluğu dikkate alan politika ve yaklaşımlarla çözülebilir.

Öte yandan gelir, sağlık durumunun en önemli belirleyicilerinden birisidir. Dünya Bankası raporlarına göre, dünya nüfusunun beşte biri uluslararası yoksulluk sınırlarının altında yaşıyor. (Dünya Bankası kişi başına günlük 1 dolar kazancı "uluslararası yoksulluk sınırı" olarak kabul ediyor. Bu sınıra göre belirlenen yoksulluğa "gelir yoksulluğu" deniyor; su, beslenme için gerekli en az kalori ve çocukların okula başlayamaması gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması "temel gereksinim yoksulluğu", bütün gelirin besin için harcandığı ve buna karşın yeterli besin sağlanamadığı durum ise "ağır yoksulluk" olarak tanımlanıyor.) Toplumda yoksulluktan etkilenen en duyarlı grup ise, çocuklar.

Yakın zamanda yayınlanan, Dünya Sağlık Örgütü'nün küresel ve bölgesel ölçekte hastalıkların ortaya çıkmasına neden olan temel risk faktörlerini inceleyen araştırmasında "çocuk ve annelerin düşük ağırlıklı olması" en önemli risk faktörü olarak belirleniyor. Yoksulluğun en önemli etkilerinden birisi annelerin yetersiz beslenmesidir ve bu durum bebeklerin yetersiz beslenmesi ile doğrudan ilişkilidir. Yoksulluğun pençeleri bir aileye uzandığında, bundan en çok etkilenen, en çok zarar görenler; yaşama, gelişme ve büyüme hakları riske atılanlar, o ailenin en küçük üyeleridir. Hiç kuşku yok ki, çocukların yoksulluğu hemen daima ailenin yoksulluğuna bağlıdır ve bunun da en önemli nedeni işsizliktir.

Yoksulluğun en doğrudan sonucu açlıktır ve açlık organizma için gerçek bir şiddettir, çünkü açlık sırasında harekete geçen hormonlar "yıkıcı" hormonlardır. Tam da bu nedenle en önemli açlık nedeni olan yoksulluğu

Mahatma Gandhi "Yoksulluk, şiddetin en kötü şeklidir" diye tanımlamıştır. Yani yoksullar, yalnızca açlık, hastalık, soğuktan donma vb. tehlikelerle karşı karşıya değildir; aynı zamanda onurlarına, özsaygılarına ve özgüvenlerine yönelen bir tehditle, sembolik şiddetle karşı karşıyadır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde doğan her 10 çocuktan dördü aşırı yoksulluk içindeki bir dünyaya gelmektedir. Çocuk haklarının yaygın bir biçimde ihlali de temelde gene yoksulluktan kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle **yoksulluk arttıkça evde paylaşılan besinler de azalır ve yoksulluk en çok annelerle, küçük bebekleri çaresiz bırakır.** Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu-UNICEF'e göre, **yoksulluk çocukların hem bedenlerini hem de zihinlerini tahrip eder ve sonuçta yoksulluk daha sonraki kuşaklara geçerek bir "kısır döngü" oluşturur. Bu nedenle de yoksulluğun önlenmesine çocukluk çağında başlanmalıdır.** Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde yaşayan çocukların yüzde 40'ı (yaklaşık 500 milyon çocuk) günde 1 doların altında bir gelire sahiptir ve yoksulluk milyonlarca çocuğun ölümüne yol açtığı gibi, daha fazla sayıda çocuğun okula gidememesine, hastalanmasına veya "çocuk işçi" olarak yaşamını sürdürmesine neden olmaktadır. Oysa küresel gelirin yüzde 1'iyle (yaklaşık 85 milyar dolar/yıl) bu çocukların yoksulluktan kurtulmasını sağlamak olanaklı olduğu belirtilmektedir.

Çocuk yoksulluğunun arka planında hem küresel hem de ülkelerin kendi içlerindeki eşitsizlikleri arttıran "küreselleşme" bulunmaktadır. Seksenbeş trilyon dolarlık global ekonomi dünya nüfusunun yarıya yakınının yoksulluk altında yaşamasına aldırmadan, gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarını emmekte, öte yanda ise iyi işleyen piyasaların herkese yiyecek, sağlık, barınma sağlayacağı masalı anlatılmaktadır.

Yoksullukla Mücadele

Yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkisini hafifletmek veya ortadan kaldırmak için yakın dönemde yapılabilecekleri şöyle sıralayabiliriz;

1. Ülkemizdeki işsizliği azaltacak ve toplumsal eşitsizlikleri düzeltecek bir sosyal program acilen başlatılmalıdır. Sağlık ve eğitime daha çok kaynak ayrılmalıdır.
2. Kaynakların kullanımında en dezavantajlı çocuklara öncelik verilmelidir.
3. Çocukların hepsine sağlık güvencesi sağlayacak "Çocuklara Ücretsiz Sağlık Hizmeti" yasası çıkarılmalıdır.

4. Bu yasa çıkıncaya kadar "Yeşil Kart" uygulaması kapsamı genişletilerek sürdürülmelidir
5. Ülkemizdeki temel sağlık hizmeti sistemi güçlendirilmeli ve bütün doğumların eğitilmiş sağlık personeli tarafından yapılması sağlanmalıdır. Eşitlikçi, kaynakları kamu tarafından sağlanan, herkese ulaşan bir sağlık sistemi kurulmalıdır.
6. Başta düzenli geliri olmayan aileler olmak üzere devlet doğan bütün çocuklara koşulsuz ve karşılıksız ekonomik yardım yapmalıdır.
7. İlköğretim okullarında kaynağı devlet tarafından sağlanan beslenme programları (okul sütü projesi, öğle yemeği gibi uygulamalar) uygulanarak yoksul çocukların beslenmelerinin düzeltilmesinde bir araç olarak kullanılmalıdır.
8. Yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde ücretsiz kreş ve anaokulları açılmalıdır.
9. Annelerin sağlık eğitimine önem verilmeli, doğum yapan bütün kadınlara emzirme eğitimi yapılmalıdır.

Yoksullukla mücadelenin birçok yolu ve yöntemi vardır. Yoksullar için mikro kredi projesine ek olarak, bu yeni yöntemlerden biri de Batı dünyasında artık yaygın bir mücadele yöntemine dönüşme eğiliminde olan "sosyal ve kamusal sorumluluk kampanyaları"dır.

Yoksullukla mücadelenin birçok yolu ve yöntemi vardır. İnsanların yıllardır tarihsel birikimlerinden hareketle tecrübe ettikleri, toplumun aşına olduğu yöntemler olduğu gibi, her dönemde ve ortamda değişebilen yeni yöntemler de bulunmakta ve denenmektedir. Son dönemlerde sıkça gündemde olan Muhammed Yunus'un Bangladeş'te kurmuş olduğu Grameen Bankası'nın yoksullar için mikro kredi projesine ek olarak, bu yeni yöntemlerden biri de Batı dünyasında artık yaygın bir mücadele yöntemine dönüşme eğiliminde olan "sosyal sorumluluk kampanyaları"dır. "Kurumsal sosyal sorumluluk" (KSS) kavramı ise, İngilizce'de "cause related marketing" (CRM) şeklinde kullanılmakta, KSS kavramı, belirli bir ürün yada markayla belirli bir olay, sebep ve faaliyetin bir araya getirilmesi sayesinde yararlı bir amaç için satışların artışını sağlamak olarak da tanımlanmaktadır. Ticari bir faaliyet olmasına rağmen, aynı zamanda yardımseverlik kavramını ve uygulamasını özünde barındıran sosyo-kültürel bir faaliyet olarak da görülebilir. Bir taraftan pazarlamacılar toplumsal sorumlulukla ilgili olumlu mesajların yayılmasını sağlarken, diğer taraftan markalarına değer katmaktadırlar. Bu şekilde büyük firmalar, kendilerini ve

ürünlerini tanıtmak için her yıl büyük meblağ ayırdıkları reklam harcamalarına yoksullar için de bütçelerine bir sorumluluk yüklemiş olmaktadır. Genel sosyal sorumluluk anlayışında tüketiciyi aldatmamak, onların haklarına duyarlı olmak ve saygı göstermek, adalet anlayışı içerisinde hareket etmek gibi işletme mantığı içerisinde ve daha çok iş ahlaki çerçevesinde anılan ve kullanılan bir kavramdır. Aktif ve talep eden tüketiciyi doğrudan muhatap alır. Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışında ise ise, asıl amaç bu kadar yalın ve tek özneli değildir. Bu anlayışın üç temel öznesi; Firma/Şirket + Gönüllü Kuruluşlar + Tüketicilerdir. Sadece belli bir amaç için bir araya gelirler. Eğitimden, sağlığa, çevre sorunlarından yoksulluk gibi daha özel sorunlara kadar belli bir alanda kampanya yapılır. Görev paylaşımı olarak bakıldığında şirket kampanyanın organizatörlüğünü ve maddi giderleri üstlenirken, gönüllü kuruluş da ilgi alan içerisindeki guruplarla bağlantı kurarak kamuoyu oluşturmaktadır. Bu şekilde firmalar adına, fakat birinin yada grubun yararına, gönüllü kuruluşlar yada sivil toplum kuruluşları tarafından projeler geliştirilip bu projelere sponsor firmalar bulunarak sosyal sorumluluk kampanyalar başlatılır. Örneğin A Bankası B Vakfı'nın ana sponsorluğuna talip olmuş ve kabul edilmiştir. Firmalar proje üzerine düşünmek ve işi organize etmek yerine, kendisi adına düşünen ve proje geliştiren bir sivil toplum kuruluşu ile anlaşarak kampanyayı bir nevi dışarıdan desteklemiş olmaktadır. Bu yöntemin önemli avantajlarından biri, projelerin deneyimli uzman kişiler tarafından yapılması, bu şekilde sürekliliğin sağlanmasıdır. Bu yöntem çok özneli bir yöntemdir. Firmaların buradaki kazancı, tüketiciler nazarında itibarını ve prestijini artırmasıdır. Tüketicilerin buradaki rolü, kampanyaya olan duyarlılığına göre alışverişini bu şirketlerden yapmaya özen göstermesidir. Bu kampanya sonucu işin içine giren her özne, manevi şahsiyetlerine önemli katkılar sağlarken, maddi olarak da şirket ve kampanyanın asıl muhatapları karlı çıkmaktadır.

Türkiye'de yapılan KSS kampanyalarının tarihi geçmişi ve yoğunluğu fazla gerilere gitmez. Özellikle yoksullukla ilgili yapılan kampanya örnekleri sınırlı sayıdadır. Buna karşın, 17 Ağustos 1999 depremiyle ilgili olarak deprem mağdurları için Saatchi & Saatchi reklam firmasının ülkemizde yapmış olduğu "Bir Tuğlada Siz Koyun" kampanyasını başarılı bir KSS kampanyası örneği olarak görmek ve değerlendirmek mümkündür. Bu kampanya, sadece Türkiye ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye dışında toplam 27 ülkede de tanıtımları yapılmıştır. Bu tarihlerden itibaren Türk firmalar da sosyal sorumluluk kampanyalarına önemli destekler vermeye başlamışlardır.

Turkcell'in finanse ettiği "Haydi Kızlar Okula" sloganıyla yola çıkan "Kardelenler" projesi, yoksul sınıfları işin içine katan başarılı bir KSS projesidir. Yoksul ailelerin okula göndermekte zorlandıkları kız çocuklarının, Turkcell'in sponsorluğu ile eğitimlerinin tamamlanması sağlanmıştır.

Sonuç olarak, yoksullukla mücadelede KSS kampanyalarının dünyada çok başarılı örnekleri var. Şirketlerin reklam kampanyaları için ayırdıkları bütçenin daha azı ile yoksullara yönelik yapılacak kampanya ile şirket kendini daha iyi tanıttacaktır. Böyle bir yöntemin tercihi ile hem en zenginler hem de yoksullar kazanacaktır. Ayrıca özellikle yabancı firmaların hizmet verdiği toplumun yoksul bireylerine yönelik yapacağı bu tür kampanyalar ile yerli tüketicilerin beğenisini ve memnuniyetini kazanacaktır. Böyle girişimler, küresel firmaların zaman zaman tüketiciler karşısında yaşadıkları "küresel ve yerel paradoks"un da aşılmasına yardımcı olacaktır.

Yoksulluk Halleri

Yoksul çocukların evleri ve yoksulluğun yarattığı diğer sorunlar; kentlerin varoşları yoksulluğun cehenneme çevirdiği daracık evlerle doludur ve o evlerde doğan bebeklere bakarak toplumun çaresizliğini anlamak mümkündür. "Yoksulluk Halleri" kitabında "Yoksulun Evi" ni anlatan Eran Ocak'ın gözlemlerine göre;

- * Yoksulların evleri şehre uzaktır, bu uzaklık hem fiziksel hem de kültürel bir uzaklıktır,
- * Evler kadının mahkûmiyet mekânıdır ve kadınlar bitip tükenmeyen ev işlerini yaparak evde kalanların bakımı yaparlar.
- * Yoksulların evleri genellikle sağlıksız çevre koşulları içinde yer alan kalitesiz binalardır. Bir başka deyişle fenni ve sıhhi olmayan evlerdir.
- * Evler defalarca yıkılıp, yeniden yapılır.
- * Eşya ya yok denecek kadar azdır ya da çok fazladır.
- * Oda sayısı yetersiz, hane nüfusu kalabalıktır.
- * Balkon, kapı önü ve bahçe ayrıcalıklı mekânlardır.
- * Yoksul evinin düşük seviyesi ile kendini özdeşleştirir.
- * Yoksulların evlerinde babalar çok sigara içer ve anneler genellikle tükenmiştir. Çoğu sinirli ve depresyondadır.

Sayılabilir daha birçok özelliği nedeniyle yoksulların evleri, çocuklar için hem sağlıksız bir fizik çevre sunmaktadır hem de bu evlerin bulunduğu mahalleler çocukların erken yaşıta sağlıksız davranışlara (sigara tiryakiliği, şiddet, erken ve güvenliksiz cinsel ilişki gibi) yönelmesine neden olur. Bu evlerde büyüyen çocuklarda soğuk algnlığından, astıma; menenjitden, idrar yolu enfeksiyonuna birçok hastalık daha sık görölür. Yakın zamanda yayınlanan bir araştırma yoksul çocuklarda daha çok kemik kırığı görüldüğüne dikkat çekmektedir. Kendi yaşıtları oyun çağını kreş ve anaokullarında "erken çocukluk çağı eğitim programları" görerek geçirirken, yoksul çocuklar her şeyi anneleri ve kendilerinden büyük kardeşlerinden öğrenirler. Bu evlerin anneleri çoğu zaman başka evlere temizliğe gider ve kendi evine "tükenmiş" olarak döner. Bu nedenle yoksul evlerinde hem anne hem de baba şiddeti daha yaygındır.

Çocuk yoksulluğunun arka planında hem küresel hem de ölkelerin kendi içlerindeki eşişsizlikleri arttıran "küreselleşme" bulunmaktadır. Seksenbeş trilyon dolarlık global ekonomi dünya nüfusunun yarıya yakınının yoksulluk altında yaşamasına aldırmadan, gelişmekte olan ölkelerin kaynaklarını emmekte, öte yanda ise iyi işleyen piyasaların herkese yiyecek, sağlık, barınma sağlayacağı masalı anlatılmaktadır.

UNICEF raporlarına göre birçok gelişmekte olan ölkenin askeri bütçeleri sağlık ve eğitim bütçelerinin toplamını geçmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar yoksul ölkeleri eğitim ve sağlık harcamalarını azaltmaya zorlamakta, buna karşın askeri harcamaların kısılması konusunda sessiz kalmaktadır. Küreselleşmenin baş aktörlerinden biri olan gerek ekonomik politikalarıyla gerekse dünyadaki gıda politikaları ile milyarlarca insanı yoksulluğa ve açlığa mahkûm eden Dünya Bankası'nın son yıllarda yoksulluğa karşı savaş açması da oldukça ilginç ve düşündürücüdür. Dünya Bankası'nın söylemleri "yoksulluk" olgusunun kabul edilebilir, önlenemez, ama azaltılabilir olduğu algısı yaratmakta ve "romantik" yaklaşımlarıyla bilinçlerimizi etkilemektedir. Ne yazık ki Dünya Sağlık Örgütü de 2002 Dünya Raporu'nda yoksulluğun sağlık üzerine etkilerinin boyutlarını saptamış olmasına karşın, yoksullukla mücadele edilmesi konusunda bir dilekten öteye bir söz söylememiştir. Yoksulluk önlenemez, karşı çıkılması gereken ve kesinlikle ortadan kaldırılması gereken bir olgudur. Yoksulluğun en büyük etkilerini ne yazık ki çocukluk döneminde görölmekte ve sonraki yaşantıdaki eşişsizliklerin en önemli altta yatan nedeni olmaktadır.

Her insanın bir ışığı vardır ama, çocuklardan yayılan ışık daha gür ve tazedir. Çünkü, çocuklar her sabah güne vücutlarına ve zihinlerine eklenen yüz binlerce yeni hücre ile başlarlar. Hem büyüme (niceliksel artma) hem de gelişme (çocuğun yetenek kazanması) için, çocuğun genlerinde mevcut olan potansiyellerin gerçekleşmesini sağlayacak bir ortama ihtiyaç vardır. Böyle bir ortamın en önemli bileşenleri beslenme ve sağlıklı bir annedir. Yoksulluğun çocuklar üzerindeki en bilinen ve en sık görülen etkisi beslenme yetersizliğidir. Yoksulluk, eve giren besinlerin yetersizliğine, ev içi stres ve annenin kronik yorgunluğu nedeniyle anne sütünün erken kesilmesine, annenin beslenme yetersizliğine ve bebeklerin düşük doğum ağırlıklı olmasına, sağlıksız fiziksel ortama ve yetersiz sağlık hizmetine neden olarak çocuklardaki beslenme yetersizliğinin temel belirleyicisi olarak rol oynamaktadır. Yoksulluk annelerin eğitimsizliği yoluyla da beslenme yetersizliğine katkıda bulunmaktadır. DSÖ 2002 Sağlık Raporu'ndaki analizlere göre bütün bölgelerde yoksulluk arttıkça düşük ağırlıklı çocuk oranının da arttığına dikkat çekilmektedir. Beslenme durumunun kötü olmasının immün sistem üzerine olumsuz etkileri saptanmıştır. Bu durum başta ishal, pnömoni gibi öldürücü hastalıklar olmak üzere enfeksiyon hastalıklarının ortaya çıkması için zemin hazırlamaktadır. Yoksul evlerdeki bebeklerin hem beslenme yetersizliği hem de kötü fiziksel koşullar nedeniyle menenjit, orta kulak enfeksiyonları, soğuk algınlığı, idrar yolu enfeksiyonu, çeşitli parazit hastalıkları gibi enfeksiyonlara daha sık yakalandıkları ve enfeksiyonların bu çocuklarda daha şiddetli seyrettiği bilinmektedir. Sonuçta da enfeksiyon hastalığı nedeniyle beslenme durumu bozulmaktadır. Beslenme yetersizliği olan bebeklerde enerji ve protein yetersizliğinin yanı sıra iyot, demir, A vitamini ve çinko gibi mikronütrient eksikleri de sık görülmektedir. Bunların arasında demir eksikliğinin hem sık görülmesi hem de kalıcı bozukluklara neden olması bakımından özel bir önemi vardır. Demir eksikliği, beslenme yetersizliğine sıklıkla eşlik ettiği gibi kendisi iştahsızlığa yol açarak beslenme yetersizliğini derinleştirmektedir. Hem köylerde hem kentlerde yoksul evlerin bebeklerinin en önemli özelliği toprak, kül, kömür, kum gibi besin olmayan maddeleri yemeleridir.

DSÖ'ye göre hem bebeklerdeki hem de başta kadınlar olmak üzere erişkinlerdeki demir eksikliği dünyada yılda 800 milyon ölüme yol açmaktadır.

Türkiye'deki çocuklarda yoksulluk ve sağlık sorunları Birleşmiş Milletler Gelişim Programı (UNDP) İnsani Gelişim Raporu'na (2002) göre, Türkiye'deki insanların yüzde 2.4'ü günde 1 dolardan az, yüzde 18'i ise günde 2 dolardan az gelire sahiptir(18).Son ekonomik krizdeki yoğun yoksullaşma dalgasını bir kenara bıraksak bile bu rakamlara göre nüfusumuzun (dolayısıyla çocukların da) en az yüzde 20'si yoksuldur. Türkiye'de beş yaş altındaki çocukların yüzde 16'sının boyu yaşına göre kısadır. Türkiye'de kronik malnütrisyon sıklığı ile yoksulluk arasında güçlü bir bağ vardır. Diğer bir deyişle, anne karnındaki eşitsizlik doğduktan sonraki dönemde de sürmektedir. Daha önce değinildiği gibi yoksulluğun en önemli etkilerinden birisi annelerin yetersiz beslenmesidir ve bu durum bebeklerin yetersiz beslenmesi ile doğrudan ilişkilidir. DSÖ, dünyanın geri kalmış bölgelerinde doğurganlık çağındaki kadınların yüzde 27-51'nin yetersiz beslendiğini ve bunun da başta düşük doğum ağırlığı olmak üzere bebeklerin sağlığını doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Bir başka deyişle, yoksulluk kadınların beslenmesini bozarak bebeklerin negatif bir bilanço ile yaşama başlamalarına neden olmaktadır. Dünyada her yıl 20 milyon çocuk 2500 gramın altında -yani düşük doğum ağırlığıyla- doğmakta, bu doğumların da yüzde 90'ı gelişmekte olan ülkelerde olmaktadır. Düşük doğum ağırlığı ile prematüre doğum, anne karnında gelişme geriliği arasında kuvvetli bir paralellik söz konusudur ve bu durum bebeklerin uzun dönemli sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Düşük doğum ağırlığı, erken ve geç yeni doğan ölümlerinin en önemli bir nedeni olduğu gibi, erken bebeklik dönemi malnütrisyonu, yeni-doğan enfeksiyonları, nörolojik gelişim bozukluğu, büyüme yetersizliği ve son zamanlarda üzerinde önemle durulan erişkin yaştaki kronik hastalıklar (tip 2 diyabet, obesite gibi) için de hazırlayıcı rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yeni doğan dönemindeki ölümlerin en önemli nedenleri arasında enfeksiyonlar (yüzde 42), doğum asfiksisi ve travması (yüzde 32), konjenital anomaliler ve prematürelilik sayılmakta; bütün bu nedenlerin yoksullukla güçlü bağları bulunmaktadır. UNDP 2002 verilerine göre, Türkiye'deki doğumların yüzde 20'si eğitilmiş sağlık personeli tarafından yapılmamakta ve bebeklerin en az yüzde 15'i düşük doğum ağırlığı ile doğmaktadır. Türkiye'de, doğrudan yoksulluk yanında temel sağlık hizmetleri ağıнын giderek güçsüzleşmesi nedeniyle gebe izlemi yetersiz yapılmaktadır.

Yoksulluğun en önemli sonucu bebek ve çocuk ölümlerini arttırmasıdır. Bebek ölümleri, insani gelişimi ve sosyal farklılıkları yansıtan anahtar parametre olarak kabul edilmekte ve yoksulluğun bebek ölüm hızında dört

kata varan farklılıklar yarattığı bilinmektedir. Yoksulluğun bebek ve çocuk ölümler üzerinde etkisi yetersiz beslenme, enfeksiyon hastalıklarının yaygınlığı, temiz içme suyu ve kişisel hijyen sorunu, kalabalık aile yaşamı ve sigara içimi gibi olumsuz ev içi fiziksel ortam gibi faktörlere bağlıdır. Yoksulluğun çocuk ölümlerini arttırmasının bir diğer nedeni de çocukların ev dışında ve güvenli olmayan ortamlarda geçen zamanlarının fazla olması nedeniyle "kazalara" bağlı ölümlerin yüksek olmasıdır. Benzer şekilde yoksulların evlerinin küçük ve "düzensiz" olması nedeniyle ilaç zehirlenmeleri daha sık görülmektedir. Türkiye'de UNDP 2002 Raporu'na göre bebek ölüm hızı yüzde 38, beş yaş altı çocuk ölüm hızı ise yüzde 45'dir.

Yoksulluğun dolaylı etkilerinin başında ailenin genel "tükenmişliği" ve eğitimsizliği nedeniyle çocuklarındaki hastalık bulgularını erken fark edememesi veya önemsiz bulması ve esas önemlisi yoksulluk nedeniyle sağlık kuruluşlarına geç getirmesi veya hiç getirmemesidir.

Yoksulluğun iyi bilinen etkilerinden birisi de çeşitli psikososyal sorunlara yol açmasının yanı sıra zihinsel gelişmeyi olumsuz etkilemesidir. Bunun hem biyolojik hem de ev içi ortamına ait nedenleri vardır. Öncelikle kronik açlığın gelişmekte olan beyin dokusunu olumsuz etkilediği bilinmektedir. Bunun yanında yoksul çocukların merkezi sinir sistemine zararlı toksik maddelerle (kurşun ve böcek ilaçları vb.) karşılaşma riski daha fazladır. Bazı araştırmacılar, çocukluk çağı boyunca gelişmeye devam eden beyin bölümünün yoksulluğa eşlik eden stres, kronik açlık, sigara tüketimi, demir eksikliği, kötü çevre koşulları gibi faktörler tarafından olumsuz etkilenebileceğini ileri sürmektedirler. Demir eksikliği yoksul çocuklarda sık görülen bir sorundur ve uzun süren demir eksikliğinin entellektüel gelişmeyi olumsuz etkilediği, bunun geri dönüşsüz olabileceği ve ağır demir eksikliğinin hafif derecede mental geriliğe neden olduğu bilinmektedir. Yoksulluğun ve açlığın biyolojik etkileri kadar psikososyal ve davranışsal etkileri de önemlidir ve bu konuda geniş bir literatür vardır. Araştırmalara göre yoksul ailelerin çocuklarında "saldırganlık", "hiperaktivite" ve "huzursuzluk" sık görülen özelliklerdir. Bu çocuklar huzursuz ruh halleri ve yorgunlukları nedeniyle başka çocuklarla birlikte olmaktan güçlük çekerler. Yoksul çocuklar arasında depresyon ve intihar girişimi daha fazladır ve bu nedenle ruh sağlığı kliniklerine daha sık başvurumaktadırlar. Yoksul çocukların algılama fonksiyonlarında ve öğrenme kapasitelerinde azalma bildirilmekte, bu çocukların testlerde düşük skor yaptıkları ve okul başarılarının düşük olduğu gözlenmektedir. Hem davranış sorunları hem de

sık hastalanma nedeniyle okula gidemeyen yoksul çocuklar arasında sınıfta kalma ve okul idaresi tarafından cezalandırılma oranı yüksektir.

Sonuç

Dinin insanlığa yönelik en büyük hedefi insanlar arasında sevgi ve dayanışmayı, paylaşmayı sağlamak, mutlulukların paylaşıldığı gibi sıkıntıların da paylaşıldığı bir insanlık bilinci oluşturmaktır. Bu bakımdan Maun suresinde bir taraftan Allah'ı karşı gerçek anlamda kulluk görevlerini yerine getirmeyenler eleştirilirken diğer taraftan da gerçek dindarları yetim ve yoksullara yardım etmeye özendirilmekte; ihtiyaç sahiplerine yardım konusunda başkalarını teşvik etmenin gereği vurgulanmaktadır. İnsan Suresi, 8. ayetinde de "Kendileri, ona duydukları sevgiye rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler." buyrulmaktadır.

Peygamber Efendimiz (sav) bir duasında şöyle buyurmaktadır: "*Allahım! Senden hidâyet, takvâ, iffet ve gönül zenginliği isterim.*", Bir başka hadislerinde de; "Cimrilikten sakınınız. Çünkü cimrilik, sizden önceki milletleri helâk etmiştir. Her sabah gökten iki melek iner. Birisi: İlahi, infak edene karşılığını ver; diğeri: Allah'ım! Cimrilik edene de telef ver (malını yok et), diye duâ ederler." "Ey Âdemoğlu! Eğer fazla malını Allah yolunda harcarsan bu senin için daha hayırlıdır. Kendine saklarsan senin için zararlıdır. Kefâf (yeterli miktar) sebebiyle levh edilmez, kınanmazsın. (Harcamaya), bakımları üzerinde olanlardan başla. Üstteki el (yani veren), alttaki elden (yani alandan) daha hayırlıdır." buyurmaktadırlar.

Sonuç olarak gerçek kurtuluşa ermek için gösterişten uzak, iman ve ihlas ile hem Allah'a hem de insanlara karşı görevlerini yerine getiren Müslüman kişiliklere ihtiyacımız var.

Kaynaklar

- Erdoğan, N.,(2002), say.9-10 "Giriş: Yoksulları Dinlemek", Yoksulluk Halleri – Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri, Ed.: N.Erdoğan, Demokrasi Kitaplığı Yay.
- Cheal, D., (1996), s.178-179. New Poverty:Families in Postmodern Society, London, Greenwood Press.
- Bauman, Z.,(1999) ,s. 135,Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar,çev.: Ü.Öktem, İst., Sarmal Yay.
- Şenses, F., (2003), s.97. "Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz?: Gözlemler ve Öneriler", İktisat Üzerine Yazılar I – Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav'a Armağan), Der.: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İstanbul, İletişim Yay. (2006), Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Aktan, C. Can ve İstiklal Y. Vural, (2002), "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", Yoksullukla Mücadele Stratejileri (Ed.:C.Can Aktan), Ankara, Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- Altan, Ö. Zühtü, (2004),s.148. Sosyal Politika Dersleri, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay.
- Canetti, E., (1998), s.189. Kitle ve İktidar, Çev.: Gülşat Aygen, İstanbul, Ayrıntı Yay.
- Wallace R.A., A. Wolf, (2004),s.103. Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev.: L. Elbuz ve M.R. Ayas, İzmir, Punto Yay.
- Ak, Muammer. Toplumsal Bir Olgusu Olarak Yoksulluk. Akademik Bakış Dergisi Sayı: 54 Mart - Nisan 2016 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.
- UNICEF. The State of the World's Children 2001. New York: UNICEF, 2001.
- UNICEF. Poverty and Children: Lessons of the 90s for Least Developed Countries. New York: UNICEF, 2002.
- Güngör N, Arslanian SA. Nutritional disorders: integration of energy metabolism and its disorders in childhood. In: Sperling MA (ed). Pediatric Endocrinology. Philadelphia: WB Saunders, 2002.
- UNICEF. Poverty Reduction Begins with Children. New York: UNICEF, 2000.
- Erdoğan N. Yok-sanma: Yoksulluk-Maduniyet ve "Fark Yaraları". Erdoğan N (ed). Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görüntüleri. Demokrasi Kitaplığı Yayınları, 2002.
- Erdoğan N. Yok-sanma: Yoksulluk-Maduniyet ve "Fark Yaraları". Erdoğan N (ed). Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görüntüleri. Demokrasi Kitaplığı Yayınları, 2002.
- Samaras K, Campbell LV. Increasing incidence of type 2 diabetes in the third millennium. Diabetes Care 2000; 23: 441-443.

World Health Organization. The World Health Report 2002: Reducing Risks, Improving Healthy Life. Geneva, Switzerland: World Health Organization, 2002.

Ocak E. Yoksulun evi, "Erdoğan N (ed.). Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görüntüleri, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, 2002.

Önder İ. "Dünyada ve Türkiye'de krizin ekonomik analizi" Toplum, Sağlık, Eczacı. Ekonomik Kriz ve Sağlık Özel Sayısı. 2002; 1: 3-14.

Prof. Şükrü Hatun, Yrd. Doç. Nilay Etiler, Ar. Gör. Erdem Gönüllü'nün Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi.

Prof. Dr. Mustafa Orçan, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi 2007. Riyâzü's-Sâlihîn, 1/253.

Müslim, Zekât 97, hadis no: 1036.

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE FARKLI BİR YAKLAŞIM: İSLAMİ FİNANS

BİLAL YILDIRIM

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

AYDIN KUDAT

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Bu çalışma da dünyanın en önemli sorunlarından biri olan yoksulluğa çözüm olarak İslami finans sisteminin ürünleri önerilmiştir. Yoksulluğun temel nedeni olan kaynakların yetersizliği ve iş olanaklarının kıtlığı gibi kavramlar için oluşturulacak fonların nasıl kullanılacağına değinilerek. Bu yöntemler sayesinde yoksulluğun ve buldukları bölgelerin kalkınmasının nasıl olacağından bahsedildi. Kullanılan bu yöntemlerden bahsedilirken İslami finans kavramının içeri üzerine durulmuş ve amaçlarına değinilmiştir. Sonuç olarak İslamî finans ürünlerinin yoksullukla mücadelede bir yöntem olarak kullanılabileceği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İslami Finans, Yoksullukla Mücadele, Fon toplama, Fon kullandırma

Giriş

İnsanoğlu tarihin başından beri seçimlerini buldukları çevreye, sosyal kültürel ortam, ekonomik faaliyetleri ve dinlerine göre yapmaktadırlar. Bu faaliyetler arasında en ilişkili olan ve çatışan ekonomik ve dini faaliyetlerdir. Günümüzde İslam dinini yaşayan insanların ekonomik faaliyetleri ve dinleri arasında bir çatışma söz konusudur. Mevcut ekonomik faaliyetlerinde dini prensiplerinin yasak kıldığı ilkeler mevcuttur.

Müslümanların kendi dinlerinin ilkeleri bütününde ekonomik faaliyetler gerçekleştirmek için 1940-1950'li yıllar arasında İslami Finans kavramı teorisi ortaya atıldı. Bu ortaya atılan İslami Finans teorisi günümüzde birçok finans kuruluşu tarafından gerçekleştirilmektedir. 1960'lı yıllarda teorikten pratiğe dökülen İslami Finans kavramı, sadece Müslüman nüfusun bulunduğu bölgelerde değil Avrupa ve Amerika'nın çeşitli finans ve yatırım kuruluşlarında İslami pencere amalarında sebep olmuştur. Dünya Finans Piyasası'nda payı %5.5 olan ve Türkiye piyasasında %5.1 olan bu finans sistemi her geçen gün alanını genişletmektedir. Bu gelişen alanın 2017 açıklana verilere göre toplam varlıklarının toplam değer 2.3 trilyon USD 'a ulaşmıştır.

İslami finansın gelişimi ile sosyal amaçlarını gerçekleştirmesi için ortam doğmuştur. Bu finans sistemini geliştirdiği ürünler ile amaçlarından olan sosyal ve ekonomik adaletin sağlanması, yoksullukla azaltılması ve mücadele edilmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması gibi sorunlara çözüm arayışına gidilecektir. İslami finans açlık sınırının altında yaşan dünya nüfusun %15'lik kesimin ortak problemi olan buldukları bölgede yatırım eksikliği ve iş imkânlarının kıtlığının düzeltebileceği ürünlere sahiptir. Topladıkları fonlar ile kullanım şekilleri sayesinde yoksul kesimin buldukları bölgelere yatırım sağlanabilir ve iş olanakları oluşturulabilir hale getirebilir. Biz bu çalışmamızda yoksulluk ile mücadele farklı bir yaklaşım olarak İslami finans kavramının ne olduğunu, nasıl işlediğini, amaçları ve ilkelerine ve son olarak ise yoksullukla mücadelede İslami finans ürünlerinin nasıl kaynak ürettiğini inceleyeceğiz.

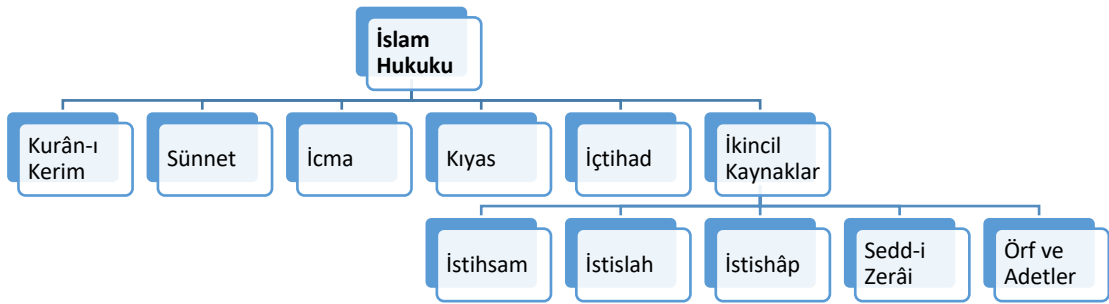
İslami Finansın Tanımı ve Kaynağı

İslami Finans denince akla, Müslümanların mevcut finans sistemi içerisindeki kendi dini prensipleri çerçevesinde şekillendirdiği genellikle de bankacılık sektörü üzerinden gerçekleştirilen finansal işlemler olarak aklımızda canlanmaktadır. Son elli yıl içerisinde İslami Finans mevcut finans

sistemleri içerisinde kendini geliştirmiş ve Modern Finans sistemi içerisinde yerini belirlemiştir.

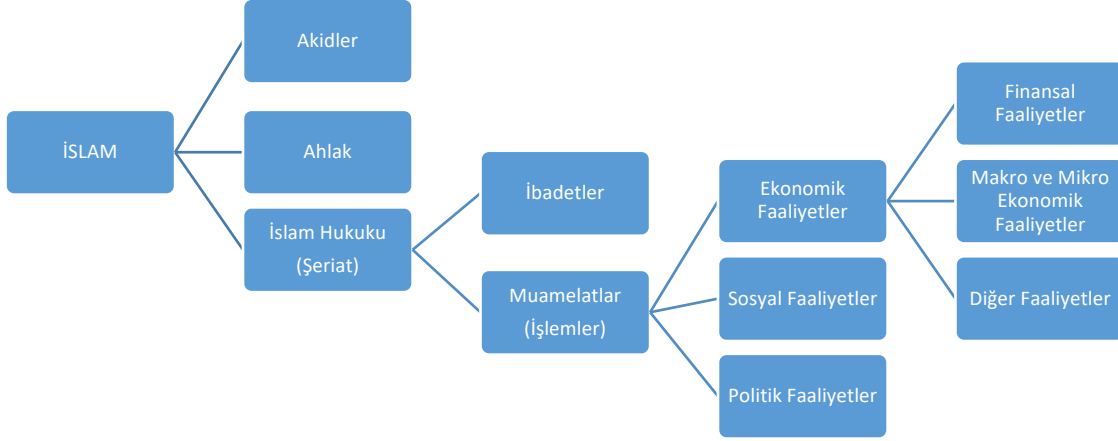
“İslami Finansın” kısa bir tanımını yapacak olursak eğer, onu oluşturan kavramları incelememiz gerekmektedir. Bu kavram iki kelimedenden oluşmaktadır: “finans” kelimesi finansal kredi ve riskin dağıtımını sağlayan finansal pazarları ve kurumları ifade ederken, “İslami” kelimesi de bunun sıfatı olup, İslami finans ve rakibi olan geleneksel finans arasındaki birtakım temel farklılıkları ortaya koymaktadır (Çürük, 2013, s. 10). Buradaki İslami sıfatını oluşturan İslam Hukukunun kaynaklarının oluşturduğu sınırlar çerçevesi altında belirlendiğinin göstergesidir. Bu kaynaklar aşağıdaki tabloda belirttiğimiz kaynaklardır.

Şekil 1. İslam Hukukunun Kaynakları

İslami Finans sistemi bu kaynakların oluşturduğu İslam Ekonomisinin bir alt başlığı olarak düşünülebilir. Bu finans sistemini şekillendiren, genel olarak İslami Hukukunun Şekil 1.1. de gösterdiğimiz asli kaynakları; Kurân-ı Kerim, Sünnet, İcma, Kıyas ve İctihaddır. Bu şekillenmenin sonucunda İslami Finans unsurları ortaya çıkar. Bunlar; bankacılık, sigortacılık(tekafül) ve İslami sermaye piyasasıdır. Bunların dışında İslam'ın içerisinde finans ve ekonomi faaliyetlerinin konumu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Şekil 2. İslam'ın İçerisinde Finansal Faaliyetlerin Konumu

İslam Hukuku'nun ekonomi kısmını inceleyen Araştırmacı Sınıfları, Ulemalar, fikir adamları ve Ekonomistlerdir. Ulemalar ve fikir adamları İslami Finansın tanımını yaparken İslam Hukuku'nun temel ilkelerini açıklayarak tanımlarlar. Ekonomistler ise İslami Finansın amaçları üzerinden tanımlama yaparlar. Bunları genel olarak örneklendirecek olursak eğer, temel ilkeler ve İslam Hukuku baz alarak açıklama yapan Ulemalar ve fikir adamları yasaklar üzerinde durmuşlardır. Ribanın ve gararın dini açıdan izin verilmeyen olaylar olmasının nedeniyle oluşturulacak finansal ürünlerin bu yasakların belirlediği sınırlar çerçevesinde şekillendirilerek oluşacağı görüşü içerisindeyler. Buna örnek olarak " İslami Finans, Finans sisteminin İslami esas ve usullere göre inşa edilip işlemesini ifade eder. Faizsiz finans olarak da ifade edebileceğimiz bu sistem bütün bir ekonomik yaşamı İslam'a göre düzenleme anlamına gelmektedir. Bu sistem, kaynağını İslam hukukundan alıp belli prensipler çerçevesinde işlemektedir. Bu prensiplerin temelinde de faizin yasak olması yer almaktadır." (Karahana & Ersoy, 2016, s. 96)

İslami Finansın amaçları çerçevesinde, İslami Finansın; kaynakların işbirliği ve ortaklık temel alınarak değerlendirilmesi ile insanların refahını sağlamak, etik normları çerçevesinde ekonomik refahın temini, evrensel kardeşlik ve adalete ulaşma, gelir dağılımında eşitlik, sosyal refahın artırılması ile bireysel özgürlüğün sağlanması olarak tanımlayabiliriz (Çürük, 2013, s. 28).

İslami Finansın amaçlara göre mi yoksa temel ilkeler ve hukuksal faktörler açısından tanımlanması tartışması halen devam etmektedir. Biz eğer hem temel ilkeler ve hukuksal, hem de amaçlar doğrultusunda geniş bir tanım yapacak olursak, şu tanım ile karşılaşırız. İslami Finans, Ulemalar, fikir adamları ve Ekonomistler tarafından İslam Hukuku'nun kaynaklarının (Kur'ân, Sünnet, İcma, Kıyas vd.) belirlediği sınırlar içerisinde insan refahının artırılması, toplumsal ihtiyaçların giderilmesi, gelir adaletinin sağlanması, bankacılık ve yatırım sektöründeki risk paylaşımının sağlanması, fon arz edenler ile talep edenler arasındaki iletişimi sağlayarak finansal bir pazar oluşturulması ve Müslüman nüfusunun helal finans ürünleri ile finansal faaliyetlerde bulunması amacıyla hizmet üreten spekülasyonlara ve krizlere dayanıklı oluşturulan finans sistemidir. Krizlere dayanıklılığını ise 2008 krizinde ortaya çıkan sorunların İslami Finans enstrümanlarını neredeyse hiç etkilememesine örnek olarak gösterebiliriz.

İslami Finansın Ortaya Çıkış ve Nedenleri

İnsan, tarihin başlangıcından beri hayatını devam ettirebilmek için maddi ve manevi gereksinimlere ihtiyaç duymaktadır. İnsanın ulaşmak istediği her amaçta ekonomik taraf muhakkak bulunmaktadır. Dünyadaki insan nüfusunun büyük bir kısmı bu doğrultuda yaşar ve böyle hayatlarını devam ettirirler. İnsanlar yaşamlarını inançları doğrultusunda belirleyerek yol alırlar. Din ise insanların yaşamlarını kolaylaştırmak ve geleceklerini şekillendirmek için vardır. Bu doğrultuda, değişen dünya düzeni içerisinde ekonomik ihtiyaçlarını kendi inanç ve değerleri doğrultusunda yaşamaya çalışıyor ya da öyle olması için gerekli bir çabası içerisinde dirler (Yıldız, 2017, s. 11). Müslümanlar inançları ve değerleri doğrultusunda buldukları ekonomik ve finansal faaliyetlerinde genellikle bankacılık üzerinde yapmaktadırlar ama konvansiyonel bankacılık faaliyetlerinde faiz ve gararın (aşırı belirsizliğin) olması onları mevcut finans sisteminden dışında bırakmaktadır.

Müslümanların, dinlerine uygun olarak finansal faaliyetlerini sürdürme ihtiyacı ve istekleri İslami faaliyetlerin gelişimini sağlamıştır. Bu faaliyetlerin ışığında İslami Finansın ya da Faizsiz bankacılığın olup olmayacağı ile ilgili tartışmalar 1940-50'li yıllarda başlamıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu tartışmalar ivme kazanarak ve teorilerden pratiğe dönüşmüştür (Emeç, 2014, s. 10). İslami finans faaliyetleri ve tartışması ne kadar 1950 sonrası da başladığı gözükse de Osmanlı İmparatorluğu döneminde Para vakıfları aracılığı ile bu finans faaliyetlerinin gerçekleştiği

görülmektedir. Ama biz Modern dönemi baz alacak olursak ilk İslami Finans kuruluşu, 1963 yılında Mısır'da kurulan Mit Ghamr Tasarruf Bankası'dır (Koçak, 2018, s. 70). Sonralarında politik nedenlerden dolayı 1968 yılında kapatılmış olsa da ya da batılı bankacılık prensiplerine benzemesine rağmen bu banka Mısırlı çiftçiler tarafında büyük bir ilgi toplamış bulunmaktadır. Yine aynı dönemde 1963 yılında Malezya'da batılı bankaların aracılığı ile kurulan Lembaga Tabung Haji adlı tasarruf bankası kuruluşunun Müslümanların Mekke'ye yapacakları hac ve umre yolculukları için seyahat masraflarını karşılayabilmeleri adına birikimlerini yavaş bir şekilde toparlayabilecekleri bir mekanizma olarak kurulduğu bilinmektedir. Lembaga Tabung Haji o günden beri birçok değişikliğe uğramış olmasına rağmen halen günümüzde bulunan en eski İslami finans kuruluşu olarak varlığını devam ettirmektedir (Şağbanşua, 2015, s. 28).

İslami Finans 20. Yüzyılın ikinci yarısından beri gelişmiş, gelişen ve gelişecek bir Finans sistemi olduğunu kanıtlamıştır ve Global Finansın içinde yerini almış bulunmaktadır. İslami finansın bu hızlı genişlemesi yalnızca coğrafi bir genişleme veya kullanım artışının yaygınlaşması olarak görülmemelidir. Bu genişleme ve gelişme aynı zamanda İslami finans sistemine içerisinde hizmet eden finansal araçların-ürünlerin miktarındaki genişleme olarak da düşünülmesi gerekmektedir (Kuşat, 2014, s. 5).

İslami Finansın bu gelişmesinin ya da gelişmemesinin iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dini, ikincisi ise sosyal ve ekonomik nedenlerdir. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz; (Kuşat, 2014, s. 8) (Emeç, 2014, s. 5)

- Müslümanların ve faiz hassasiyeti olanların helal bir finans sistemini ihtiyaçları olması
- Geleneksel finans sistemin Müslümanları finans sisteminin dışına itmeleri
- II. Dünya Savaşının ardından birçok Müslüman ülkenin bağımsızlıklarını kazanması sonrasında, ekonomik bağımsızlığın da oldukça önem olduğunu anlamaları
- Dönemin siyasal sistemi içerisinde Müslümanlara uygulanan baskının artması
- Geleneksel finans sistemi içinde faizin sosyal dayanışmaya ve işbirliğine engel olduğu görüşü
- Krizlere dayanıklı finansal enstrümanlara sahip olması
- Geleneksel Finans Sistemine bir alternatif olması isteği

- Petro-dolar zengini İslam ülkelerinin paralarının elde tutulma isteği
- Müslümanların Finans sektörü içinde söz sahibi olma isteğidir.

İslami Finansın Temel Özellikleri ve İlkeleri

İslami Finansın en önemli özelliklerinden biri Şer'inin (hüküm koyucunun)hükümlerine bağlı olarak ve onun hükümlerine uygulanan kıyas ve içtihadlar ile şekillenmesidir. Bu finansal sistemde Şer'inin koyduğu hükümlere uyulmak zorunda olduğu anlamına gelmektedir. İslami finans özellikleri ve ilkeleri buna bağlı şekillenir. Bunlara ek olarak İslami finans ürünleri fiziki bir varlığa yapılan yatırımları içermektedir (Sürücü, 2018, s. 4).

İslami Finansın temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. (Kuşat, 2014, s. 9) (Sürücü, 2018, s. 4) (Karahan & Ersoy, 2016, s. 100) (Ayub, 2017, s. 28) (Özdemir & Aslan, Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası, 2017, s. 1) (Yardımcıoğlu, 2013, s. 5) (Şağbanşua, 2015, s. 5) (Koçak, 2018, s. 69)

- İslam Hukuku'na dayanması
- İslami Finansın paradan para kazanılmasına izin vermemesi, bunun yerine fiziki bir varlığa ihtiyaç duyması.
- Tamamen ticari olmaması, dini, ekonomik, ahlaki ve sosyal unsurları içerisinde barındırmış olması.
- Risk, kâr ve zararın fon arz edenler ile talep edenler arasında paylaştırılması.
- Fon sağlayanlar ile fon arz edenler arasındaki ilişkide zarar vermektan kaçınma maksadı ve bunun için tarafların eksiksiz bir şekilde bilgilendirilmesi.
- Kumar, şans oyunları, İslam dinince haram olan yiyecek ve içeceklerle finansman sağlamanın yasaklanması.
- Aşırı riskli işlemlerden kaçınılması.
- Aşırı belirsizlik içeren finansal ürünlere izin verilmemesi.
- Birey ve toplum için mülkiyet haklarının desteklenmesi.
- Yatırım yapacak kişinin sermayesinin borçları ile uyumlu ekonomik teşvike sahip olma zorunluluğu,
- Paranın stoklanabilen ya da alınıp satılabilen ticari bir mal olmaması.Bir çeşit değişim aracı, ölçü birimi veya saklama değeri oluşu.
- Sosyal adaletin ön planda olması, dolayısıyla da adaletsizliğe ve istismara izin veren tüm işlemlerin yasaklanması.
- İslami Finans faaliyetlerinde verimliliğin esas alınması.

- Krizlere dayanıklı finansal ürünlere sahip olması.
- Kaynakların israfından kaçınılması

İslami Finansın Sosyal ve Ekonomik Amaçları

İslam dini sosyo-ekonomik adaleti temel alan oldukça geniş bir vizyona sahip modern bir dindir (Kuşat, 2014, s. 8). İşte İslam finansın en önemli özelliği, maddeci bir yaklaşımdan uzak olması, sosyal, ahlaki, psikolojik, estetik ve ruhî değerler içermesidir. İnsanların hür olması, ekonomi içerisinde eşit haklara sahip olması, düzenli bir hayatta sahip olmaları amaçlanır (Çürük, 2013). Bu doğrultuda baktığımızda İslami Finansın birçok amacı ortaya çıkmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz; (Çürük, 2013, s. 28-30) (Sezgin & Şahin, 2016, s. 197)

- Sosyal ve ekonomik adaletin olması
- Yoksullukla azaltılması ,mücadele edilmesi
- Fırsat eşitliğinin sağlanması
- Sosyal güvenlik, yardımlaşma ve dayanışma sağlanması
- Ekonomik özgürlüğe sahip olunması
- Evrensel kardeşlik duygusunun geliştirilmesi
- Tam istihdam ve yüksek ekonomik büyüme oranları ile ekonomik refahın sağlanması
- Gelirin eşit dağılımı
- Paranın zaman değerinin stabilize edilmesi
- Kadınların hedeflenmesi: genellikle finans sektöründe erkekler söz sahibi olmaktadır ve bu durum kadın-erkek arasında anlaşmazlıklara yol açmaktadır. İslami Finans kontratlarında hem kadının hem de erkeğin imzalarının alınması ve her ikisinin de geri ödemedede sorumlu olması kadınların yapılan yatırımlarda söz sahibi olmasını sağlamaktadır ve İslami Finansın kadınlara hedefleme amacının gerçekleşmesine yönelik bir adımdır
- Tasarrufların, ekonomik kalkınmayı sağlayacak şekilde mobilize edilmesi ve yatırımlara aktarılması
- Yatırımlarda oluşan riskin azaltılması
- Serbest piyasa yapısını İslami Finans ürünleri ile yeniden dizayn edilmesi ve tüketiciye malın en ucuz hali ile gitmesini sağlamak.
- Adil fiyatların sağlanması ve topluma zarar veren aşırı kâra engel olunması,
- Toplumsal refahına katkı ve sermayenin tüm kesimlere dağılımını sağlanması,

Bu amaçlara ulaşılması o toplumdaki bireylerin refah düzeylerinin yükseltilmesi talep edilebilir.

İslami Finansın Önemli Yasakları ve Sınırları

Bu başlık altında İslami finansı şekillendiren yasaklardan ve sınırlamalardan bahsedilecektir. İslami finansı şekillendiren bu yasaklar İslam hukuku çerçevesi altında yapılır. Bu yapılan yasaklamalar sonucunda İslami finansın sınırları oluşur. Bu yasaklar denince aklımıza ilk ve genelde tek gel riba yani dilimizde faizdir ama sanılanın aksine İslami finansı sınırlayan tek yasak riba değildir. Onun dışında garar (belirsizlik), maysir (aşırı risk alma), kaynakların israfı ve diğer birçok yasakla karşılaşırız. Faiz ve garar bu yasaklar içerisinde en önemlileridir.

Ribâ Yasağı

Riba kelimesi, sözlükte;”artma, yükselmek, şişmek, gelişmek ve çoğalmak” anlamına gelir. Riba kök olarakta Arapça ‘İrba’ türemiştir. İrba ise, bir şeyi arttırmak, nemalandırmak anlamına gelmektedir Literatürde riba kelimesi “mübadeleli akitlerde taraflardan birinin yararına koşulan karşılıksız fazlalık” olarak adlandırılır. Dilimizde her ne kadar “riba” kelimesinin karşılığı “faiz” olmasına karşın riba faizden daha geniş bir anlam taşımaktadır.

Ribanın tarihi insanlık tarihi kadar eski dönemlere uzanmaktadır. Ribanın ilk bankacılık faaliyetleri içinde M.Ö. 3400-3200 yıllarda mabetler aracılığı ile yapıldığı biliniyor (Yıldız, 2017, s. 20). İlk çağlardan, Yunanlılara, Roma’dan, Merkantalistlere, Klasiklerden ve Keynesci iktisatta oradan günümüze kadar uzanan bazen karşı çıkan bazen de desteklenmesi gerektiği savunulmuştur. Kurani Kerimde riba ile ilgili birçok ayet vardır bunlardan bazıları aşağıda verilmektedir; Bakara suresi (278.ayet): “Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin(bırakın)” Âl-i İmran suresi(130.ayet): “Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”

Bunların dışında da Hz. Muhammed (s.a.v) birçok hadisinde ribanın ayakların altında olduğunu dile getirilmiştir. (Armağan, 2005, s. 184). Riba ya da faiz sadece İslam dinin yasaklanmamış. Roma tarihinin ilk dönemlerinde de ribanı-faizin yasaklayan sınırlandıran kanunlar bulunmaktaydı. “On İki Levha” yasalarında ise fâiz oranı sınırlanmış ve tefecilik yasaklanmıştır. Bunların dışında Tevrat ‘ta ribayı yasaklayan hükümler de vardı. Örneğin; Yasa’nın Tekrarı (23:19): “Kardeşinize para,

yiyecek ya da fâiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde ondan fâiz almayacaksınız” (Aktepe, 2018, s. 30). İslam Hukukunda ribanın-faizin yasak olmasının ahlaki sebepleri de bulunmaktadır. Bunlar; (Sürücü, 2018, s. 9)

- Faizin tembelliğe neden olması. (Borç veren açısından düşünürse hiç emek harcamadan gelir elde ediliyor.)
- Faizin haksız bir kazanç olması. (Kişi emeksiz ve risksiz kazanç sağlıyor.)
- Faiz fakirden zengine doğru transfere neden olması. (Faiz aşırı borçlanmaya sebep oluyor genelde borç veren zengin taraf olduğundan fakirden zengine bir para akışı söz konusudur. Bu da zengin daha zengin olmasına, fakir daha fakir olmasına sebebiyet sağlıyor.)
- Faizin kardeşlik ve dayanışma fikrine zararlı olmasıdır.

Riba kavramı 3 şekilde oluşur. Bunlar mübadelede oluşan eşitsizlik(riba'l-fadl) ile satılan bir malın bedelinin üzerine alınan borcun üstüne fazla para eklenerek geri verilmesi (riba'n-nesie) ve mübadelede oluşan belirsizlikten(bey'ul-garar) gerçekleşir (Tabakoğlu, 2016). Riba sadece para ile değil aynı zamanda birbirine denk olmayan iki mal arasında yapılması ile de oluşur.

Konuyla ilgili literatürde üç farklı ribadan söz edilmektedir. Bunlardan birincisi fazlalık faizidir. Fazlalık faizi, aynı cinsten malın, miktarının farklı olması ve birinin peşin olarak, diğerinin daha sonra verilmesi durumudur. Bunlardan ikincisi gecikme faizi veya tehir faizidir. Gecikme faizi ise borcun belirlenen süreyi aşması sonrasında eklenen faizdir. Sonuncu da katlı faizdir. Günümüzde uygulanan faiz türü genellikle katlı faizdir. Katlı faiz ise belli bir oran karşılığında belli bir dönemde uygulanan faiz durumudur.

Garar Yasağı (Belirsizlik Yasağı)

İslam hukuku ve dolayısıyla İslami finansın önemli yasaklarından ikincisi garardır. Garar kelime sözlükte, tehlike, risk, kişinin bilmeden malını veya canını tehlikeye atılması anlamına gelir (Karahan & Ersoy, 2016, s. 101).” Terim olarak garar, akdın şüpheli, kesin olmayan veya riskli bir unsura dayandırılması, bağlı bulunmasını, akdın haksız kazanca yol açacak derecede kapallık taşıması, sonuçları gizlenmiş neticesinde akıt konusunun gelip gelmeyeceğinin belirsiz olması şeklinde ifade edilebilir (Sürücü, 2018, s. 10).

Gararın isteyerek ya da istemeyerek gerçekleşmesi bir önem doğurmamaktadır. Bireyler veya firmaların maruz kaldıkları risk pazardan doğan riskin dışındadır. Bireyler ve firmalar risklerle beraber gararında önüne geçebilecekleri politikalar izlemelidirler (Çürük, 2013, s. 22)

Ticarette belirsizlikler tam olarak ortadan kaldırılamaz. Ticaretteki taraflar biri bir şey gizlemek istemeseler de bazen bazı bilgiler gözden kaçabiliyor. Bu nedenle fakihler gararı kendi içerisinde ikiye ayırdılar. Bunlardan birincisi aşırı belirsizlik veya tam belirsizlik anlamına gelen garar-ı kesirdir. İkincisi ise az belirsizlik anlamına gelen garar-ı kalildir. Birincisi kesinlikle yasak olarak belirlenmiştir, ikincisi ise hoş görülebilir sayılmıştır (Ayub, 2017, s. 63).

Garar, asimetrik bilgiye benzer. İslam hukukuna göre tüm değişim sözleşmelerinde tarafların gönüllü karşılıklı rızası olması şartı arandığından bir sözleşmeyi tüm içeriğiyle birlikte geçersiz kılanabilecek bir bilgi eksikliği İslam hukukuna aykırıdır (Sürücü, 2018, s. 10) Bunlara örnek olarak gararın, bir sözleşme akdinde ortaya çıkarılan mal ile ilgi şu halleri içerir: (Ayub, 2017, s. 63)

- Malın türünün belli olmaması
- Malın çeşidinin belli olmaması
- Özelik ve sıfatlarının belli olmaması
- Malın kalitesinin bilinmemesi
- Sözleşme konusu malın bilinmemesi
- Vadeli satışlarda ödeme zamanının bilinmemesi
- Ve sözleşmenin konusu olan malın var olmaması

Garar yasağı ile ortaya çıkabilecek bu gibi sorunların kaldırılması amaçlanır.

Şans Oyunları ve Kumar Yasağı (Meysir Yasağı)

Kumar; “şans ve becerinin birlikte veya tek başına söz konusu olduğu bir olay yahut yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse tutuşma ve bu yolla kazanç elde etme” (Çürük, 2013, s. 25) şeklinde tanımlanmaktadır. İslam dini belirsizliklere, kişinin gelirini şansına bırakmasına, alın teri dökmeden kazanç elde etmesini ve bunu sağlayan işyerlerinin açılmasını ya da desteklenmesini, katıyken yasaklamıştı. Bu gibi durumlar kişinin mevcut gelirinin elinden alınmasına ve toplumdaki kopmasına sebep olmaktadır. Maide Sûresi 90. Ayet’te belirtilen “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durunuz ki kurtuluşa eresiniz.” Sözleri bu durumun izahatı ve

ispatıdır. Kumar ve şans oyunları, Garar'ın bir türüdür. Çünkü kumar, nasıl sonuçlanacağı belli olmayan, kişinin kaybetme ya da kazanma arasında kaldığı ve büyük ihtimalle de kazanmanın verdiği hırs ile sonunda kaybetmeye yol açan bir belirsizlik durumudur.

Şans oyunları ve kumar yasağı kişiyi mevcut gelirini elinde tutarak yatırıma, tasarrufa veya tüketime yöneltmesiyle mevcut mevduatını kullanmaya sevk etmektedir. Bu sevk sonucunda mevcut gelirlerinin finans sektörü içerisinde dağılarak ekonomiye katkı yapmasını sağlamaktadır. Ayrıca kişinin kumar ve şans oyunlarından uzak durması, işini şansa bırakmayarak geleceğini daha öngörülü bir hale getirmesini sağlamaktadır.

Kaynakların İsrافی ve Lüksün Yasaklanması

İsraf inancın, söz ve davranışların, akıl ve dinin uygun ölçülerini ve özellikle de mal veya imkânlarda uygun görülen sınırların aşılması, füzuli kullanılmasını ifade etmektedir. Ekonominin en önemli görevlerinden biri, kaynakların dağılımının olabildiğince maksimum faydayı sağlayacak ve israftan mümkün merteye kaçınılacak hale getirmesidir. İslam'da israfın ve lüks tüketimin aşırıya giderek kullanılmasının uygun görülmemesi ekonomi ile olan en önemli ortak özelliklerinden biridir. İsraf yasağı, gelecekteki nesillerin kaynak ve imkânları üzerindeki haklarını korumak ve kaynakların dağılımının en etkin ve verimli şekilde dağıtılmasını hedefleyen bir uygulamadır. Hazreti Peygamber'in (s.a.v) hadis-i şerifinde de buyurduğu üzere "Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz!" sözü israf yasağının temel ilkesi olmuştur.

Diğer Önemli Yasaklar

İslami finansı şekillendiren diğer önemli yasakları sıralayabiliriz;

- İslam'da yasak olan mal üretimi ve satımı,
- İslam'da yasak olan hizmet ürünleri üretimi ve satımı,
- Stokçuluk ve karaborsacılık yasağı,
- Piyasada tekelleri yaklaşımın yasağı
- Piyasada hileli yönlendirme yasağı

Yoksulukla Mücadelede İslami Finans Fon Toplama Ve Kullandırma Yöntemleri

Yoksulukla mücaadelede en temel sorunlardan biri kişilerin işsiz oluşudur. Biz aşağıda bahsedeceğimiz fon kullandırma yöntemleri ile toplanan fonların nasıl yatırımlara dönüşeceğini ve bu yatırımların nasıl şekilde iş olanakları ya da mevcut işlerin finansmanına kaynak sağlayacağını göreceğiz.

İslami Finans Fon Toplama Yöntemleri

İslami kuruluşları fon kullandırmak için belli başlı fon kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu kurumlarının fon kaynakları ise; kendi kaynakları yani "özkaynaklar" ile dışarıdan toplamakta olduğu "yabancı kaynaklar" olmak üzere iki ayrı kalemden oluşmaktadır. Bilindiği gibi özkaynaklar; ana sermaye ve katkı sermaye toplamından, sermayeden indirilecek olan tutarların düşülmesi sonucu bulunan tutarı ifade etmektedir. İslami finans kuruluşlarındaki ana sermaye diye tabir edilen tutarın içerisinde; ödenmiş sermaye, kanuni-ihiyari-fevkalade yedek akçeler, vergi düşüldükten sonraki dönem kârı ve geçmiş yıllar kârları yer almakta olup, bu kurumlarda elde edilen zararlar ve geçmiş yıllar zararları birer indirim kalemi olarak ana sermayeden düşülmektedir. Ana sermaye haricindeki katkı sermayesi diye tabir edilen tutarın içerisinde ise; iştirakler, bağlı ortaklıklar, sermayelerine iştirak edilen diğer ortaklıklar, genel kredi karşılığı, sabit kıymetler yeniden değerlendirme fonları ve bunlara ait karşılıklar, kullanılan sermaye bazlı krediler, oluşması muhtemel riskler için ayrılan kanuni karşılıklar ile menkul değer artış fonları toplamından meydana gelmektedir (Celebcioğlu, 2017, s. 53).

İslami Finans kuruluşları, faizli finans kuruluşlarının yaptıkları gibi gerçek veya tüzel kişiliklerin biriktirdikleri tasarrufları toplamayarak fon toplama fonksiyonlarını gerçekleştirmektedirler (Alkış, 2018, s. 123). Bu fon toplama işlemlerinde ortaya çıkan iç ya da dış ticarete elde edilen mevduatların ve kamu-reel sektör istihdamının sonucunda ortaya çıkan her bir fonu bireysel olarak değerlendirirler. Bu değerlendirme sonucunda diğer finans kuruluşlarında olduğu gibi İslami finans kuruluşları ya da katılım bankalarında da önemli bir fon kaynağı teşkil etmektedir. Bu fonları ekonomiye kazandırma işleminin büyük bir çoğunluğunu bankalar aracılığı ile yapılıır. Mevcutta toplanan fonları ekonomiye kazandırmak için ise İslami finans kuruluşları iki yol izler. Bunlar cari hesaplar ve katılım hesaplarıdır. Cari hesaplar; istenildiğinde bir kısmını veya tümünü her an çekilebilme özelliği

verilen ve karşılığında hesabın sahibine bir getiri ödenmeyen fonlardan oluşan hesaplar şeklinde ifade edilmektedir (Çürük, 2013, s. 128). Katılım hesapları ise; katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlar tarafından kullandırılmasında doğacak herhangi bir kâr veya zarara katılma durumunda, karşılığında yatırılan fon sahiplerine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenme veya anaparanın aynen geri ödenmesi hiçbir şekilde garanti edilmeyen fonlardan oluşan hesaplar şeklinde tanımlanmaktadır (Çürük, 2013, s. 129). Kısaca, Katılım bankalarının kâr ve zarar ortaklığına katılma doğrultusunda açılan hesaplara “katılma hesapları” denir. Bu hesaplar hem faizsiz bankaların en önemli fon toplama hesabıdır (Gül, Torun, & Dumrul, Temmuz-Aralık 2017, s. 142). İslami Finans kuruluşları birçok müşterinin taleplerini karşılayabilmek amacıyla farklı katılma hesabı türleri geliştirmişlerdir. Bunların en yaygın olanları kullanılanları aşağıdaki gibidir;

- Genel Katılma Hesapları
- Özel Katılma Hesapları
- Sınırlı Dönem Katılma Hesapları
- Sınırsız Dönem Katılma Hesapları
- Altın Katılım Hesabı
- Birikimli Katılma Hesabı

Sonuç olarak, bu hesaplar fon toplama yöntemleri ile bir havuz oluşturulacak ve oluşturulan havuzdan gerekli görülen yatırım ve tüketim faaliyetlerine fon kullandırma yöntemlerini ile finansman sağlanacaktır. Kullandırılan finansmanlar İslami finans prensiplerince doğrudan doğruya tüketim ve yatırım faaliyetlerine yönlendirilerek ekonomiye katkı sağlanacaktır ve yeni iş olanakları sebep olacaktır.

İslami Finans Fon Kullandırma Yöntemleri

Kimi zaman ihtiyaçlarımızı karşılamak veya daha iyi yaşam standartları içinde yaşamak ister insan bu yolla da kendine bu ihtiyaçlarını karşılayabileceği finansman ürünleri arayışında bulur. Lakin bu gerekli olarak gördüğümüz ihtiyaçlarımızı için finansman alırken dini hassasiyetlerimizden dolayı faize bulaşmak istemeyebiliriz. Bu ikilikten kurtulmak için İslami finans kuruluşları yukarıdaki saydığımız fon toplama yöntemleri ile bu kişilere finansman sağlamaktadırlar. Bu işlemleri yaparken İslam hukuku çerçevesinde belli akitlere bağlı kalarak bir takım fon kullandırma yöntemleri uygulamaktadırlar. Bu uygulanan fon kullandırma

yöntemleri kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak ve yatırım faaliyetleri doğuracaktır. Bu yöntemler aşağıda açıklanmıştır.

Mudârebe

Mudârebe kelime anlamı olarak “taraplardan birisinin sermaye ve diğerinin ise emek katkısında bulunarak ortak bir yatırım faaliyeti türü” şeklinde ifade edilmektedir (Çürük, 2013, s. 62). Daha açık bir ifade ile yeterli miktarda sermayesi olan birinin yapılacak iş hakkında mevcut bilgi birikiminin, emeğinin olmaması durumunda bu sermaye sahibinin, işi bilen ve emeğini ortaya koyacak bir kişi ile yaptığı ortaklığa mudarebe denir. Bu yöntemle fon kullandırarak ve malî destek sağlayarak, piyasaya yeni giren, yetenekli ve emeği bol fakat malî kaynaktan mahrum girişimci kimselerin bu yeteneklerinden yararlanmayı sağlayacak en verimli yoldur (Gül, Torun, & Dumrul, Temmuz-Aralık 2017, s. 146). Bu sayede girişimci mali destek bularak yatırımını gerçekleştirmekte, yatırımcı ise mevcutta bulunan tasarrufunu yatırıma dönüştürerek kar sağlamaktadır.

Günümüzde mudârabenin uygulamalarına bakıldığımızda; uzman bir kuruluş olan İslami finans kuruluşu tarafından, teminat ve ölçeğine bakılmaksızın yeterliliği kabul ettiği, teknoloji üretme hedefli her tür yatırıma kâr/zarar ortaklığı temelinde öz sermaye sağlanan bir finansman türü olduğu görülmektedir (Çürük, 2013, s. 62).

Müşâreke

Müşareke'ye İslam hukukunda *şirket-i inan* denmektedir (Arabacı, 2015). Temelinde sermaye ve kar ortaklığı olduğu bir prensip yatmaktadır. İşleyiş bakımından iki veya daha fazla kişinin belirli oranlarda sermaye koyarak, birlikte iş kurmak ya da yapmak için meydana gelecek kâr veya zararı bölüşerek zararı azaltmak ya da sermayeyi arttırmak üzere kurdukları ortaklık biçimine denir. Müşâreke Mudarabadan farklı olarak ortakların ikisinin de sermaye hem de emek bulundurabilecekleri bir istem sunan tam bir ortaklıktır. Ortak olacak tarafların yapacağı anlaşma akdinde birbirlerinin çalışmasını engelleyecek hiçbir şart konulamaz (Alkış, 2018, s. 125).

Müşarekenin günümüz bankacılık sisteminde uygulamalarına incelendiğinde bankanın, ortağı durumundaki müşterisine istediği sermaye miktarının bir kısmını karşılaması durumu gözlemlenmektedir. Müşteri ise kendi mali imkânları doğrultusunda projeye sermayenin geri

kalanını miktarını sağlar ve kendi uzmanlığı sebebiyle alınan finansmanın idaresini, denetimini ve gözetimini sorumluluklarını üzerinde bulundurur. Bu sorumlulukların müşterinin kendi üzerinde bulundurması ona bir takım avantajlar sağlar bunların en başında kardan daha fazla pay almasıdır.

Murâbaha

Murabaha kelimesinin kökü incelerseniz Arapça kökenli olup "rih" kelimesinden türediğini görürüz ve bu kelime "ticaretle fayda elde etmek, kazanmak, kâr elde etmek" anlamını taşımaktadır (Çürük, 2013, s. 48). Günümüzde de sık olarak kullanıldığı görülen İslami fon kullandırma yöntemlerinden biri olan murabaha ise temel olarak, bir ticari işlemin gerçekleşmek için gereken malın ya da hizmetin teminin sağlanmasında kullanılır (Şağbaşı, 2015, s. 74).

Murâbaha da sermayesini koyan İslami Finans kuruluşu; müşterinin talepte bulunduğu bir malı tedarikçi firmasından satın almakta olup, sonrada o malın üzerine belirli bir kâr payı ekleyerek talepte bulunan müşterisine tekrar vadeli olarak satması söz konusu olan bir durum söz konusudur. Ticaretle uğraşmakta olan bir esnaf, faaliyetleri ile ilgili bir mala ihtiyaç duyduğunda İslami finans kurumuna başvurduğunda, kurum talep edilen parayı nakit olarak vermemekte, müşterisinin yazılı bir talimatı üzerine malı tedarikçi firmadan satın almakta, daha sonrada ise ilgili malın maliyeti üzerine önceden anlaşılan kâr payını oranını da ekleyerek en son müşterisine vadeli ve kârlı olarak satmaktadır (Celebcioğlu, 2017, s. 66). Bu işlem verilen finansmanın nerede kullanıldığını belirleme açısından önemlidir.

Kiralama (icâre, leasing)

Günümüzde "Leasing Yöntemi" olarak da bilinen icâre (kiralama) kavramı, terim olarak "herhangi bir varlıktan faydalanma hakkının satılması ya da bir menfaatin belirli bir ücret karşılığında satılması" şeklinde tanımlanmakta olup, taşınan veya taşınamayan varlıkları ve insan emeğini kapsayan bir akit olmaktadır (Celebcioğlu, 2017, s. 67). Yani hem menkul ve gayrimenkulleri, hem de insan emeğini kapsar. İçerisinde oturmak için ev, çalışmak için büro ve dükkân, tarla ve bahçe, işin için kullanacağın nakliye aracı kiralamak birer icare örnekleridir (Çürük, 2013, s. 59).

Günümüzde bir malı satın almak her zaman kolay değildir. Bu yüzden daha ihtiyacımız olan malların kullanmamızı sağlayacak kullanışlı yöntemlere

ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu noktada icare usulü devreye girmektedir. İcare işlemi, müşterinin talep ettiği ürünün banka satın alınarak müşteriye kiralanmasından sonra belirli bir ödeme planı hazırlanarak bu plana göre kira ödemeleri yapılmaktadır. Sözleşme bitinceye kadar ürünün sahibi bankadır. Ama mülk sahibi banka olmasına rağmen fiziksel kullanım hakkı müşterinin üzerindedir. Ürün her ne kadar müşteri tarafınca kullanılıyor olsa da ürünün bakım masrafları banka tarafından karşılanmaktadır. Yapılan sözleşme akdinin bitiminden sonra önceden müşteri ile anlaşılan fiyatta müşteriye satışı gerçekleştirilebilmektedir (Şağbanşua, 2015). Bu sebeplerden dolayı icare akdi sıkça başvurulan fon kullanma yöntemlerindedir. Genellikle sanayi işletmelerinin makine-teçhizat alımında ihtiyaçlarında kullanılır.

Selem

Bir malın üretim ve teslimat süresi uzun olduğu durumlarda üretici likidite ihtiyacının karşılanmaktadır. Bu soruna bir çözüm olarak gerçekleştirilen selem, üreticilere likidite ihtiyacı duyduğu zamanlarda kullanılan bir finans modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Selem, bankalar, peşin bir ödeme yaparak gelecekte ortaya çıkacak bir malın bugünden alımını yapmaktadırlar. Mal üretilip bankanın eline geçtikten sonra mal piyasa fiyatlarından fiyatı yüksek olmadıkça satılabilir. (Yıldız, 2017, s. 7). Bu işlem genel olarak tarım alanında çalışan kişilerin kullandığı finansmandır kişi bu sayede yatırımlarına daha rahat bir şekilde devam etmektedir.

Sukuk

Sukuk, Arapça "Sak" kökünden gelmekte olup, sözlükte "sertifika veya vesika" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak sukuk; "onaylanan bir varlığın değişimi ya da sahipliği üzerine temellendirilmiş ve istenilen şekilde ticareti yapılabilen bir İslami katılım sertifikası" şeklinde tanımlanmaktadır (Çürük, 2013, s. 71) (Celebcioğlu, 2017, s. 68). Bu varlıkların konusu İslami kurallara uygun her türlü proje veya yatırım faaliyeti olabilmektedir. Burada önemli olan sukuk sertifikasından elde edilen fonların, sertifikanın dayandırıldığı varlık veya projeye harcanmasıdır (Şağbanşua, 2015, s. 67)

İslami finansman bonoları olarak adlandırılırsalar da saklar "sukuk" kelimesi ile kullanılmaktadır. İslami Finansda "varlık senedi" şeklinde isimlendirilebilecek olan sukuklar, diğer senetlerden farklı olarak, herhangi bir varlığa dayanmak zorundadır. Burada varlık olarak ifade edilme hali, malın somut olarak gözle görülür şekilde var olması demektir.

(Celebcioğlu, 2017, s. 68). Sukuk fonlarının kullanımı proje endeksli, bilanço endeksli ve varlık endeksli olarak genel anlamda kullanımı söz konusudur. Kullanma çeşitlerine göre birçok sukuk tanımlanmıştır. Bunlar; (Çürük, 2013, s. 72).

- İcare sukuku
- Murabaha sukuku
- Selem sukuku
- İstisna sukuku
- Mudaraba sukuku
- Muşarake sukuku
- Hibrid sukuk
- Müzâraa - müsâkat - muğârase ortaklıklarına dayalı sukuk;

İçlerinden yoksullukla mücalede en önemlileri icare, muşaraka, selem ve istisna sukuklarıdır.

Karz-ı Hasen

Sözlükte karz-ı hasen, "kesmek-parçalamak" anlamına gelir; terim olarak ise "geri ödenmek üzere verilen para ya da mal" şeklinde kullanılmaktadır. Kur-an'ı Kerim'de içerisinde on üç yerde geçmektedir ve ağırlıklı olarak "borç vermek" anlamında kullanılır,. Ödünç vermeye "ikraz", ödünç almaya "istikraz", ödünç veren kişiye "mukriz", ödünç alana kişiye "mustakriz" denir. karz-ı hasen Allah (c.c.) katında sevap kazandıran davranış olarak görülmektedir. Genel olarak açıklayacak olursak karz-ı hasen kavramı; "karşılıksız yalnız Allah(c.c.) için verilen borç" demektir (Celebcioğlu, 2017, s. 145). Verilen borcun durumu iyi olmayan biri kişinin sorunlarını gidermeye sahip olduğu gibi borç veren ile borçlanan arasında birlikteliği, dayanışma ve yardımlaşmayı güçlendirerek sosyal yapıya faydaları bir uygulamadır (Darçın, 2007, s. 35). Katılım bankaları bu finansmanı kar amacı gütmemektedir (Yıldız, 2017, s. 8).

Günümüzde İslami bankalar, karz-ı hasen kapsamında bir fon transferi işlemi yaparken (Çürük, 2013):

- Bankanın ortaklığı bulunduğu firmaların, çalışma sermayesinin finansmanında,
- Bankanın güvenilir ve kredibilitesi yüksek bir müşterinin nakit akışında yaşadığı sorunlarda,
- Bankada yüksek mevduatı olan müşterilere sağlanabilir..

Bu durumlara uygun işlemlerde karz-ı hasen uygulaması gerçekleşir. Ancak, kredinin dönüşünün sağlanmasının garanti altına alınması için maddî veya kefil karşılığı teminat alınır. Borcun tahsilâtı taksitler aracılığı ile sağlanır. Borç alan, haklı sebepler ile ödeyemeyecek duruma düşer ise, borç bankanın bulundurduğu zekât fonundan karşılanabilir (Sürücü, 2018). Karz-ı hasen dayanışmayı ve yardımlaşmayı artırmanın bir uygulama olsada günümüzün şartları içerisinde suistimal edilebilme riski taşır. Bu sebeple bankalar ve kişiler yüksek miktarda paralar ile bu işlemi gerçekleştirmekten kaçınıyor ve genel anlamda kârzın yatırım finansmanında ya da firmaların nakit ihtiyacı ile karşılaşma durumlarında kullanılır. Günümüzde karz-ı hasen, istisna bir uygulama olarak gerçekleştirilmektedir (Çürük, 2013).

Sonuç

1960'lardan bu yana gelişen ve faaliyet gösteren, gerek dini gerekse ekonomik açıdan gereksinimlerden dolayı ortaya çıkan Müslümanların İslami prensiplere uygun '' helal finansman '' ihtiyaçlarının karşılanmaya çalıştığı İslami Finans Kurumu günümüzde artan bir ilgi ile faaliyetlerine devam etmektedir. İslam Hukuku prensiplerinden ödün vermeden geleneksel finans sisteminin ürünlerinin İslamilik eleğinden geçirerek finans sektöründe uygulamaya çalışmaktadır. Bu sistemin asıl amacı kar güdüsünde bulunmak değil asıl amacı sosyal ve kültürel gelişimi sağlamak, işbirliği, dayanışmayı artırmak, dünyada artan yoksulluk ve işsizliğe bir çözüm olmak ve artan gelir dağılımındaki adaletsizliği gidererek insanların rahat düzeyini arttırmak gibi amaçlardır.

Dünya arttan yoksulluğun bulunduğu bölgelerin gelişimlerini tam anlamıyla sağlamadıklarından ve bu bölgelere yatırım faaliyetlerinin ulaşamadığından kaynaklanmaktadır. Buna çözüm olarak o bölgelere yatırım faaliyetlerini arttırıcı ve yeni iş olanaklarını destekleyici finans ürünleri geliştirilmelidir. Bu ürünler kişilerin sermayeleri ile emeklerini bir araya getiren, çiftçiyi destekleyen, likidite ihtiyaçlarını gidererek yeni yatırımlara yönlendirmelerini sağlayan İslami finans ürünlerine olması o bölgelerdeki mevcut sorunlar giderilebilir. Bunların dışında İslami finans kurumların birleşerek bir karz-ı hasen fonu oluşturarak yardıma ihtiyacı olan ülkelere anında destekte bulunma faaliyetinde gerçekleştirebilir. Unutulmamalıdır ki İslami finans kurumları bir kar amacı güden bir kurum olarak faaliyet gösterirse bu işlemler gerçekleşmesi imkânsız duruma düşer.

Kaynakça

- Aktepe, İ. E. (2018). *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları.
- Alkış, A. (2018). İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri. *AL-FARABİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ* , 120-133.
- Arabacı, H. (2015). *Türk Katılım Bankacılığında Fon Kullandırma Yöntemleri*. Bilecik: BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ.
- Armağan, S. (2005). *İslam Ekonomisi*. İstanbul: Gündönümü Yayıncılık.
- Ayub, M. (2017). *İslamî Finansı Anlamak*. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Celebcioğlu, A. (2017). *Türkiye'de İslami Finansın Tarihi ve Kullanılan Finansman Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çürük, S. A. (2013). *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Darçın, A. C. (2007). *Özel Finans Kurumlarının Katılım Bankalarına Dönüşümünün Sebepleri Ve Sonuçları*. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Emeç, Ö. (2014). *Katılım Bankacılığının Tarihi ve Geleceği*. İstanbul, Türkiye: İstanbul Şehir Üniversitesi İşletme Enstitüsü.
- Gül, M. E., Torun, T., & Dumrul, C. (Temmuz-Aralık 2017). TÜRK KATILIM BANKALARININ FON KAYNAKLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE BU BANKALARIN KLASİK BANKALARLA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 141-166.
- Karahan, H., & Ersoy, H. (2016, Ocak 19). *Faizsiz Finansın Temel Prensipleri ile Türkiye'de Reel Kesimde Kullanılması* . Aralık 19, 2018 tarihinde Dergi Park : <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/302022> adresinden alındı
- Koçak, E. (2018). İslami Finans ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (51), 67-91.
- Kuşat, N. (2014, Nisan). *Modern İslami Finans Sektörünün İnovatif Gücü: Sukuk*. Aralık 10, 2018 tarihinde Dergi Park: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/383838> adresinden alındı
- Özdemir, M., & Aslan, H. (2017). *Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası*. İstanbul : SETA Yayınları.
- Sezgin, S. Y., & Şahin, Ö. N. (2016). Fakirlikle Mücadele İçin İslami Finans. *Sosyal Bilimler Dergisi* (ICEBSS Özel Sayısı), 195-201.

- Sürücü, Ş. (2018). *İslami Finans:Malezya ve Türkiye Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi* .
- Şağbanşua, S. (2015). *İslami finansal araçların finansal piyasalardaki konumunun incelenmesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabakoğlu, A. (2016). *İslam İktisadı'na Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Yardımcıoğlu, M. (2013). *İslami Finansın Geleceğine İlişkin Düşünceler*. Aralık 19, 2018 tarihinde Dergi Park : <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/107674> adresinden alındı
- Yıldız, İ. (2017). *Faizsiz Finans Araçlarının Türkiye'deki Uygulamaları ve Mevcut Sorunlara Çözüm Önerileri*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MODEL OF FOOD BANK CENTRE AT MOSQUE: THE IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS 2030 BY KEDAH ZAKAT BOARD, MALAYSIA

MOHD FAISAL MUSTAFFA

Kedah Zakat Board

HAFIZAH ZAINAL

Kedah Zakat Board

ZAKARIA OTHMAN

Kedah Zakat Board

AFIFAH AHMAD

Kedah Zakat Board

Abstract

Food banks are normally owned by non-profit organizations which responsible to distribute food items to a person or charity organizations that are in need. Implementation of the Food Bank Centre is very suitable as the Malaysia's government focus to ease the burden among the people who are in need and the families that living in poverty. In addition, Malaysia also focus on Sustainable Development Goals (SDGs) whereby to ensure everyone can access food and achieve zero hunger by 2030. However, poverty rates are higher in rural area especially in Kedah, one of the states in Malaysia. This article explores Model of Food Bank Centre by Kedah Zakat Board (LZNK) that offer to the needy and the poor. Among 574 mosques in Kedah, Food Bank Centre distribute a food ration to cover 17,220 families per month. *Maqasid shariah* theory is used as a guideline and conjunction to implement the SDGs 2030 as *maqasid syariah* itself already highlight on the elements of SDGs. The result of this program created aid to the needy and the poor in term of virtuous and moral matters. Furthermore, it also gives a positive impact to stakeholder towards LZNK. Therefore, it is suggested stakeholders should engage and do a collaboration with LZNK in order to sustain supplying food for Food Bank Centre.

Keywords

LZNK, Food Bank Centre, Sustainable Development Goals, Maqasid
Shariah, Poverty Alleviation

ALLEVIATING POVERTY USING WAQF IN INDIA

MOHAMMED ABDUL SALAM

Senior Auditor
State Electricity Board

Abstract

14.2% of India's population is Muslims and they are its second largest religious community. It is the second largest Muslim population of the world after Indonesia. The Muslim community here is multi-ethnic, multicultural and multi-lingual. The plans to alleviate poverty should be flexible to accommodate sensitivities of regional, linguistic and cultural variations. Muslims remain to be one of the excluded populations in India. The poverty rates are high and monthly per capita expenditure is least when compared to other socio religious categories. There are many factors for this backwardness, both intrinsic and extrinsic. Lack of education, low-land ownership, discrimination by government, absence of self initiative and its failure in judiciously utilizing its own resources contribute to its dismal economic conditions. The Waqf property in India is administered by the Central Waqf Council and state Waqf Boards. Current value of waqf property in India is estimated as 50 Billion USD. Proper utilization of these Waqf properties will generate the cost sufficient to alleviate poverty among the Muslims. Economy, Education and Healthcare forms the basic building blocks of human development measure. This paper proposes schemes and programs to improve the standard of education, provide access to healthcare and to advance the economic standard that can be executed utilizing the Waqf. Also describes about a model to convert possible Waqf lands into productive and sustainable units with focus to alleviate poverty. The paper will discuss about the opportunities to alleviate the poverty using the Waqf and the challenges in executing the same.

Keywords

Poverty Alleviation, Muslims in India, Waqf, Empowerment

WAQF GOVERNANCE IN INDIA AND POVERTY REDUCTION STRATEGIES FOR INDIAN MUSLIMS

MOHAMMAD ABDULLAH

Dr.

FAB, Siraj (Islamic Window of First Abu Dhabi Bank)

Abstract

Though poverty is a global phenomenon, its concentration in India is greater than any other country. According to World Bank data, almost 30% of the world's extreme poor were living in India in 2011. As a religious group, Muslims in India are trapped in the incidence of poverty more than other communities except Buddhists. In aggregate terms, one in every three Muslims lives below poverty line in India. Muslims in India are the second largest majority after Hindus. The data on the socio-economic status of Muslims reveals that the community lags behind Hindus in almost all areas including education, government jobs and financial inclusion. Poverty is one of the main reasons for the pathetic condition of the community in the country. As a whole, along with being the second largest majority in India, Muslims also constitute the second largest religious group in poverty after Buddhists. This abject condition of the community can be remedied to a great extent if along with other governmental policies, the resources of Waqf (Islamic charitable endowments) are deployed properly with the objective of poverty mitigation in the community. India hosts a massive size and amount of Waqf. There are approximately 4.9 lakh (490,000) registered Waqf properties in the country. The current market value of all Waqf properties in the country is estimated to be worth more than 1.2 trillion Indian Rupees. Thus, the role of Waqf institution can be critically important in reducing the poverty of particularly Muslim community. This paper examines the potential relationship of Waqf and poverty reduction among the Indian Muslims followed by a critical analysis of governance structures of Waqf. The paper finds that the rate of poverty among the Muslims in India can be substantially reduced if the available resources of Waqf are deployed through proper planning and with efficiency. The paper is based on qualitative research paradigm and it adopts socio-legal research methodology for the analysis of the

available literature.

Keywords

Poverty, Endowment, Waqf, Philanthropy, Governance, Charity, Socio-economic Empowerment

CONSTRUCTING ONLINE CASH-WAQF MODEL FOR FINANCING SMES IN MALI

ADAMA DEMBELE

Istanbul Sabahattin Zaim University

MOHAMED CHERIF EL AMRI

Asst. Prof.

Istanbul Sabahattin Zaim University

MUSTAFA OMAR MOHAMMED

Assoc. Prof.

International Islamic University Malaysia

Abstract

Cash-waqf has gained a great attention among academicians and practitioners in the last few decades. Cash-waqf was proposed as a tool for many developmental programs such as poverty alleviation projects, reducing unemployment rate, education, and infrastructure projects and so on. In this concern many models were proposed by researchers pertaining the applications of cash-waqf in its traditional and modern forms. Recently, there is a growing trend of the application of Fintech for mobilizing Waqf funds, particularly the use of crowd funding and blockchain technology. The applications of these FinTech Waqf based models are still largely at the prototype levels. There is a need to see how their benefits can translate to for example SMEs, human resource development, poverty eradication, among others. Yet the literature remains silent in addressing this important research gap. The present study proposes a cash-Waqf model which incorporates the use of online Waqf platform soliciting direct contributions from donors. The model is constructed in the context of Mali where the Waqf funds will be mobilized to support. The model is also expected to help in developing human resources in the country from the profits generated by the SMEs. The model will be validated through interviews with experts from within and without the country. The findings of this paper are expected to set new research direction for online waqf system that can be instrumental in further

enhancing the SMEs and supporting human resource development in Mali.

Keywords

Cash Waqf, Online Waqf System, SMEs, Human Resource, Mali

THE ART OF WAQF APPLICATION IN ISLAMIC COMMUNITY: CASE STUDY OF ISLAMIC VILLAGE FOUNDATION INDONESIA

ATIQUI CHOLLISNI NASUTION

Sekolah Tinggi Ekonomi Syariah Islamic Village

Abstract

Despite discussing the concept of waqf in the theoretical side, this paper attempts to perform the application of waqf in Islamic Village Foundation, Indonesia which might be considered as the first concept Islamic Village in the world. As the purpose of Allah SWT in creating people to be the khalifatulloh fil ardh (servants of God in the world), Islamic Village foundation believes that a good Muslim is started from a good Islamic environment where the obligation as a Muslim can be fulfilled. Therefore, based on waqf concept, the foundation has created a village which provides facilities to support Muslim activities such Islamic Hospital, Islamic Education, Islamic Residences, Islamic Bank, Islamic Sports Centre, Mosque and the house for orphans and elderly people which is afforded for the hapless people. This foundation has succeeded in developing Islamic community to numerous places and also has achieved to transform the existence of the needy to be valuable people. The Islamic Village concept that is presented in this paper is expected to be able to be practiced in other countries and expetantly useful for further empirical research in the area of waqf.

Keywords

Waqf, Islamic Village model

VALIDATING THE ROLE OF INTEGRATED WAQF AND MICROFINANCE MODEL FOR POVERTY ALLEVIATION: CASES OF TURKEY AND MOROCCO

JIHANE AFROUKH

Ibn Zohr University

MOHAMED CHERIF EL AMRI

Asst. Prof.

Istanbul Sabahattin Zaim University

MUSTAFA OMAR MOHAMMED

Assoc. Prof.

International Islamic University Malaysia

Abstract

Several studies have investigated the roles of Waqf and microfinance towards poverty alleviation. A large number of these works are normative and descriptive and few have adopted empirical methods. But it is rare to find studies that have integrated Waqf and microfinance for poverty alleviation. There is only one study by Savaş Alpay and Mohamed Aslam Haneef (2015) that developed in 2013 an Integrated Waqf based Islamic Microfinance Model (IWIMM) to address the problem of poverty in OIC member countries. The model was validated in six OIC countries, namely Malaysia, Indonesia, Bangladesh, Nigeria, Pakistan and Sudan. It has been almost six years now since IWIMM was validated in those countries. Situations have drastically changed in OIC member countries since then. The present study has adapted the IWIM model to validate it in two countries: Morocco and Turkey. The two countries are considered because of their rich history in Waqf and the prospects of Islamic microfinance. The study has used a survey method to solicit data from microfinance recipients. The data has been analyzed using the SPSS software, and the non-parametric Mann-Whitney U Test was employed to test the results of the data. The findings show considerable differences in the two countries in their acceptability of IWIMM. These interesting results have far reaching implications for policy makers in the two countries.

Keywords

Waqf, Microfinance, Poverty, Morocco, Turkey, Mann-Whitney U-Test

FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO CONTEMPORARY TURKEY: ZAKAT IN FIGHTING AGAINST POVERTY

NURGÜL SEVİNÇ

İstanbul Sabahattin Zaim University

MEHMET BULUT

Prof.

İstanbul Sabahattin Zaim University

Abstract

Zakat has been located as a significant micro finance instrument in fighting against poverty. Although it sounds miraculous, it is confirmed that the institution of zakat has fully eliminated poverty two times in the history. However, in recent years, zakat institution has been neglected in general in the Muslim world, and in particular in Turkey. As being parallel with this situation, a research gap exists in economics literature in the context of poverty eradication/alleviation through zakat. Therefore, this research studies the potential of zakat in contemporary Turkey including the practice of it during the Ottoman era. In this study, we firstly estimate the resource shortfall needed to eliminate poverty and secondly calculate the potential of zakat in Turkey. Also, we measure the resource shortfall that can be met through potential zakat collection. Although we do not use precise data, the results are promising in terms of presenting the role of zakat in the context of fighting against poverty in Turkey.

Keywords

Zakat, Poverty Eradication, Ottoman Empire, Turkey

ZAKAT, INFAQ, SADAQA, WAQF, AND QARDHUL HASSAN IN ALLEVIATING POVERTY FOR MICRO ENTERPRISES: A CASE OF BAITUL MAAL WAT TAMWIL IN INDONESIA

DZULJASTRI ABDUL RAZAK

Assoc. Prof.

International Islamic University Malaysia

QOSDAN DAWAMI

International Islamic University Malaysia

FODOL MOHAMED ZAKARIA

International Islamic University Malaysia

Abstract

The challenge of mitigating poverty remains one of the greatest issues affecting humankind. The number of people living in extreme poverty globally amounted to 736 million (UNDP, 2019). In Indonesia, the population living in poverty are in huge numbers amounting to, 25.95 million people (BPS, 2018). Despite of several schemes implemented by the government, the issues of poverty remains inevitable. The purpose of the study is to examine the structure of Baitul Maal Wat Tamwil institution (BMT) which has been playing a pivotal role in poverty alleviation since 1995 albeit facing some issues in its operations. It utilizes the concepts of Zakat, Infaq, Sadaqa and Waqf and Qardhul Hasan (ZISWAQ) which are based on Shariah principles. This study employed content analysis to evaluate the issues and effectiveness of BMT from previous studies and secondary sources. The results indicated that these concepts can indeed be used. However, there are operations issues and that BMT has to address so that it can improve its effectiveness and successfully carry out its role in uplifting the social welfare of microenterprises and the poor.

Keywords

Poverty, Zakat, Infaq, Sadaqa, Waqf and Microenterprises

INTEGRATED CASH WAQF THROUGH ISLAMIC FINANCIAL INSTITUTION MICRO-FINANCE MODEL FOR POVERTY ALLEVIATION IN SUDAN

ASAAD MOHAMED

International Islamic University Malaysia

SAIM KAYADIBI

Assoc. Prof.

International Islamic University Malaysia

RODRIGUE ANCELOT HARVEY FONTAINE

Assoc. Prof.

International Islamic University Malaysia

SHAKHNOZA ALIMOVA

International Islamic University Malaysia

Abstract

Cash waqf scheme has the potential to provide different needs in different societies without depending on government's budgets. This encourages the researcher to come up with a framework for Cash Waqf Islamic Financial Institution Micro-Finance (CWIFIMF) which can be easily adopted by different countries today. Moreover, this CWIFIMF can also help to revive all the old and unproductive waqf properties to be productive and to provide the goods and services needed on one hand and to employ more people on the other. In this case the CWIFIMF is used to help revive Sudan's agricultural sector and help uplift the social-economic condition of the people. Although, Sudan is the richest Arab country and second African country when it comes to live stocks and also has abundance of fertile land, according to the World Bank only 20% of the arable land in Sudan is cultivated. The objective of this paper is to highlight the Cash Waqf Islamic Financial Institution Micro-Finance (CWIFIMF) model that can play a significant role in alleviating poverty in Sudan. A qualitative research method is used and semi-structured interviews were selected to carry out to achieve the objectives of the research. This paper, therefore, intended to contribute to the academic research by applying CWIFIMF model in alleviating poverty in Sudan.

Keywords

Integrated Cash Waqf; Islamic Financial Institution; Micro-Finance;
Poverty Alleviation; Sudan; Agricultural Sector

WAQFS AS THE TRIGGER OF REGIONAL DEVELOPMENT: THE CASE OF OTTOMAN CASH WAQFS

CEM KORKUT

Asst. Prof.

Ankara Yildirim Beyazıt University

MEHMET BULUT

Prof.

Istanbul Sabahattin Zaim University

Özet

The concept of solidarity among people depends on their existence. When people came together, they created strong societies. For this reason, both the Fertile Crescent Region and similar geographies had been hosting the civilizations that play an important role in shaping the world. In these geographies where divine religions spread, assistance and solidarity among people became a religious motive at the same time. One of the important civilizations established in this geography belongs to the Ottoman Empire. The Ottomans built a large state spread over three continents. This state survived for about six hundred years. Ottoman institutions had a crucial role in this success. Waqf institution was at the top of these organizations and the cash waqfs (CWs) are one type of the waqfs.

The CWs of the Ottomans are one of the institutions that have their characteristics. Unlike other types of waqfs established in the Islamic world, the capital of CWs is made up of cash. Funds of CWs were operated by Islamic finance methods that are also pioneers of modern techniques of Islamic banking. The income was in line with the purposes of the waqf. These goals were for the benefit of the community. The CWs financed religious, educational, and charity services as well as infrastructure services. In this respect, CWs had become institutions that provide the development of the region in which they were founded. Even the waqfs that transferred their income to other regions (especially Haremeyn, Mecca and Medina) were established. Besides, these waqfs contributed to economic development by creating employment. The central theme

of this study will be CWs, which are one of the institutions that provide economic and social development in the Ottoman Empire. Moreover, the functioning and social benefits of CWs will be emphasized.

Keywords

cash waqfs, Ottoman Empire, regional development, Islamic finance

HOW CAN WAQF PLAY A ROLE IN ALLEVIATING POVERTY IN SOUTH AFRICA?

ZEINOUL ABEDIEN CAJEE

Founding Chief Executive Officer
National Awqaf Foundation of South Africa (Awqaf SA)

Abstract

Poverty levels in many parts of the world are extremely high. South Africa as a case in point has got the highest Gini index in the world at a value of 63.40. This means that the inequality levels and disparities in the distribution of income among individuals or households is extremely high. This is obviously at a macroeconomic level. No research has been done on the inequality levels among Muslims. Although evidence from major Zakaat receiving/distribution organizations may well demonstrate the incidence of poverty and need within the Muslim Ummah in South Africa. Furthermore, because of the growing numbers of Muslims among indigenous communities as well as poorer refugee and emigrant communities, there is clearly a need for poverty alleviation interventions. But South Africa also has many other challenges which affect the poor: Lack of housing; inadequate primary and tertiary healthcare facilities (For example there is a backlog of 200000 cataract operations countrywide); lack of adequate quality education; joblessness; and generally the legacies of apartheid has had its toll on the majority of the population in various ways. How can waqf play a role in alleviating poverty in its multifarious dimensions? Waqf can play a role in the provision of various needs that affect the poor – not only for basic daily needs such as food and clothing but also for all other necessities of life. This includes family, healthcare, education, security, adequate work opportunities, wellbeing, lifestyle, mobility, communication, sport & recreation, food security, water security, and probably others within the 17 UN Sustainable Development Goals (SDG's), the RSA National Development Plan (NDP) 2030 and the African Union (AU) 2063 Agenda.

Keywords

Waqf, Poverty Alleviation, Southafrica

البعد الاقتصادي والاجتماعي للوقف النقدي أسرة إيثار المنتجة با لجزائر نموذجا

بغداد بنين
أستاذ محاضر
جامعة حمه لخضر
bbenine@ymail.com

قعيد ابراهيم
أستاذ محاضر
المركز الجامعي تيبازة
gaid.ibrahim@yahoo.fr

حسيبة شتحوينة

دكتوراه تخصص تحليل اقتصادي
جامعة حمه لخضر
hananech1991@gmail.com

ملخص

يعد الوقف النقدي أحد الأدوات الاقتصادية المهمة التي يتبناها المنهج الاسلامي في إعادة ترتيب علاقات المجتمع. وبدون شك فإنه نظام لسلوك الاقتصادي للمسلم، من خلال الرؤية العامة للعمل الانساني المشترك والتي يظهر من يرتبط با خلالها القيم الإسلامية القادرة على تحريك عجلة النشاط الاقتصادي نحو اهداف الخير العام والمصلحة الجماعية. فالوقف النقدي يعتبر نوعا من الآليات الادخارية والاستثمارية التي تنقل الأموال من مجرد الاستهلاك إلى الاستثمار في الأصول التي توفر العوائد الضخمة، حيث توجه هذه الأخيرة إلى المؤسسات الوقفية التي بدورها تقدم خدمات كثيرة في و منافع وخاصة تشجيع الأنشطة والعمليات الاستثمارية التي تدعم فكرة التوظيف الذاتي عن طريق خلق مختلف المجالات مشاريع ومؤسسات صغيرة.

كما يعتبر الوقف النقدي من ركائز التنمية الاجتماعية، فهو يساهم في تحقيق العدالة الاجتماعية والتكافل الاجتماعي ومعالجة المشاكل الاجتماعية من بينها البطالة والفقر... من خلال إسهام الوقف النقدي في توزيع الموارد على طبقات اجتماعية معينة يساعد في سد حاجاتهم وتحويلها طاقات انتاجية، كما تستخدم أموال الوقف للاهتمام با لأيتام وتمويل المدارس ومراكز التدريب والتكوين ومحو الأمية، الغذائية للفقراء والمحتاجين، وبناء المساكن للطلاب، وتقديم لإضافة لتمويل المشاريع الصغيرة للأسر الفقيرة، وذلك نظرا للدور الواضح لهذه المشروعات في تحقيق با التنمية الاقتصادية ودورها في حل وخاصة انها لا تحتاج إلى رأس مال كبير، ومن هنا يبرز دور الجمعيات الخيرية التي تدعم هذا مشكلة البطالة النوع من المشاريع التي تمكن الشباب والاسر من القيام بعمل ناجح.

ويعتبر مشروع جمعية إيثار المنتجة في الجزائر من المشاريع التي تجمع بين دفع عجلة التنمية بخلق مشاريع صغيرة ودعمها وبين تحقيق التنمية الاجتماعية في الحد من الفقر والتكفل با لأسر الفقيرة ومحاولة دمجهم في المجتمع.

بناء مما سبق، سنتطرق من خلال هذه الورقة البحثية إلى دور الوقف النقدي في تحقيق التنمية الاقتصادية والاجتماعية للأسر بها ذلك من خلال خلق مشاريع صغيرة تضمن مصدرا مستداما لدخل العائلة با كملها،

اليتيمة المتكفل

وعليه يمكن صياغة السؤال الجوهرى الذى تحاول هذه الدراسة الاجابة عليه كالاتى:

ما مدى مساهمة الوقف النقدى فى تحقيق البعد الاقتصادى والاجتماعى للأسر اليتيمة (المحرومة) المتكفل بها ؟

ومن خلال السؤال الجوهرى الذى سنحاول الإجابة عليه، يمكن تقسيم هذه الورقة إلى العناصر الآتية:

استثمار الوقف النقدى وأبعاده

عرض تجربة اسرة ايثار المنتجة

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE VAKFIN ROLÜ BİR MODEL ÖNERİSİ

AYDIN KUDAT

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

HÜSEYİN TARIK

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

المخلص

الوقف تشريع رائع في دعم الحياة الاقتصادية والاجتماعية والشخصية ، وهو أحد المساهمات في حل مشكلة الفقر والبطالة، والمساهمة في نشر العلم.

وأنواع الوقف معلومة لكن هناك من الأوقاف ما سميناه بالوقف المساهم ، توزع حصصه على المحسنين ولا يسجل باسم أحد فينتفي عن الشخص السمعة والرياء ويكون أخلص نية لله تعالى، وأخف عبأً على المتبرع. وفي البحث استعرضنا أنواعاً من الأوقاف والأعمال الخيرية التي قام بها الناس ، وركزنا على مدينة الموصل في العراق وأخذنا وقفيات النساء فيها ، وأخذنا أحد المشاريع التي أنشأت وقفيات متعددة الأغراض عممت الفائدة لأكبر شريحة اجتماعية من المستفيدين.

عالجت شرائع الله تعالى وكذا الوضعية متطلبات الإنسان والمجتمعات وما يحتاجه في حياته ، وشجعت على فعل الخيرات ووضعت له أشكالاً منها الصدقات، والزكاة، ومنها الصدقة الجارية المستمرة، وهي الوقف، وهو نظام ضبطته الشريعة الغراء بضوابط وجعلته أحد دعائم الاقتصاد للدولة، لأن أصول المال ثابتة ويمكن استثمارها على مدى الأيام، وجعلت منها باباً لإعمار الوقف إذا خشي عليه من الاندثار، فأمكنك من إعمارها؛ وتبديله.

وهذا تلبية لحاجة النفس البشرية، فالإنسان يسعى لأن يخلد في الحياة سواءً باسمه عن طريق الولد فيبقى اسمه في الحياة، أو عن طريق أمواله الباقية حاملة اسمه طول بقائها، فضلاً عن ابتغاء الأجر والثواب واستجابة لشرع المولى جل في علاه؛ ولو رجعنا إلى كل الشرائع؛ والاعتقادات حتى الباطلة منها؛ نلاحظ هذا المنعطف النفسي، حياً في فعل الخيرات مع تجنب السمعة والرياء، وحباً في إبقاء ذكره في الأرض، وفي كل للمجتمعات ولطلبة العلم وللفقراء هو خير؛ والله المجازي على فعل الخيرات.

وهذه الأموال الموقوفة حسباً لله تعالى؛ تعطي ثمرتها وخيراتها؛ لكن مع تقدم الأيام قد تندثر إن لم يكن هناك من يديرها ويوجه استثمارها، فكانت الفكرة أن تتحول الأموال المحبوسة لله تعالى؛ أو لذرية الواقف؛ من أوقاف معطاة للخيرات؛ إلى أموال وقفية منتجة للمال الوقفي المتنامي بالاستدامة، والمعطاة؛ فتصبح هذه الأموال فيها اكتفاء ذاتي لديومتها؛ ومُساهمة لكي تنتج المال.

وفي البحث نستعرض

أهمية البحث: الوقف أحد دعائم الاقتصاد للبلد والأمة؛ وأحد الأبواب المشرعة للخيرات.

هدف البحث: بيان جملة من المسائل والأفكار التي تساهم فيها الأوقاف في سد ثلثة الفقر.

غاية البحث: بيان الأساليب المقترحة لاستثمار الأوقاف وبعض من تجارب الشعوب.

تساؤلات البحث: ما هي أهم الاجتهادات والحلول التي قدمت في استثمار الوقف؟

الدراسات السابقة: هناك العديد من الكتب والرسائل الجامعية تناولت الموضوع.

الجديد في البحث: عرض المقترحات الجديدة الواقعية وليست المثالية على الورق في البحوث.

منهج البحث: هو المنهج الاستقراء والتحليل.

هيكلية البحث: قُسم البحث إلى:

المبحث الأول: ، ماهية الوقف

المطلب الأول: ماهية الوقف لغة واصطلاحاً.

المطلب الثاني: مشروعية الوقف .

المطلب الثالث: مقاصد الوقف وتمويله.

المبحث الثاني: أقسام الوقف ومقارناته

المطلب الأول: أقسام الوقف.

المطلب الثاني: تكييف الوقف.

المطلب الثالث: المقارنات.

المبحث الثالث: التطبيقات العملية

المطلب الأول: الوقفيات وأعمال الخير الفردية.

المطلب الثاني: مساهمة المرأة في الوقف.

المطلب الثالث: الوقف المساهم جمعية فعل الخيرات (نموذجاً)

الخاتمة

الملاحق-الصور

المبحث الأول

ماهية الوقف

نستعرض ماهية الوقف ومفهومه في الفقه؛ ومقاصده وأحكامه في مطالب:

المطلب الأول: ماهية الوقف لغة واصطلاحاً.

المطلب الثاني: مشروعية الوقف .

المطلب الثالث: مقاصد الوقف وتمويله.

المطلب الأول

ماهية الوقف لغة واصطلاحاً

الوقف لغة: (وقف) الواو والقاف والفاء: أصلٌ واحد يدلُّ على تمكُّثٍ في شيءٍ ثمَّ يقاس عليه¹⁵⁹.

ووقف الدار على المساكين¹⁶⁰، إذا حبسه¹⁶¹، والحبس بالضم¹⁶²: ما وَقَفَ رَبَعَ الرجل يَرْبَعُ، إذا وَقَفَ وَتَحَبَّسَ¹⁶³.

الوقف اصطلاحاً¹⁶⁴: في اللغة الحبس.

وفي الشرع: حبس العين على ملك الواقف والتصدق بالمنفعة، عند أبي حنيفة فيجوز رجوعه، وعندهما: حبس العين عن التمليك مع التصديق بمنفعتها، فتكون العين زائلة إلى ملك الله تعالى من وجه.

وقد يأتي بمعنى الحبس¹⁶⁵: وَالْحَبِيسُ: الْفَرَسُ يُجْعَلُ حَبِيساً فِي اللَّهِ سَبِيلٌ يُعْزَى عَلَيْهِ

وَالْحَبْسُ جَمْعُ الْحَبِيسِ، يَقَعُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَقَفَهُ صَاحِبُهُ وَقَفَا مُحَرَّمًا لَا يُورَثُ وَلَا يُبَاعُ مِنْ أَرْضٍ وَنَخْلٍ وَكَرْمٍ وَمُسْتَنْعَلٍ يُحْبَسُ أَصْلُهُ وَقَفَا مُؤَبَّدًا وَتُسَبَّلُ ثَمَرَتُهُ تَقْرُبًا إِلَى اللَّهِ.

وَمَعْنَى تَحْبِيسِهِ: أَلَّا يُورَثَ وَلَا يُبَاعَ وَلَا يُوهَبَ، وَلَكِنْ يُتْرَكُ أَصْلُهُ وَيُجْعَلُ ثَمَرُهُ فِي سَبِيلِ الْخَيْرِ

الوقف¹⁶⁶: مصدر وقف الأرض وغيرها أوقفها، ويعبر عنه بالحبس، فيسمى وقفاً، لأن العين موقوفة، وحبساً وهو جعل منفعة مملوك؛ ولو بأجرة أو غلة لمتحقق، بصيغة دالة عليه؛ ك(حبست؛ ووقفت) مدة ما يراه المحبس، فلا يشترط فيه التأبيد، وهو مندوب، لأنه من البر وفعل الخير.

الوقف في اصطلاح الفقهاء:

أولاً عند المالكية:

الحُوسُ¹⁶⁷: الوقف مصدرًا إعطاء منفعة شيء مدة وجوده لازماً بقاؤه في ملك معطيه، ولو تقديراً، وصرح الباجي: ببقاء ملك المحبس على حبسه.

¹⁵⁹- أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا -معجم مقاييس اللغة-المحقق : عبد السلام محمد هارون- دار الفكر - 1399 هـ - 1979 م، ج-6 ص-135.
¹⁶⁰- محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور الأنصاري الرويفي الإفريقي (ت: 711 هـ) -لسان العرب- دار صادر - بيروت- ط3 - 1414 هـ- ج-9 ص-359.

¹⁶¹- محمّد بن محمّد بن عبد الرزاق الحسيني، أبو الفيض، الملقّب بمرتضى، الرّبيدي (ت: 1205 هـ) تاج العروس من جواهر القاموس-المحقق: مجموعة من المحققين- دار الهداية-ج-24 ص-469.

¹⁶²- أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي (ت: 393 هـ)-الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية-تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار- دار العلم للملايين - بيروت- ط4- 1407 هـ - 1987 م- ج-3 ص-915.

¹⁶³- أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي (ت: 393 هـ) الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية-تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار- دار العلم للملايين - بيروت- ط4- 1407 هـ - 1987 م- ج-3 ص-1212. ج-4 ص-1440.

¹⁶⁴- علي بن محمد بن علي الزين الشريف الجرجاني (ت: 816 هـ) -كتاب التعريفات-المحقق: ضبطه وصححه جماعة من العلماء- دار الكتب العلمية بيروت -لبنان- ط1- 1403 هـ- 1983 م- ص-253.

¹⁶⁵ - محمد بن أحمد بن الأزهرى الهروي، أبو منصور (ت: 370 هـ)- تهذيب اللغة-المحقق: محمد عوض مرعب- دار إحياء التراث العربي - بيروت- ط1، 2001 م- ج-4 ص-198.

¹⁶⁶- د. أحمد الشرباصي-المعجم الاقتصادي الإسلامي- دار الجيل- 1401 هـ- 1981 م- ص-484.

¹⁶⁷- محمد بن محمد ابن عرفة الورغمي التونسي المالكي، أبو عبد الله (ت: 803 هـ)- المختصر الفقهي لابن عرفة-المحقق: د. حافظ عبد الرحمن محمد خير- ط1- 1435 هـ - 2014 م- ج-8 ص-429.

وألفاظ الوقف والحبس ضربان¹⁶⁸:

ضرب يتجرد وهو قوله وقتت وحبست وتصدقت.

وضرب يقترن به ما يقتضي التأييد وهو أن يقوم محرم مؤبد ولا يباع ولا يوهب أو أن يكون على مجهولين أو موصوفين كالعلماء والفقراء فيجري مجرى المحرم باللفظ ولفظ الوقف مفيد بمجرد التحريم

ثانياً: عند الحنفية¹⁶⁹:

السرخسي¹⁷⁰: حَبَسَ الْمَمْلُوكَ عَنِ التَّمْلِيكِ مِنَ الْعَبْرِ ، وَهُوَ جَائِزٌ عَلَى قَوْلِ أَبِي حَنِيفَةَ لِأَنَّهُ يَجْعَلُ الْوَأَقِفَ حَابِسًا لِلْعَيْنِ عَلَى مَلِكِهِ صَارِفًا لِلْمَنْفَعَةِ إِلَى الْجِهَةِ الَّتِي سَمَّاهَا فَيَكُونُ بِمَنْزِلَةِ الْعَارِيَّةِ وَالْعَارِيَّةُ جَائِزَةٌ غَيْرُ لَازِمَةٍ؛ وَلِهَذَا قَالَ لَوْ أَوْصَى بِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ يَكُونُ لَازِمًا بِمَنْزِلَةِ الْوَصِيَّةِ بِالْمَنْفَعَةِ بَعْدَ الْمَوْتِ... وَلَا يَمْتَنِعُ الْأَرِثُ بِمَنْزِلَةِ الْعَارِيَّةِ إِلَّا أَنْ يَقُولَ فِي حَيَاتِي وَبَعْدَ مَوْتِي فَحَبْسٌ يَلْزَمُ إِذَا كَانَ مُؤَبَّدًا وَصَارَ الْأَبْدُ فِيهِ كَعُمُرِ الْمُوصَى لَهُ بِالْخِدْمَةِ فِي لُزُومِ الْوَصِيَّةِ بَعْدَ الْمَوْتِ.

فَأَمَّا أَبُو يُوسُفَ وَمُحَمَّدٌ رَحِمَهُمَا اللهُ قَالَ الْوَقْفُ لَا يُزِيلُ مَلِكُهُ، وَإِنَّمَا يَحْبِسُ الْعَيْنَ عَنِ الدُّخُولِ فِي مَلِكِ غَيْرِهِ، وَلَيْسَ مِنْ ضَرُورَةِ ذَلِكَ امْتِنَاعُ زَوَالِ مَلِكِهِ فَلَزَوَالِ الْمَلِكِ فِي حَقِّهِ يَلْزَمُ حَتَّى لَا يُورِثَ عَنْهُ بَعْدَ وَفَاتِهِ؛ لِأَنَّ الْوَارِثَ يَحْلُقُ الْمَوْرَثَ فِي مَلِكِهِ

الحصكفي¹⁷¹: عند أبي حنيفة: (حبس العين على) حكم (ملك الواقف والتصدق بالمنفعة) ولو في الجملة، والأصح أنه (عنده) جائز غير لازم كالعارية.

وعند الصحابين (وعندهما هو حبسها على) حكم (ملك الله تعالى وصرف منفعتها على من أحب) ولو غنيا فيلزم، فلا يجوز... له إبطاله ولا يورث عنه، وعليه الفتوى

(ومحل المال المتقوم وركنه الألفاظ الخاصة) ك: أرضي هذه (صدقة موقوفة مؤبدة على المساكين ونحوه) من الألفاظ كموقوفة لله تعالى أو على وجه الخير أو البر، واكتفى أبو يوسف بلفظ موقوفة فقط.

الوقف تحببب الأصل وتسبيل الثمرة¹⁷² وملا ينتفع به إلا بالاتلاف لا يصح فيه ذلك. **ثالثاً: عند الشافعية**

وهو حبس مال يمكن الانتفاع به مع بقاء عينه بقطع التصرف في رقبته على مصرف مباح وجهة¹⁷³

الوقف تحببب الأصل وتسبيل الثمرة، وما لا ينتفع به إلا بالاتلاف لا يصح فيه ذلك. **رابعاً: عند الحنابلة¹⁷⁴**

خامساً: الظاهرية¹⁷⁵: التحببب - وهو الوقف - جائز في الأصول من الدور والأرضين بما فيها من الغراس والبناء إن كانت ويجوز أيضاً في العبيد، والسلاح، والخيل، في سبيل الله عز وجل في الجهاد. فيها، وفي الأرحاء، وفي المصاحف، والدفاتر وجائز للمرء أن يحبس على من فقط، لا في غير ذلك - ولا يجوز في شيء غير ما ذكرنا أصلاً، ولا في بناء دون القاعة أحب، أو على نفسه، ثم على من شاء.

168- أبو محمد عبد الوهاب بن علي بن نصر الثعلبي البغدادي المالكي (ت: 422هـ)- التلقيب في الفقه المالكي-المحقق: ابي اويس محمد بو خيزة الحسيني التطواني- دار الكتب العلمية-ط1- 1425هـ-2004م-ج2-ص216.

169 - محمد بن علي بن محمد الحصني المعروف بعلاء الدين الحصكفي الحنفي (المتوفى: 1088هـ) الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار-المحقق: عبد المنعم خليل إبراهيم-الناشر: دار الكتب العلمية-الطبعة: الأولى، 1423هـ -2002م-ص369.

170 - محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (ت: 483هـ) المبسوط-الناشر: دار المعرفة - بيروت- بدون طبعة- 1414هـ - 1993م-ج12-ص27.

171 - محمد بن علي بن محمد الحصني المعروف بعلاء الدين الحصكفي الحنفي (المتوفى: 1088هـ) الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار-المحقق: عبد المنعم خليل إبراهيم-الناشر: دار الكتب العلمية-الطبعة: الأولى، 1423هـ -2002م-ص369.

172- أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (المتوفى: 676هـ)-المجموع شرح المذهب ((مع تكملة السبكي والمطبعي)-دار الفكر-طبعة كاملة معها تكملة السبكي والمطبعي-ج15-ص325.

173- زين الدين أحمد بن عبد العزيز بن زين الدين بن علي بن أحمد المعبري المليباري الهندي (المتوفى: 987هـ) فتح المعين بشرح قره العين بمهمات الدين (هو شرح للمؤلف على كتابه هو المسمى قره العين بمهمات الدين)-الناشر: دار بن حزم-الطبعة: الأولى-ص400.

174- أبو محمد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعلي المقدسي ثم الدمشقي الحنبلي، الشهير بابن قدامة المقدسي (ت: 620هـ)-المغني لابن قدامة- مكتبة القاهرة- بدون طبعة-ج6-ص34.

175- أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي القرطبي الظاهري (المتوفى: 456هـ)- المحلى بالآثار الناشر: دار الفكر - بيروت-الطبعة: بدون طبعة وبدون تاريخ-فقره1654-ج8-ص149.

المطلب الثاني

مشروعية الوقف

مشروعيته:

(لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ) (آل عمران:3:92)، (وَإِنَّ مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ: كَانَ دُوْ عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (البقرة:2:280)، (وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ) (آل عمران:3:115)، (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ) (المائدة:5:35)، (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ) (الاسراء:17:57).

من السنة المطهرة: (كان أبو طلحة أكثر أنصاري بالمدينة مالا من نخل أحب ماله إليه بيرحاء مستقبلة المسجد وكان النبي صلى الله عليه وسلم يدخلها ويشرب من ماء فيها طيب . قال أنس فلما نزلت { لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون } . قام أبو طلحة فقال يا رسول الله إن الله يقول { لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون } . وأن أحب أموالي إلي بيرحاء وإنها صدقة لله أرجو برها وذخرها عند الله فضعها حيث أراك الله فقال (بخ ذلك مال رابع أو رايح - شك ابن مسلمة - وقد سمعت ما قلت واني أرى أن يجعلها في الأقربين) . قال أبو طلحة أفعل ذلك يا رسول الله فقسمها أبو طلحة في أقاربه وفي بني عمه¹⁷⁶.

(*) عن ابن عمر رضي الله عنهما قال : (أصاب عمر بخبير أرضا فأتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال أصبت أرضا لم أصب مالا قط أنفس منه فكيف تأمرني به ؟ قال (إن شئت حبست أصلها وتصدق بها) . فتصدق عمر أنه لا يباع أصلها ولا يوهب ولا يورث في الفقراء والقريب والرقاب وفي سبيل الله والضيف وابن السبيل لا جناح على من وليها أن يأكل منها بالمعروف أو يطعم صديقا غير متمول فيه)¹⁷⁷.

(*) (إذا مات الإنسان انقطع عنه عمله إلا من ثلاثة إلا من صدقة جارية أو علم ينتفع به أو ولد صالح يدعو له)¹⁷⁸.

الإجماع: أجمعت الأمة على قبول الوقف بأنه مصادر التمويل في الاقتصاد الإسلامي.

العقل: يستحسن العقل السليم مسألة الوقف لما فيها من أبواب الخير، وما من أمة إلا ولها وقف تستعين بها على محاربة الفقر ونشر العلم.

المطلب الثالث

مقاصد الوقف وتمويله

المقصد العام للوقف¹⁷⁹: إيجاد مورد دائم ومستمر لتحقيق غرض مباح من أجل مصلحة معينة

180: وأما المقاصد الخاصة للوقف كثيرة منها

في الوقف ضمان لبقاء المال ودوام الانتفاع به والاستفادة منه مدة طويلة

176- محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي- الجامع الصحيح المختصر- دار ابن كثير، اليمامة - بيروت- ط3، 1407 - 1987-تحقيق: د. مصطفى ديب البغا - حديث-2617-ج3-ص1019.

177- البخاري - الجامع الصحيح - حديث-2620-ج3-ص1019.

أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (ت: 774هـ)- تفسير القرآن العظيم المحقق: سامي بن محمد سلامة- دار طيبة للنشر والتوزيع- ط2- 1420هـ - 1999م- ج2-ص73.

178- أبو الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري- الجامع الصحيح المسمى صحيح مسلم- دار الجيل- دار الأفاق الجديدة - بيروت-باب ما يلحق الإنسان من الثواب بعد وفاته-حديث-4310-ج5-ص73.

179- د. كمال الحوت- الوقف وأحكامه- بحث منشور على موقع <http://www.alashraf-leb.org/docs>

180- د. طه حسين عوض هديل - أثر الوقف الإسلامي في النهضة العلمية في اليمن- تلخيص ابحاث ودراسات الوقف- ص21.

استمرار النفع العائد من المال المحبس للواقف والموقوف عليه، فالأجر والثواب مستمران للواقف حيا أو ميتا، ومستمر النفع
181. للموقوف عليه

امتثال أمر الله سبحانه وتعالى بالإنفاق والتصدق في وجوه البر، وامتثال أمر نبينا محمد صلى الله عليه وسلم بالصدقة والحث
عليها، وهذا أعلى المقاصد من الوقف

في الوقف صلة للأرحام حيث يقول الله تعالى: (وأولوا الأرحام بعضهم أولى ببعض في كتب الله) (سورة الأنفال: 75:8).

فيه تعاون على البر والإحسان لكفالة الأيتام وعون الفقراء والمساكين وهو ضرب من التعاون في كل ما ينفع الناس وذلك ما
دعا إليه القرآن الكريم: (وتعاونوا على البر والتقوى) (سورة المائدة: 2:5).

الوقف على المساجد والزوايا والربط والمعاهد والمدارس¹⁸² والمشافي ودور العجزة وملاجيء الأيتام، كل هذا مما يضمن
لهذه المرافق العامة بقاءها وصيانتها.

واختصرها الامام السيوطي¹⁸³ :

إذا مات ابن آدم ليس يجري * عليه من فعال غير عشر

علوم بثها ودعاء نجل * وغرس النخل والصدقات تجري

وراثه مصحف ورباط ثغر * وحفر البئر أو إجراء نهر

وبيت للغريب بناه بأوي * إليه أو بناء محل ذكر

وتعليم لقرآن كريم * فخذها من أحاديث بحصر

وزاد عليها السفاريني الحنبلي¹⁸⁴ :

إذا مات ابن آدم جاء يجري * عليه الأجر عد ثلاث عشر

علوم بثها ودعاء نجل * وغرس النخل والصدقات تجري

وراثه مصحف ورباط ثغر * وحفر البئر أو إجراء نهر

وتعليم لقرآن كريم * شهيد في القتال لأجل بر

كذا من سن صالحة ليقفى * فخذها من أحاديث بشعر

المبحث الثاني

أقسام الوقف ومقارناته

في هذا المبحث نستعرض أقسام الوقف لغرض معرفة كل نوع منها، وهناك نوع ارتأينا تسميته (الوقف المساهم) وهو في
المشاريع الضخمة التي تتقل كاهل فرد، فيساهم فيها مجموعة كما هي الشركة المساهمة، لكل نصيبه من الأجر، وهذا
المبحث يضم ثلاث مطالب:

المطلب الأول: أقسام الوقف.

181- د.عبداللطيف بن عبدالله بن عبداللطيف-أثر الوقف في تنمية المجتمع-مؤتمر الاوقاف الأول جامعة ام القرى-السعودية- ص12.د.عبدالله بن سليمان الباحوت- الوقف
والتنمية الاقتصادية- مؤتمر الاوقاف الأول جامعة ام القرى-السعودية-ص145.

182 د. عبدالحمد مبارك ال شيخ مبارك-الوقف وأثره في نشر العلم بالحساء- مؤتمر الاوقاف الأول -ص5.

183-عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى: 911هـ)- الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج-حقوق أصله، وعلق عليه: أبو اسحق الحويني الأثري-الناشر:
دار ابن عفان للنشر والتوزيع - المملكة العربية السعودية - الخبر-الطبعة: الأولى 1416 هـ - 1996 م-حديث1631-ج4-ص228. عبد الرزاق بن عبد المحسن البدر-
أبيات جمع الشتات-ص6.

184- محمد بن أحمد بن سالم السفاريني الحنبلي- غذاء الألباب شرح منظومة الآداب-دار النشر : دار الكتب العلمية - بيروت / لبنان - 1423 هـ - 2002 م-الطبعة : الثانية-
تحقيق : محمد عبد العزيز الخالدي-ص30.

المطلب الثاني: تكييف الوقف.

المطلب الثالث: المقارنات.

المطلب الأول

أقسام الوقف

هناك اتجاهان في تقسيم الوقف:

أولاً: لا تقسيم في الوقف: الأصل أن الوقف واحد ليس فيه أقسام تذكر، لأن الوقف هو صدقة جارية لله تعالى، ولم يفرق الصحابة بين الوقف الخيري والذري؛ والتقسيمات الطارئة على الوقف؛ إنما هو من قبل الفقهاء¹⁸⁵.

ثانياً: تقسيم الوقف لاعتبارات:

باعتبار الجهة الموقوف عليها: فهو ينقسم إلى ثلاثة أقسام

الوقف الذري: فالذرية تقال على الأولاد الصغار وعلى الكبار أيضاً قال تعالى: **إِ-**

(وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي)

(البقرة:2:124).

وعلى هذا فالذرية: الأولاد أو لادهم، وأولاد البنات فيه قولان للعلماء هما روايتان عن أحمد إحداهما يدخلون وهو مذهب الشافعي والثانية لا يدخلون وهو مذهب أبي حنيفة.

وأخرج من قال بدخولهم بأن المسلمين مجتمعون على دخول أولاد فاطمة رضي الله عنها في ذرية النبي صلى الله عليه وسلم المطلوب لهم من الله الصلاة لأن أحدا من بناته لم يعقب غيرها فمن انتسب إليه صلى الله عليه وسلم من أولاد ابنته فإمما هو من جهة فاطمة خاصة ولهذا قال النبي صلى الله عليه وسلم في الحسن ابن ابنته إن ابني هذا سيد فسماه ابنه ولما أنزل الله سبحانه آية المبالغة {فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ} دَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاطِمَةَ وَحَسَنًا وَحُسَيْنًا وَخَرَجَ لِلْمَبَاهِلَةِ¹⁸⁶

ويعرف بالوقف الأهلي أو الذري¹⁸⁷؛ وله طابعه الخاص، وتكون إدارته في إطار الشخص الموقوف عليه، أو ذريته فيما بعد. ويجعل الواقف وقفه في ذريته و بين أقاربه

ونميل إلى رأي شمول كل الذرية استناداً إلى القاعدة الفقهية:

{ (المادة 60) أعمال الكلام أولى من إهماله

يعني لا يهمل الكلام ما أمكن حمله على معنى (مثاله لو وقف على أولاده وليس له إلا أولاد أو لادهم حمل عليهم صوتنا للفظ)¹⁸⁸.

خبرياً إذا ما قصد الواقف أن **ب- الوقف الخيري**¹⁸⁹ : هو ما جعل ابتداءً وانتهاءً على جهة بر لا تنقطع، فالوقف يعد التي لا تنقطع، سواء عينهم بالوصف كقوله على الفقراء أو المساكين أو طلاب العلم الشرعي يصرف ريعه إلى جهات البر عامة كالمساجد والمدارس والمستشفيات والمقابر¹⁹⁰. أو قراء القرآن، أو جعله على جهات بر

185- محمد عبيد عبدالله الكبيسي-احكام الوقف في الشريعة الاسلامية- مطبعة الارشاد-1397هـ-1977م-ج1-ص35.

186- محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين ابن قيم الجوزية (ت: 751هـ) جلاء الأفهام في فضل الصلاة على محمد خير الأنام-المحقق: شعيب الأرنؤوط - عيد القادر الأرنؤوط- دار العروبة - الكويت

ط2، 1407 - 1987 - ص261-264.

187- د.علي محيي الدين القره داغي -استثمار الوقف وطرقه القديمة والحديثة -مكتبة مشكاة الإسلامية-ص29.

188- لجنة مكونة من عدة علماء وفقهاء في الخلافة العثمانية- مجلة الأحكام العدلية-المحقق: نجيب هوويني

الناشر: نور محمد، كارخانه تجارت كتب، آرام باغ، كراتشي-ص23.

189 - الامام يحيى بن محمد بن محمد الحطاب المالكي- احكام الوقف- اعداد عبدالقادر باجي- دار ابن حزم- ص56. فدوى أرشيد علي العلويين- الوقف الذري وتطبيقاته المعاصرة- الأطروحة استكمالاً لمتطلبات درجة الدكتوراه في تخصص الفقه وأصوله-في جامعة العلوم الإسلامية العالمية-ص38.

190- الطاهر زباني-أقسام الوقف وكيفية العمل به وبيان التوافق الفقهي في ذلك-شبكة-الالوكة-72446/0/https://www.alukah.net/sharia/

لكن لو انقطعت جهة الخير فالأولى أن يصرف بعدها في مصارف الخير لأن قصد الواقف هو التقرب إلى الله تعالى بعمل الخير، وهو إنفاذ لقصد الواقف وإعمال لغايته، باعتبار أنه لو كان حياً - عند انقطاع الجهة الموقوف عليه- لجدد عهده مع الله تعالى ووقفها على الفقراء والمساكين.

ج- الوقف المشترك¹⁹¹: وهو الذي يوقف في أول الأمر على جهة خيرية ولو لمدة معينة ثم من بعدها إلى الذرية والأقارب، كأن يقول الواقف وفتت هذه الدار على الفقراء والمساكين مدة سنة ثم على نفسي وأولادي، أو العكس كأن يوقف على الذرية مدة معينة ثم بعدهم على جهة خيرية، وقد يشركهم جميعاً في الوقف

باعتبار الأشخاص الواقفون، أو الشيء الموقوف: وهو على قسمين

قسم ينشئه الأفراد، ومثاله كثير في جميع البلدان، وفي مدينة الموصل في العراق نشير إلى إحدى الشخصيات التي ساهمت بالوقف الفردي، وسنأخذ نموذج في مبحث التطبيقات العملية.

قسم (الأوقاف المساهمة) عن طريق التشارك بين الأفراد. ونطلق عليه تسمية الأوقاف المساهمة، على غرار الشركة المساهمة، التي يساهم فيها أعضاء الشركة بنسبة من رأس المال لكل منهم حصة من أسهم الشركة. وهذا النموذج سنتعرف عليه بالتفصيل في مطلب التطبيقات العملية للوقف.

وقسم تنشئه الدولة وتوقف له الأوقاف الواسعة.

باعتبار المصلحة:

وقف على المصالح الدينية، كأن يوقف الإنسان مسجداً، أو مدرسة لطلاب العلم، أو داراً للضعفاء والفقراء والأيتام والأرامل. ونحو ذلك

وقف على المصالح الدنيوية، كأن يبني داراً ويجعلها وقفاً على ورثته، أو يوقف مزرعة ويجعل غلتها لهم

وهو ينقسم إلى نوعين متكاملين: باعتبار طريقة استعمال الوقف والعمل به¹⁹²

وقف استغلالي يتمثل هذا النوع في استغلال الشخص المستفيد من الوقف، لذات منفعة الوقف، استغلالاً مباشراً في الأكل والشرب والسكن والانتفاع ومثل ذلك النزول أو الإقامة في الدور أو الربط أو الفنادق الموقوفة على ابن السبيل أو الفقراء أو طلبة العلم، فيستغلونها استغلالاً مباشراً، ومن أمثلة الوقف في الأثاث والأواني والماعون، لا تجارة فيه. ومن أمثلة الوقف في الموارد المائية: حفر السدود والآبار وشق الأنهار ونحوها كما فعل سيدنا عثمان رضي الله عنه لما اشترى بئر رومة، وكانت بئراً واسعة عظيمة وقفها على المسلمين، وقال: (فاشتريتها من صلب مالي فجعلتها للغني والفقير وابن السبيل)¹⁹³.

وحق الاستعمال وحق السكنى من الحقوق العينية التي يمكن للواقف أن يخولها لصاحب حق الاستعمال ويرتب على الشيء الذي يملكه حق انتفاع (منفعة) لا غير بان يتخلى للمنتفع عن مزيتي الاستعمال والاستغلال.

وقف استثماري: وهذا النوع يمكن للواقف أن يبسر للفقير والمحتاج وطالب العلم أموره، ومعها يمكن له أن يأخذ شيئاً من المال مقابل الخدمات التي يقدمها؛ بنية استدامة الوقف وإعمارها وتصلبها، وهذا النوع أيضاً لدينا من التطبيقات العملية عينة قامت بفتح دورات لتعليم الخياطة بأجرة مدعومة، ومعها أن تكون الدورة مجاناً للأيتام¹⁹⁴.

ومن الأمثلة العملية التوافقية على ذلك: ما قاله السخاوي في التحفة للطيفة في تاريخ المدينة الشريفة¹⁹⁵: (أن شيخ الخدام في وقتهم كان يحسن إليه وإلى سائر المجاورين ويفرق عليهم من السنة إلى السنة قدر كفايتهم وعيالهم، وكان شيخ الخدام يومئذ يجري في الأوقاف مجرى أهل المدينة في مغارساتهم ومعاملاتهم على جاري العادة في المدينة).

191- د. ابراهيم بن عبدالعزيز الغصن- الوقف مفهومه وفضله - مؤتمراً الأوقاف الأول- جامعة أم القرى- المملكة العربية السعودية- 1422هـ-ص26.

192- الطاهر زباني- أقسام الوقف -مصدر سابق.

193- علي بن إبراهيم بن أحمد الحلبي، أبو الفرج، نور الدين ابن برهان الدين (ت: 1044هـ)- السيرة الحلبية = سيرة العيون في سيرة الأمين المأمون- دار الكتب العلمية - بيروت- ط2 - 1427هـ- ج2-ص104.

194- للمزيد مراجعة المبحث الثالث(التطبيقات العملية)- المطلب الثالث.

195- شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن أبي بكر بن عثمان بن محمد السخاوي (المتوفى: 902هـ)- التحفة للطيفة في تاريخ المدينة الشريفة- الكتب العلمية، بيروت - لبنان- ط1- 1414هـ/ 1993م- ج2-ص67، ج1-ص333.

ومن الفقهاء .فلو رأى ناظر الوقف إجارته أو دفعه مزارعة فيه مصلحة، وكان أدر على الوقف وأنفع للفقراء جاز له فعله
مدة حد مدة استثمار الوقف في الدور¹⁹⁶، فإن كانت تزرع في كل سنة لا يؤجرها أكثر من سنة لا تؤجر أكثر من سنة لأن
المدة إذا طالت تؤدي إلى إبطال الوقف.

ومن أنواع هذا الوقف :

الأوقاف المؤجرة والمرصود ريعها لخدمة الوقف الاستغلالي، وصوره قائمة في المبحث الثالث، المطلب الثاني

المطلب الثاني

الشخصية المعنوية للموقوف له

يعد الوقف تبرعاً محضاً له خاصية انتقال الموقوف(الشيء) من ملكية الواقف إلى ملكية الله تعالى؛ على اختلاف في آراء
الفقهاء، لكن المسألة عند الجهة الموقوف لها، هل تعد مالكةً للموقوف، وهل تكسب الشخصية المعنوية (الاعتبارية)، وهل
تنقضي الشخصية الاعتبارية؟

فالشخصية المعنوية¹⁹⁷: كل مجموعة من الأشخاص تستهدف غرضاً مشتركاً، أو مجموعة من الأموال ترصد لمدة زمنية
محددة لتحقيق غرض معين، بحيث تكون هذه المجموعة من الأشخاص المكونين لهذه المجموعة ومستقلاً عن العناصر
المالية لها.

بمعنى أن تكون لها أهلية قانونية لاكتساب الحقوق والتحمل بالالتزامات بحيث تكون لهذه المجموعة من الأشخاص أو
الأموال مصلحة جماعية مشتركة مستقلة عن المصالح الذاتية والفردية لأفراد المجموعة¹⁹⁸.

لتكون هناك شخصية معنوية لا بد من توافر ثلاث عناصر هي كالآتي

مجموعة من الأشخاص أو مجموعة من الأموال في ظل تنظيم معين يحقق ترابط وتناسف بهذه المجموعة وتحقيق
وحدتها.

2- غرض مشترك تسعى إلى تحقيقه هذه المجموعة

3- اعتراف المشرع في الدولة بهذه الشخصية المعنوية وهو غير متفق عليه

وأخذ القانون المدني التركي¹⁹⁹ بأحكام الشخصية المعنوية(الحكمية) في المادة(45).

والشخصية الحكمية تنتهي بانتهاء المدة المقررة لها في عقد التأسيس، لكن قد تبقى الشخصية المعنوية الحكمية وتنتهي مدة
الإجارة أو الانتفاع، فهنا ينتهي العمل بالمادة الفقهية والقانونية وتبقى المؤسسة ولها شخصيتها.

والموقوف له يكون له شخصية معنوية في القوانين²⁰⁰، والأصل ان الموقوف له يبقى مادام الموقوف قائماً ، إلا أن هناك
اتجاه فقهي يقول بانتهاء الوقف بانتهاء الإجارة المحدد لها (30)سنة.

196- إبراهيم بن موسى بن أبي بكر ابن الشيخ علي الطرابلسي، الحنفي (ت: 922هـ)- الإسعاف في أحكام الأوقاف-طبع بمطبعة هندية بشارع المهدي بالأزبكية بمصر
المحمية-الطبعة: الثانية، 1320 هـ - 1902 م-ص63.

197- د. أحمد التميمي- الشخصية المعنوية في القانون- /<https://www.dorar-alirag.net/threads/> موقع-دور العراق.

198- رزان صلاح- تعريف الشخصية المعنوية-موقع موضوع-<https://mawdoo3.com>

199- القانون المدني التركي- المنشور في الجريدة الرسمية في أنقرة في (4) نيسان-سنة1926-تعريب خالد الشايندر-مطبعة النجاح-المكتبة العصرية- بغداد.

200 - القانون المدني العراقي رقم (40) لسنة 1951 وتعديلاته-المنشور في الوقائع العراقية - رقم العدد:3015 - تاريخ:1951/8/9- رقم المادة(47). الأشخاص المعنوية

هي :

أ - الدولة .

ب - الإدارات والمنشآت العامة التي يمنحها القانون شخصية معنوية مستقلة عن شخصية الدولة بالشروط التي يحددها .

ج - الألوية والبلديات والقرى التي يمنحها القانون شخصية معنوية بالشروط التي يحددها .

د - الطوائف الدينية التي يمنحها القانون شخصية معنوية بالشروط التي يحددها .

هـ - الأوقاف .

و - الشركات التجارية والمدنية الا ما استثنى منها بنص في القانون .

ز - الجمعيات المؤسسة وفقاً لأحكام المقررة في القانون.

يقول الطرابلسي الحنفي: (ولو احتاج القيم إلى إجارة الوقف إجارة طويلة قالوا الوجه فيه أن يعقد عقودا مترادفة كل عقد على سنة ويكتب في الصك استأجر فلان بن فلان أرض كذا وكذا ثلاثين سنة بثلاثين عقدا)²⁰¹.

والقانون التركي حدد انتفاع الشخص المعنوي بالحكمي بحدود (100) مائة عام:

المادة: 721: (يسقط حق الانتفاع ب وفاة صاحبه، وإذا كان شخصياً حكماً فبإفاساخه، غير أن حق الانتفاع للشخص الحكمي لا يدوم أكثر من مائة عام).

ولدينا عدد من الوقفيات التي مثبت عمرها أكثر من (300) ثلاثمائة سنة، ويمكن مراجعة ملحق الوقفيات في نهاية البحث.

المطلب الثالث

المقارنات

الفرق بين الوقف والأفاظ ذات الصلة، يشترك الوقف مع جميع الموضوعات المشابهة له، بالعتاء والتبرع، وتفتقر المصطلحات فيما يأتي:

التَّبَرُّعُ²⁰²: التَّطَوُّعُ بِالشَّيْءِ غَيْرِ طَالِبِ عَوْضًا، بِقَصْدِ الْبِرِّ وَالصِّلَةِ غَالِبًا. وَعَلَى ذَلِكَ فَالتَّبَرُّعُ أَعْمٌ مِنَ الْوَقْفِ.

الصَّدَقَةُ: مَا يُعْطَى عَلَى وَجْهِ التَّقَرُّبِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى لَا عَلَى وَجْهِ الْمَكْرَمَةِ، أَوْ مَا تَصَدَّقْتَ بِهِ عَلَى الْفُقَرَاءِ. فِي الْإِصْطِلَاحِ هِيَ تَمْلِيكَ فِي الْحَيَاةِ بِغَيْرِ عَوْضٍ.

والصَّدَقَةُ²⁰³: ما يخرج من ماله على وجه القربة كالزكاة، لكن الصدقة في الأصل تقال للمتطوع به، والزكاة للواجب، وقد يسمى الواجب صدقة إذا تحرر صاحبها الصدق في فعله. قال: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً) (التوبة: 9: 103)

وَعَلَى ذَلِكَ فَالصَّدَقَةُ أَعْمٌ مِنَ الْوَقْفِ؛ إِذْ تُطْلَقُ عَلَى الْوَقْفِ، وَقَدْ تُطْلَقُ عَلَى غَيْرِ الْوَقْفِ.

الْهَبَةُ: الْعَطِيَّةُ بِلا عَوْضٍ ويمكن تملك العين وله التصرف بها²⁰⁴. أما الوقف، تملك المنفعة مع بقاء العين على ملك الله تعالى²⁰⁵ فلا يجوز التصرف فيها.

الْعَارِيَّةُ: الاسم من الإعارة، وتطلق على الشيء المعار.

وفي الإصطلاح هي العين المأخوذة من مالك للإنتفاع بها بلا عوض، أو هي إباحة الإنتفاع بما يحل الإنتفاع به مع بقاء عينه²⁰⁶.

وَالْعَلَاقَةُ بَيْنَ الْوَقْفِ وَالْعَارِيَّةِ أَنَّ كِلَيْهِمَا إِباحَةُ الْإِنْتِفَاعِ بِالْعَيْنِ، غَيْرَ أَنَّ الْعَارِيَّةَ مَمْلُوكَةٌ لِصَاحِبِهَا فَتُرَدُّ إِلَيْهِ، أَمَّا الْوَقْفُ: فَالْعَيْنُ فِيهِ بَاقِيَةٌ عَلَى مَلِكِ اللَّهِ تَعَالَى.

الْوَصِيَّةُ: تَمْلِيكَ مُضَافٌ إِلَى مَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْمَوْتُ مُزِيْلٌ لِلْمَلِكِ فَتَنَقَّعَ الْإِضَافَةُ إِلَى زَمَانِ رِوَالِ الْمَلِكِ²⁰⁷.

وَالْعَلَاقَةُ بَيْنَ الْوَقْفِ وَالْوَصِيَّةِ أَنَّ كِلَيْهِمَا تَبَرُّعٌ، لَكِنَّهُمَا يَفْتَرِقَانِ فِي أَنَّ الْوَصِيَّةَ تَكُونُ بَعْدَ الْمَوْتِ وَقَدْ تَكُونُ بِالْعَيْنِ، وَقَدْ تَكُونُ بِالْمَنْفَعَةِ، أَمَّا الْوَقْفُ فَهُوَ تَبَرُّعٌ فِي حَالِ الْحَيَاةِ وَبِالْمَنْفَعَةِ فَقَطْ²⁰⁸.

201- إبراهيم الطرابلسي-الإسعاف في أحكام الأوقاف- ص64.

202- الموسوعة الفقهية الكويتية-صادر عن: وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية - الكويت- (من 1404 - 1427 هـ)- دار السلاسل - الكويت- ط2 -المكتبة الشاملة-ج44-ص109.

203-أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (ت: 502هـ)- المفردات في غريب القرآن-المحقق: صفوان عدنان الداودي- دار القلم، الدار الشامية - دمشق بيروت- ط1 - 1412 هـ-ص480.

204- أحمد بن محمد بن علي الفيومي ثم الحموي، أبو العباس (ت: نحو 770هـ) المصباح المنير في غريب الشرح الكبير- المكتبة العلمية - بيروت-ج2-ص673.

205- ابن قدامة المقدسي - المغني لابن قدامة- ج6-ص273.

206- شمس الدين، محمد بن أحمد الخطيب الشربيني الشافعي (ت: 977هـ) مغني المحتاج إلى معرفة معاني ألفاظ المنهاج- دار الكتب العلمية-ط1، 1415هـ - 1994م-ج3-ص313.

207- علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (ت: 587هـ) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع-الناشر: دار الكتب العلمية-ط2، 1406هـ - 1986م-ج7-ص330.

208- الموسوعة الفقهية الكويتية-مصدر سابق-ج44-ص110.

العمري والرقبي: (جائزة بالاتفاق، وهي أن يقول الرجل لآخر: أمرتك هذه الدار، أو جعلتها لك عمرك، العمري تملك المنفعة دون الرقبة، فهي له مدة عمره)²⁰⁹.

أما الوقف فهو تملك المنفعة مع عدم الرجوع فيه.

المبحث الثالث

التطبيقات العملية

كثيرة هي المقالات والدراسات والمقترحات والتوصيات التي تسطر في الكتب، وكثير هي الأعلام التي أشارت إلى فعل الخير، لكن في هذا المبحث لا نكتب؛ وإنما نعرض حقائق عملية لنماذج نيرة من بلدتي، كانت لها بالغ الأثر في تطوير الوقف الشخصي الفردي، ووقف النساء، وفرقنا النساء عن الرجال لأن المطلب الأول ضم أعمالاً وقفية وخيرية، أما مطلب النساء فهو وقفيات بحجج موثقة، والوقف المساهم، ونستعرض في مطالب:

المطلب الأول: الوقفيات وأعمال الخير الفردية.

المطلب الثاني: مساهمة المرأة في الوقف.

المطلب الثالث: الوقف المساهم جمعية فعل الخيرات(نموذجاً)

المطلب الأول

الوقفيات وأعمال الخير الفردية

نستعرض نماذج عملية قاموا بأعمال وقفية وخيرية على مستوى أفراد ونأخذ منهم أمثلة كان لهم حضور عملي في العراق عامة، ومدينة الموصل خاصة؛ ونستعرضهم بالتسلسل:

أولاً: (كالوست سركيس كولبنكيان)²¹⁰: ولد في أسكار، إسطنبول مارس (1869م) لأب أرمني يعمل بتجارة النفط، درس هندسة وصناعة النفط في مدينتي لندن وباكو، وعمل مستشاراً للخليفة العثماني وفي عام (1912 م) كان (كولبنكيان) هو العقل المدبر وراء إنشاء (شركة النفط التركية) وهي مجموعة من كبرى شركات النفط الأوروبية، والتي هدفها التنقيب عن النفط وتطويره في العراق الخاضع آنذاك لسيطرة الإمبراطورية العثمانية، وهو الأمر الذي أوقفته بداية الحرب العالمية الأولى (1914م). خاض (كولبنكيان) في عام (1925م) مفاوضات ساخنة ومطولة تعلقت بالسماح باستثمار النفط العراقي من قبل الشركات الأوروبية المساهمة في (شركة النفط التركية) صاحبة الحقوق الحصرية للتنقيب عن النفط في وحصل على نسبة 5% من عائدات النفط في العراق..العراق

المهم في المسألة: مساهمته في عدد من المشاريع العملاقة على مستوى دولة ومنها:

المتحف العراقي .

المسرح الوطني.

مدينة الطب.

بناية الفن الحديث المسمى بقاعة كولبنكيان الموجودة في ساحة الطيران في بغداد.

ملعب الشعب الدولي بكلفة أربعة ملايين دينار أي نحو 15 مليون دولار أمريكي.

إرسال أعداد من الطلبة إلى الدول الأجنبية لإكمال دراستهم.

²⁰⁹ - محمد بن حبان بن أحمد بن معاذ بن مغبذ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البستي (ت: 354هـ) الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان-ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (ت: 739 هـ)

حققه: شعيب الأرنؤوط- مؤسسة الرسالة، بيروت-ط1، 1408 هـ - 1988 م-حديث 5130-ج11-ص532.

²¹⁰ -خالد العبيدي- الصراع على نفط العراق- ملحق أزتاك العربي للشؤون الأمريكية - <https://www.aztagarabic.com/archives/9440>

هذه الأعمال الخيرية وإن لم تكن وقفية، لكنها ساهمت في إغناء خزينة العراق التي ستعود بشكل وآخر إلى الشعب. توفي 20 يوليو 1955.

ثانياً: مصطفى بن محمد باشا الصابونجي رجل برز في التجارة والإدارة والسياسة ولد عام 1888 في الموصل، وهو من الشخصيات التي قامت بإنشاء وقفيات متعددة للاستعمال والاستغلال دون الاستثمار²¹¹. توفي رحمه الله تعالى في 17 آب 1954. قام بعدة أعمال منها:

في مجال الصناعة: إدخال الكهرباء في الموصل لأول مرة عام 1921 حيث اشترى بعض المولدات من الجيش البريطاني وقام بنصب الأعمدة ومد الأسلاك التي أنارت الشوارع وبعض البيوت الموصلية وتعاقد مع البلدية على أن يعطي مصابيح مجانية في تنوير الأزقة وذلك بنسبة 5% إلى القوة التي يوزعها.

في مجال التعليم: أنشأ مدرسته الصابونجي، كما أرسل عدد من شباب الموصل إلى القاهرة عام 1943 للدراسة في جامعة الأزهر على نفقته الخاصة²¹².

في مجال الصحة: إنشاء ردهة على حسابه الخاص عام 1949 وتم افتتاح الردهة عام 1951، وإنشاء في عام 1954 ردهتين للأمراض الباطنية ولا تزال الردهة التي بناها الصابونجي في المستشفى الجمهوري (الزهراوي) حالياً تحمل اسمه. وتبرع ببناء ردهة كبيرة للأطفال في مستشفى الموصل سميت باسمه.

قبة مدرسة يونس النحوي، جامع شيخ مجول، وجامع الصابونجي، وجامع قام بترميم وتجديد وبناء الكثير من الأبنية ومنها: الإمام إبراهيم، وجامع الشيخ حنش، والجامع الكبير²¹³، ضريح ابن الأثير.

المطلب الثاني

مساهمة المرأة في الوقف

هنا ركزنا على الوقفيات دون أعمال الخير العادية، حيث كل فقرة موثقة بحجتها الوقفية وكان التنافس لعمل الخير بين النساء فاعلاً، ففي السجلات العثمانية أكثر من 2500 وثيقة وقف لنساء فاضلات²¹⁴.

ثالثاً: نساء موصليات:

الأصل في هذه الفقرة بيان أوقاف الجليليين والعمريين في الموصل لكن ارتأينا أن نذكر عدد من النسوة ممن قمن بالوقفيات لبيان أن العدد الفاعل من النسوة يبين النسبة للغالب من الرجال.

وفي إحصاء قام بها المؤرخ العراقي (د. عماد عبدالسلام رؤوف) لمساهمات المرأة في بغداد وحدها²¹⁵، قامت خلال القرون المتأخرة، بإنشاء، أو الإنفاق، على نحو 30 مسجداً، و12 مدرسة، وخمسة رُبط (تكايا) ومستشفى واحد، وبيت للقضاة، وسبع سقايات ماء، وهذا بلا ريب يغير من النظرة السلبية إلى تاريخها في تلك العهود.

وبلغ عدد المؤسسات الثقافية والدينية التي قامت المرأة بإنشائها في مدينة الموصل، إبان العصر العثماني وحده، نحو اثنين وعشرين مؤسسة، بين مسجد ومدرسة ودار قرآن، ويمثل هذا العدد أكثر من نصف منشآت المدينة المشابهة، خلال العصر نفسه، ويكشف هذا الإحصاء عن الإسهامات الواسعة للمرأة في مجالات الحياة العامة لمدينتها آنذاك²¹⁶.

هذه المشاريع النسوية النافعة، في الحقبة الممتدة من بدء السيطرة العثمانية وحتى نهاية القرن الماضي، وتتمثل بالوقف الاستغلالي لدور العلم، والوقف الاستثماري الإيجاري²¹⁷؛ المتمثل بالوقفيات التي رصدتها النساء الواقفات؛ من الدكاكين والبيوت والمقاهي المؤجرة، والموقوف ربيعاً لخدمة الوقف الاستغلالي، وذلك كما يأتي:

211- د. إبراهيم العلاف والسيد سعد الصانع- مصطفى الصابونجي - موقع العراق أيام زمان. وموقع شخصية من بلادي. موفق الربيعي.

212- أنيب نعمه التنمية الاجتماعية ومكافحة الفقر من منظور الأسرة - أفكار للنقاش-ص6

213-سعید الدیوه جي-تاريخ الموصل-مطبوعات المجمع العلمي العراقي-1402هـ-1982م-ص336.

214- د. عيسى صوفان القدومي -أوقاف النساء و إشرافاتها الحضارية-www.natharatmouchrika.net

215 - أ. د. عماد عبدالسلام رؤوف- من تاريخ الخدمات النسوية العامة في الموصل-بحث منشور على شبكة الالوكة. رابط الموضوع: <https://www.alukah.net/culture/0/63701/#ixzz5qXHrf0bB>

216- الفس سليمان الصانع- تاريخ الموصل-المطبعة السلفية-مصر-1342هـ-1923م-ص273.

217 -د.محمود بن ابراهيم الخطيب- اثر الوقف في التنمية الاقتصادية-مؤتمر الوقف الاول-جامعة ام القرى-1422هـ-ص245.

218:أولاً: انشاء المساجد والوقف عليها

أنشأته سنة 1180هـ/1766م، السيدة رابعة خاتون بنت والي الموصل إسماعيل باشا الجليلي **جامع رابعة خاتون الجليلية** وأوقفت على ذلك كله " حصتها في راحة. (1139-1140هـ/1726-1727م. وألحقت به مدرسة، وعينت لها مدرساً (رحى) باببوخت، ودكاكين عديدة في سوق التبن من أسواق الموصل، ودكاكين الحدادين، و (مقهى)- بموجب الوقفية المؤرخة في 27 شعبان سنة 1181هـ/1767م.

أنشأته السيدتان فتحية خاتون وعائشة خاتون من نساء الجليليين سنة 1194هـ/1780م في **جامع العرافة في الموصل** محلة حمام المنقوشة بالموصل،²¹⁹ وفي سنة 1204هـ/1789م وقفت السيدة فتحية خاتون عقارات عديدة تشمل دكاكين في سوق الصياغ، والسوق الكبير، و(قهوة خانة) في سوق الشيخ عبدالله المكي للإنفاق على هذا الجامع وتأتيته ودفع راتبه الإمام والمؤذن. وسجلت ذلك كله في الوقفية المؤرخة في أواسط جمادى الآخرة سنة 1204هـ/شباط 1789م.

أنشأته زوجة والي الموصل الغازي محمد أمين باشا الجليلي (المتوفى سنة 1189هـ/1775م): **مسجد العقبة**

سعت السيدة زوجة والي الموصل محمد باشا الجليلي (حكم 1204-1221هـ/1779-1806م) وأم والي **جامع محمودين** الموصل محمود باشا الجليلي (حكم 1224-1225هـ/1809-1810م) إلى إنشاء جامع يعرف باسم حامد ومحمود [12] سنة 1211هـ/1796م، أشركت ولدها محمود باشا بالأمر.

شاركت السيدة عائشة خاتون سنة 1212هـ/1797م أباها نعمان بك (والي الموصل فيما بعد) بن سليمان **جامع النعمانية** باشا الجليلي في إحياء مسجد السراج خانة القديم. ولقد وقف الواقفان، للإنفاق على ذلك كله، عقارات جمّة في الموصل وأعمالها، وكانت حصة السيدة عائشة منها كبيرة، منها " القهوة التي في سوق الصياغ الشهيرة بقهوة ابن خروفة" و" سدس حمام القلعة، ودكاكين عدة في أسواق الموصل".

يقع هذا الجامع في محلة المكّوي، أنشأته السيدة المحسنة الحاجة فاطمة بنت يحيى أفندي **جامع الحاجة فاطمة الخياط** الخياط سنة 1212هـ/1797م والحققت به مدرستين الأولى كتاب لصغار الطلبة، والآخرى تختص بتدريس الفقه للكبار، وكانت للجامع أوقاف متعددة، منها قرية في (النافكر)، وسبعة دكاكين من سوق الصرافين، وثلاثة بيوت في محلة رأس الكور.

وقفت السيدة حمرة (حمراء) خاتون بنت الحاج صادق أغا، وزوجة **وقف حمرة خاتون على فقراء جامع النبي جرجيس** والي الموصل الشهير الحاج حسين باشا الجليلي، ثلاثة أرباع الدكاكين الواقعات على حافة الخندق بقرب جامع الأغوات في الموصل على عمارة جامع النبي جرجيس، وان " يؤخذ كل ليلة جمعة لحم للشورية التي تطبخ في الجامع حضرة نبي الله جرجيس (عليه السلام) وتفرق على الفقراء (الساكنين في الجامع الشريف) وذلك بموجب وقفيتها المؤرخة في 10 من شهر شعبان سنة 1213هـ/1798م.

عنيت السيدة فردوس خاتون بنت يحيى آغا الجليلي، زوجة **وقف فردوس خاتون الجليلية على سقاية جامع النبي يونس** حسن بك (باشا) والي الموصل، بمشكلة توفير المياه الصالحة للشرب للمصلين في جامع النبي يونس على تل التوبة، في الجانب الشرقي من الموصل. وكان ارتفاع التل الذي يقع عليه الجامع من ناحية، وبعده النسبي عن شاطئ نهر دجلة، يمثل مشكلة حقيقية لقاصدي الجامع من الزوار والمصلين فضلاً عن العاملين فيه. ويظهر أن توصيل المياه إلى سقاية الجامع كان يستلزم مآلاً لم يكن من الميسور دفعه من واردات الجامع نفسه، لذا فقد وقفت هذه السيدة المحسنة " الربع من بستان الزيتون الشهيرة ببستان الزعامة في قرية باعشيقية من قرى الموصل المحروسة لسقاية الماء الذي ينقل من نهر دجلة إلى جامع حضرة نبي الله يونس عليه السلام في كل يوم للشرب ولخدمة الزوار والدرابيش الساكنين في الجامع المشار إليه²²⁰، وكان تسجيلها لهذا الوقف النافع في شهر محرم سنة 1215هـ/ آيار 1800م.

218 -د. ياسين بن ناصر الخطيب- اثر الوقف في نشر التعليم والثقافة. مؤتمر الوقف الاول-جامعة ام القرى-1422هـ-ص273..

219 -سعيد الديوه جي-تاريخ الموصل-ج2-ص287.

220-سعيد الديوه جي-تاريخ الموصل-مصدر سابق-ص288.

ووقفت السيدة زينب خاتون بنت عبدالله على جامع زقاق: وقفية زينب خاتون بنت عبدالله على جامع زقاق الحصن. الحصن في محلة السراج خانة بالموصل، أوقفًا جَمَّةً للإنفاق عليه، وعمرته تَعميرًا شاملًا وذلك سنة 1235هـ/1819م.

أنشأ هذا الجامع من يدعى عمر الأسود بين سنتي 1091 أو 1093هـ: وقفية خيرى خاتون على جامع عمر الاسود 1682-1680م، فنسب اليه وربما سمي (جامع شهر سوق)، لوقوعه في وسط المحلة المعروفة بهذا الاسم من محلات وفي سنة 1239هـ/1823م وجد أن الجامع أصابه الإهمال، فوقفت عليه السيدة خيرى خاتون عقارات، الموصل القديمة وعينت له متوليًا، فرم بعض أقسام الجامع، وبنى فيه منارة مزينة بقطع الأجر المزجج.

أنشأته السيدتان مريم خاتون بنت والي الموصل محمد باشا الجليلي (حكم 1204-1221هـ/1789م): جامع الخاتون 1806م) وأمها هيبه الله خاتون بنت عبدالله، في محلة حوش الخان في الموصل، سنة 1241هـ/1825م، وشاركهما في عملهما هذا محمد أمين بك محمد باشا الجليلي.

عنيت السيدة مريم خاتون بنت أحمد باشا الجليلي والي الموصل: وقفية مريم خاتون الجليلية على مسجد الصوفية (1227-1237هـ/1812-1821م) بهذا المسجد الذي كان يعرف أيضًا بمسجد عبدالمقيم، وذلك في وقفيتها المؤرخة في أواسط شهر ذي الحجة من سنة 1251هـ/1835م، فقد عينت راتبًا للمدرس يقدره المتولي على اوقافها، وأن يدفع من ريع تلك الأوقاف، وتشمل دكاكين في قيصرية العباجية المطلة على سوق البارودجية من جهة، وعلى سوق الجبوقية من جهة أخرى، بينما يوزع سائر الريع على نريتهما فإذا ما انقضوا، يفرق " على المستحقين من الفقراء والمساكين"²²¹.

وفي سنة 1278هـ/1861م وقفت السيدة رقية خاتون بنت محمد أفندي الشهير: وقف رقية خاتون على مسجد الخُضري بابن المصرف، الساكن في محلة (عبدو خوب) من محلات مدينة الموصل، الدكان الذي تملكه في سوق الصفارين، على مصالح مسجد الحاج محمود أفندي بن عبدالجليل الخضري، بموجب وقفيتها المؤرخة 3 من شهر شعبان من السنة المذكورة.

يقع هذا الجامع في حي المنصور، من ضواحي مدينة الموصل، تطوعت بعمارته السيدة ألسالحة: جامع يحيى الإمام الحاجه وهيبه بنت خليل سنة 1388هـ/1968م.

يقع هذا الجامع في حي الشهداء، من ضواحي مدينة الموصل، وقد تطوعت ببنائه السيدة الصالحة الحاجه: جامع المصطفى والية الصفو سنة 1405هـ/1984م.

مسجد في محلة زقاق الحصن، كان قديمًا يقع داخل الحصن الذي أسسه: تعمير صديقة بنت أحمد بكر لمسجد حمام السراي المغول قريبيًا من السراي، ومنه اكتسب اسمه، كما عرف أيضًا بمسجد (شيخ الأصناف السبعة) نسبة لمن عمره، وكانت عليه كتابة أثرية تشير إلى أن الشيخ يونس عمَّره سنة 1057هـ/1647م، وأنه رمم سنة 1345هـ/1926م [31]، ثم ما لبث أن أهمل، كما أهمل رباط قديم مجاور له، ينسب إلى السيدة نفيسة (رضي الله عنها)، فكان أن تطوعت السيدة صديقة بنت أحمد بكر حمُّو الحاج خليل رحمها الله لتجديده سنة 1405هـ/1985م، تجديدًا شاملًا فأعدت بناء المسجد وأثنته تأثيثًا حسنًا، وشملت عنايتها مزار السيدة نفيسة أيضًا. وثبتت على كل من المنشأتين كتابة تؤرخ قيامها بهذا العمل النافع.

222:ثانيًا: إنشاء المدارس والوقف عليها

أنشأتها السيدة رابعة خاتون بنت والي الموصل إسماعيل الجليلي المتوفاة سنة (1217هـ/1802م)، في: المدرسة الرابعة جامعها الكبير الذي شيده سنة 1180هـ/1766م في محلة شارسوق من محلات الموصل القديمة.

أنشأتها السيدة زوجة الوزير محمد باشا الجليلي سنة 1212هـ/1797م في جامع المحمودين: مدرسة جامع المحمودين الذي عمرته، وضمت اليها خزانة كتب حفظ الزمان 35 مخطوطًا منها [36]، يرقى أقدمها إلى القرن التاسع للهجرة، وهي تتوزع على موضوعات القرآن الكريم والحديث الشريف والفقه والطب والأدب.

تقع هذه المدرسة في محلة القنطرة، قرب سور الموصل القديم، وهي من المدارس المستقلة عن المساجد: مدرسة الحجيات في الموصل، أنشأتها الحاجه عادلة خاتون وأختها الحاجه فتحية خاتون ابنتي والي الموصل عبدالفتاح باشا الجليلي (1183-1

221.د.عبدالله بن ناصر بن عبدالله السدحان- دور الوقف في بناء الحياة الاجتماعية- مؤتمر الوقف-الاول-جامعة-ام-القرى-السعودية-1422هـ-ص213.
222.د.عبدالله محمد أحمد الحريري-دور الوقف في دعم الجوانب التربوية والدينية والعلمية والثقافية-مؤتمر الوقف-الاول-جامعة-ام-القرى-السعودية-1422هـ-ص176.

وأضافنا إليها قسمًا داخليًا يتألف من عدة حجرات لإقامة الطلبة، وخصصنا لكل 1185/هـ-1771م) سنة 1241هـ حجرة نفقة مالية شهرية، وتخصيصات عينية من الشمع في أيام الشتاء كما ضمنا إليها خزانة كتب غنية بالكتب الخطية النادرة في التفسير، والحديث، والحكمة، والفقه، واللغة، والنحو، والادب، والطب، والفلك، وغير ذلك. وعينا لهذه الخزانة موظفًا خاصًا بعنوان (كتب خانجي) موكل بأمر العناية بها، وينقضى راتبًا شهريًا.

وقد رصدت الواقفتان المحسنتان، للإنفاق على مدرستيهما ريع ما يملكان وفقًا صحيحًا شرعيًا ثابتًا، وهو بيت سكنهما، والحمام الشهير بحمام باب البيض، وبلغ من حبهما للعلم وتقديرهما لأهله. انهما أوصيتا بدفنهما عند وفاتهما في رحاب هذه المدرسة، وبالفعل فإنهما دفنتا جنبًا إلى جنب، داخل الحجرة التي يدخل منها إلى خزانة الكتب، ولقد أصاب الخراب هذه المدرسة وهجرت، وسكنت بعض الأسر في أقسام اقتطعت منها

شاركت في إنشائها سنة 1212هـ/1797م السيدة عائشة خاتون بنت والي الموصل سليمان باشا: **المدرسة النعمانية** الجليلي، وتقع في الجامع الذي شيده، وأخوها نعمان بك (باشا فيما بعد) في محلة السراج خانة من محلات الموصل، وعينا فيها مدرسًا، وجعلنا الإنفاق عليها مما وقاه على الجامع من عقارات عديدة، وكانت للسيدة عائشة حصة كبيرة في تلك الأوقاف. وضم الواقفان إلى مدرستيها خزانة كتب احتوت على جملة وافرة من الكتب في العقائد والحديث والفقه واللغة والمنطق والأدب والتاريخ والفلك وغير ذلك، بقي منها اليوم (55) كتابًا مخطوطًا، آلت جميعًا إلى مكتبة الأوقاف العامة في الموصل.

من مبرات السيدة فردوس خاتون بنت يحيى أغا الجليلي أنها شاركت زوجها حسن بك (الذي كان **المدرستان الحسينتان** واليا على الموصل فيما بعد) بن الحاج حسين باشا الجليلي في إنشاء إحدى أهم المدارس في الموصل ابان القرن الثالث عشر الهجري (التاسع عشر الميلادي). وهي المعروفة بالمدرسة الحسينية نسبة إلى زوجها المذكور

وكانت المدرسة تتألف من قسمين منفصلين، عدتهما الوقفية مدرستين قائمتين بذاتها، الأولى "لأجل تدريس علوم النقلية والعقلية" والأخرى "لأجل تدريس القراءة والتجويد"، فتكون الأخيرة، أشبه -من حيث طبيعتها- بدور القرآن المتخصصة بعلوم القرآن الكريم، التي ظهرت في العصور الإسلامية الوسيطة

وألحقا بمدرستيها خزانة كتب كبيرة، احتوت على جملة وافرة من الكتب، في التفسير والقراءة والحديث، والفقه، وأصوله، والتصوف، والمواعظ، والعقائد، واللغة والأدب ودواوين الشعر، والطب، فضلًا عما يعرف بكتب الجادة، أي الكتب المدرسية البحتة، وتشمل النحو والمنطق والهندسة وما إليها وجعلنا لكل طالب علم حجره خاصة

ورتبنا لجميع العاملين في هذه المدرسة، وللطلبة، الرواتب الكافية، وذلك على النحو التالي

صاغة يوميًا. 120 مدرس العلوم العقلية والنقلية

صاغة يوميًا. 80 مدرس علم القراءة

صاغة يوميًا. كليدار الكتب خانة (أمين المكتبة) 28

صاغات يوميًا. كليدار المدفن (السادن) 4

صاغات يوميًا. تالي جزء من القرآن لروح الواقفين 8

صاغة يوميًا. خادم السبيل (السقاية) 20

صاغات يوميًا. 8 لكل طالب

صاغة يوميًا. قابجي (بواب) المدرسة 24

صاغة يوميًا. 360 ماء سبيل خانة (ماء الشرب)

.وسجلت الوقفية في غرة شعبان سنة 1232هـ/1816م

أما المدرسة نفسها فقد لبثت منهلا لطلبة العلم في الموصل أجيالًا متعاقبة، وشغلت بناها مؤسسات تعليمية مختلفة، هي على التوالي: المدرسة الإسلامية، المدرسة الفيصلية، المدرسة الفيصلية الوقفية، المتوسطة الفيصلية الدينية، متوسطة

الإرشاد الدينية، مدرسة الإرشاد الإعدادية الدينية، المدرسة الدينية، ابتدائية الأوقاف الإسلامية، وذلك من خلال المدة الواقعة بين سنتي 1924-1973م.

أوقفت السيدة مريم خاتون بنت إبراهيم بك بن نجيب بك، من سكنة محلة الرابعة في الموصل، قسماً من ربيع ما أوقفته " لكل من يكون مدرساً في المدرسة الكائنة في مسجد العراقة الواقع في محلة المنقوشة من محلات المدينة المذكورة" بموجب وقيمتها المؤرخة 20 من شهر جمادي الآخر سنة 1329هـ/1911م، فأظهرت بذلك رغبتها في رفع شأن العلم والعلماء.

أنشأت السيدة فتحية خاتون بنت سليمان أغا مدرسة في مدينة الموصل عرفت باسمها، ووقفت **مدرسة فتحية خاتون** لإدارتها حصتها من خان الشط وتوابعه، والدكان الواقعة في قيسرية البابوخية العتيقة، وشرطت للمتولي عُشر الرُّبُع من غلة الوقف²²³، بينما خصصت الباقي للإنفاق على لوازم المدرسة، وذلك في وقيمتها المؤرخة أوائل رمضان سنة 1271هـ/أيار 1855م.

أنشأتها السيدتان مريم خاتون بنت والي الموصل محمد باشا الجليلي، وأما هيبه الله خاتون بنت عبدالله، في **مدرسة الخاتون** الجامع الذي شيدها في الموصل، وعرف بجامع الخاتون سنة 1241هـ/1825م. وشاركهما في ذلك محمد أمين بك بن وضما إليها خزنة للكتب حوت كتباً في التفسير والحديث والعقائد. محمد باشا الجليلي. فعرفت المدرسة بالأمنية نسبة إليه والفقهاء وأصوله والأدب، وكتب مدرسية مختلفة. بقي منها الآن (64) كتاباً مخطوطاً، وقد آلت هذه الكتب إلى مكتبة الأوقاف العامة في الموصل.

تنسب هذه المدرسة إلى مؤسسها التاجر عبدالرحمن جلبي بن محمد **وقفية أسماء خاتون غصيبة على مدرسة الصانع** الصانع سنة 1250هـ/1834م، وهي تقع في محلة الإمام إبراهيم من محلات مدينة الموصل القديمة، وقد الحق بها خزنة كبيرة تحوي المنات من نوادر المخطوطات.

وفي سنة 1300هـ/1882م وقفت السيدة أسماء خاتون بنت عبدالرحمن غصيبة حصصها في خان الجفت الكبير قرب سوق باب الجسر " على مصالح المدرسة المشهورة بمدرسة عبدالرحمن جلبي بن محمد الصانع المعلومة مشتملاتها وحدودها، الواقعة في محلة إمام إبراهيم من تعميرها وسائر لوازمها الضرورية، فإذا فضل شيء بعد مصاريف المدرسة "المذكورة، يقسم على وجوه البر.

ثالثاً: وقف الأوقاف للإنفاق على الفقراء والمساكين وبعض أوجه الخدمة الاجتماعية العامة

سعت السيدة فتحية خاتون بنت عبيد أغا الجليلي إلى العناية بشؤون الفقراء **وقفية فتحية خاتون الجليلية على الفقراء** والمساكين في مدينتها الموصل، فوفقت لهذا الغرض بعض حصصها في "الخان الواقع على نهر دجلة" وفي "الخان الشهير بخان عبيد أغا" والرحى الواقعة قرب ترجيلة وحمام عبيد أغا، وقهوة الإمام، وقهوة خانة باب الجديد، وبساتين لها في مدينة الموصل.

وأوصت ببيع ثلث ما تملكه من عقاراتها السكنية مع ثلث ما تتركه من الأموال ليشتري بالثمن مسققات، يصرف ريعها في كل سنة على المستحقين من الفقراء والمساكين، ذلك بموجب وقيمتها المؤرخة في أواسط جمادي الآخرة سنة 1204هـ/شباط 1789م.

وسعت السيدة زينب خاتون بنت الحاج يونس أغا إلى تخصيص مبالغ **وقف زينب خاتون بنت يونس أغا على الفقراء** كبيرة من أوقاف رصدها في مدينة الموصل للتخفيف عن كاهل الفقراء المنقطعين.

وفي وقفية تعد من أكثر الوقفيات سخاء لهذا الغرض النبيل، ففي 6 من شهر ذي الحجة سنة 1229هـ/1813م وقفت السيدة المحسنة ما تحت يدها من حصص في العديد من مرافق المدينة الاقتصادية وتشمل: حمام، وخانات تجارية، ورحى قرب قرية بابيوخ على نهر الخوصر، ومقاهي، وقيصريات، ودكاكين كثيرة في أسواق مختلفة، وبستان خارج المدينة، ومنشآت اقتصادية أخرى، وشرطت أن تنفق واردات هذه المرافق، وهي كثيرة، على من يسكن الموصل من **المنقطعين**.

223- عبدالله بن محمد آل خنين-الاصول الاجرائية لاثبات الوقف-ص56.

وقفت السيدة خديجة بنت الحاج صادق أغا ما تملكه من أسهم في: **وقف السيدة خديجة خاتون على الفقراء والمساكين**
عدد من المنشآت الاقتصادية في مدينة الموصل على بعض وجوه الخير سنة 1232هـ/1816م، وتشمل هذه الوجوه، شراء الاضاحي في عيد الأضحى، وإيقاد الشموع في ليالي رمضان للتراويح، وتوفير مياه الشرب، وإنفاق الباقي "على المستحقين من الفقراء والمساكين".

وفي جمادي الآخرة 1233هـ/1817م وقفت السيدة عادلة خاتون: **وقف عادلة خاتون بنت عبدالرحمن على وجوه الخير**
بنت عبدالرحمن أغا ما تملكه من أسهم في المقهى الواقع في سوق الميدان بالموصل مع دكانين مخرجتين منها لتنفق على بعض أوجه الخير التي حددتها في وقفيتها، وهي التضحية في أعياد الأضحى، وتوفير مياه الشرب في كل ليلة جمعة، وقراءة القرآن الكريم، وتفريق ما يتبقى على الفقراء والمساكين والمستحقين.

وقفت الحاجة حمرة خاتون: **وقفية الحاجة حمرة خاتون وكريمتها اسمه خاتون وعدله خاتون على الفقراء في الموصل**
بنت الحاج صادق أغا، وكريمتها اسمه (اسماء) خاتون وعدله (عادله) خاتون بنتي سعد الله باشا الجليلي [60] والي الموصل السابق، جملة كبيرة من الأوقاف الدارة على أنفسهن، وإذا ما توفيت واحدة، يرجع نصيبها إلى الباقيات، وبعد انقراضهن جميعاً " ترجع الوقوف إلى المستحقين من الفقراء والمساكين وطلبة العلم

وتتألف هذه الوقفيات من دكان قيصرية وقهوة خانة في محلة (عبدو خوب) مع سردابين تحتها، وبستان في قرية نينوى تعرف ببستان البنات، مع بئر، وأشجارها هناك، وأخرى في القرية نفسها، مع بئرها، وأشجارها، وأكثر من نصف البستان المعروفة ببستان سعد الله باشا الكاننة في طرف القبلة من البلدة، مع بئر، وأشجار، وقصر البستانجي، ودكاكين ومعصرة وبيت فوق المعصرة في محلة اليهود، وأكثر من النصف في ثلثي قيصرية السراجين مع ثلاثة دكاكين خارجها، ونصف قيصرية المطريانة الواقعة في ميدان القلعة، وقسم من بستان على نهر الخوصر، وأكثر من نصف الملك الواقع في محلة الشيخ محمد عليه الرحمة، وحصص مختلفة في بستان علي أفندي، والفسيل الملاصق له، ومن خان عبيد أغا، ومن خان شيخ [الأصناف] السبعة، والمعصرة الواقعة خارجه، وذلك بموجب وقفيتها المؤرخة في أواسط ذي القعدة 1244هـ/حزيران 1828م.

شاركت السيدة خديجة خاتون بنت الحاج نعمان أغا، سنة: **وقف خديجة خاتون بنت نعمان أغا على وجوه الخير**
1244هـ/1828م زوجها الحاج حسين أغا بن الحاج صادق أغا، في وقف حصتها في خان الشط والكمرك وتوابعها، وخان عبيد أغا وتوابعه، في مدينة الموصل، على أوجه الخير والبر، وتشمل شراء الأضاحي في عيد الأضحى، والإنفاق "على المستحقين من الفقراء والمساكين والأرامل والايتام

ثم عادت هذه السيدة فوفقت منفردة سنة 1255هـ/1839م، حصتها من الخانين المذكورين، مع دكانين لها في ميدان باب الجسر، بلصق الكمرك، وفي السوق الكبير في الموصل، على أوجه الخير المشابهة، وتشمل - فضلاً عن تقديم الأضاحي - إيقاد الشمع في ليالي رمضان لأجل صلاة التراويح وإطعام الفقراء والمساكين في ليالي القدر والأشرف (يقصد الأيام المشرفة)، وتوفير مياه الشرب في هذه الليالي، وإنفاق الباقي "على المستحقين من الفقراء والمساكين".

ووقفت السيدة عدله (عادلة) خاتون بنت أحمد أفندي بن السيد عبيد أفندي، من سكنة محلة: **وقف عدلة خاتون على الفقراء**
المكاوي في الموصل، ثلث مالها، بعد وفاتها، للفقراء والمساكين، وأوصت أيضاً ان تصرف غلة الدكان الذي تملكه في محلة السراج خانة على الفقراء والمساكين، بموجب وقفيتها المؤرخة في 16 ذي القعدة 1300هـ/19 أيلول 1882م.

ووقفت السيدة مريم خاتون بنت أحمد بك الأبي بك بن عبدالله، من سكنة: **وقفية مريم خاتون بنت أحمد بك على الفقراء**
محلة جامع جمشيد في الموصل، دارها على بعض سكان محلتها، وبعد انقراضهم " يرجع الوقف المذكور للفقراء والمساكين" بموجب وقفيتها المؤرخة في 27 جمادى الآخرة سنة 1304هـ/24 آذار 1886م.

ووقفت السيدة دولة بنت الحاج فتحي بن ياسين الصباغ، من سكنة محلة: **وقفية دولة بنت فتحي على أعمال البر والفقراء**
باب النبي في الموصل، دار لها في محلة سوق الصغير، والنصف الشائع الذي تملكه من دار أخرى في محلة باب السراي من محلات مدينة الموصل، على أعمال البر والخير، إذ شرطت أن يُنفق من غلة الوقف - بعد تعميره - على من يعظ الناس، وعلى قارئ القرآن في جامع الأغوات خلال شهر رمضان من كل عام. وأن تشتري في الشهر نفسه شمعتان توفدان في

"المحل المحتاج من الجوامع والمساجد"، وأضحيتان في عيد الأضحى، على أن يقسم المتبقي من الغلة "على الفقراء والمساكين" بموجب وقفيتها المؤرخة في 28 شعبان 1310هـ/16 آذار 1893م.

ووقفت السيدة خَدُوجَة (خديجة) بنت علي المفتي بن أحمد أفندي، الساكنة في **وَقْفِيَّة خَدُوجَة بنت علي المفتي على الفقراء** محلة جامع جمشيد في الموصل، حصتها الشائعة في الدكان الكائن في سوق الصرافين "على الفقراء والمساكين في المواسم والأيام الأشراف" بموجب وقفيتها المؤرخة في 25 صفر 1315هـ/20 أيلول 1892م.

ووقفت حصتها الشائعة في دكانين آخرين، أولهما في محلة السراج خانة، وثانيهما في سوق العتمة، وشرطت أن تعطى غلة الأول إلى إحدى نساء محلتها وذريتها، وبعد انقراضهم تعطى "إلى الفقراء والمساكين"، أما الثاني فتعطى نصف غلته إلى "الفقراء والمساكين" والنصف الآخر إلى المتولين على الوقف نفسه، وذلك بموجب الوقفية المؤرخة في 17 صفر 1317هـ/28 حزيران 1898م.

ووقفت السيدة فاطمة بنت وحيد آغا الدار الكائنة في محلة أمام عون الدين في **وَقْفِيَّة فَاطِمَة بنت وحيد على الفقراء** الموصل حسبة الله، وشرطت في وقفيتها المؤرخة في 30 جمادى الأولى سنة 1350هـ/12 تشرين الأول 1931م على المتولي ان يبتاع في كل عيد أضحى "كباشين من الضأن ويوزع لحومها على الفقراء والمساكين. وان يبتاع المتولي (تنكة) كاز واحدة في شهر رمضان لإدارة أي مسجد شاء أثناء صلاة العشاء والتراويح" كما خصصت هذه الواقفة سلفاً من المال على الفقراء "وفي بدء الشتاء من كل سنة يبتاع المتولي خمسة وعشرون ذراعاً خاماً وخمسة وعشرون ذراعاً كتان يعدله قميصاً (قمصان) يوزعها على المحتاجين للكسوة. ويبتاع حسب الموسم عنباً وحلاوة مع خبز، بقدر ما يبقى عنده من ريع الدار، ويوزع ذلك على الفقراء.

وقفت السيدة مثيلة بنت عبداللطيف الصراف دارها الكائنة في محلة سوق الصغير: **وَقْفِيَّة مَثِيلَة الصراف على الفقراء** بالموصل على وجوه من الخير، فجعلت ربع ريع الوقف ونصف الربع إلى خدمتها، والربع إلى أخيها، على أن يشتري بالربع ونصف الربع الباقي في كل سنة بقرتان، وأربعة أكباش، وتضحى في أول يوم عيد الأضحى من كل سنة، ويشتري في فصل الشتاء، كل سنة عشرة قمصان وعشرة عبايات ويعطي ذلك للفقراء والمساكين، وصينية بقلادة توزع على الصائمين في رمضان من كل سنة، وذلك بموجب وقفيتها المؤرخة 24 شوال 1366هـ/9 أيلول 1947م.

وفي مجال الخدمة الاجتماعية، سعت المرأة إلى وقف الأوقاف الكثيرة للإنفاق على أوجه الخير، منها شراء الأضاحي في الأعياد، وإيقاد الشمع لإضاءة المساجد، وتوفير مياه الشرب فيها، وإطعام المساكين والأرامل والأيتام وكسوتهم بحسب فصول السنة، وغير ذلك من أوجه الخير²²⁴.

إن رصد أعمال كهذه، لهو أمر جدير بإعادة النظر في التقويم السائد لدور المرأة في تقديم الخدمات العامة لمجتمعها، إبان العصور الماضية، وهو يقدم محفزاً للباحثين في استجلاء هذا الدور المشرف في كل مكان.

المطلب الثالث

الوقف المساهم

جمعية فعل الخيرات (نموذجاً)

أشرنا في أقسام الوقف إلى الوقف المنشئ من قبل الأفراد، وأنه قد يكون بتجمع عدد منهم ينشئون وقفاً معيناً، وهنا لا يكون الوقف مملوكاً لشخص واحد ملكية تامة، وإنما يكون بقدر ما يساهم به²²⁵، ولدينا نموذجاً عملياً لا خطابياً ولا مواظ كلامية، ولا تسطير أعمال وأفكار على الورق، أُسست الجمعية بجهود عدد من الخيرين في مدينة الموصل، والكل سواء عندنا، إلا أن المشرف العام فيها أحد أعلام الموصل وهو الدكتور سعدالله توفيق.

وقامت بتنظيم مشروع مساهم بتبرعات المحسنين، كل حسب طاقته ومقدرته المالية دون تقييد وحسب ما يريد توجيه تبرعه، ويقوم عمل الجمعية على بذل نشاطات متنوعة تشمل كل أنواع الأوقاف الخيرية؛ والاستعمالية والاستغلالية والاستثمارية، فهي تمنح السكن للاستعمال والاستغلال، وتفتح الدورات بمقابل استثماري يعود ريعه على الوقف العام،

224 جامعة الملك سعود -مكافحة الفقر (الاصدار 13).
225 - د.خالد بن عبدالرحمن المهنا-الشركات الوقفية-ص29.

واستراتيجيات العمل اللائق نمواً وتوازناً واستدامة وتحقق حياة أفضل . وفي حالة اتباع هذه الاستراتيجيات، سيتحقق عائد فعلي للفقراء²²⁶؛ وعلى وفق ما يأتي²²⁷.

أولاً: مشروع كفالة الأرمال والأيتام.

تكفل المشروع الوقفي المساهم بكفالة (7250) عائلة متعففة، ينصوي تحتها (28000) ثمانية وعشرون ألف يتيماً²²⁸، تكفلت به الجمعية وبكل شيء يخصهم.

ويبدأ تسجيل اليتيم في السجلات الرسمية بموجب نموذج معلومات تدون فيه بيانات اليتيم، والكافل المتبرع بكفالاته؛ فيكون لدينا نموذج مشترك بين اليتيم وكافله، وقدر سهم كافل اليتيم ما بين (25000-50000) دينار عراقي شهرياً، أو ما يعادل (20-40) دولار شهرياً، ويمكن الاطلاع على النموذج رقم (1) في ملحق البحث.

ثانياً: مشروع تعليم الأيتام²²⁹.

قامت الجمعية بمشروع بناء روضة تمهيدية لتدريس الأطفال الأيتام.

بناء مدرسة ابتدائية للأطفال في المجمعات السكنية العائدة للوقف، على وفق نظام السهم بقيمة السهم الواحد (500000) خمسمائة الف دينار عراقي ويعادل= (400) اربعمائة دولار أمريكي، وللراغب شراء نصف سهم.

فتح دورة استثمارية لتعليم الخياطة لمدة شهر واحد؛ وبواقع عملي (3) أيام في الأسبوع؛ بمقابل رمزي قدره (25000) خمسة وعشرون ألف دينار، ولليتيما المشتركات في الدورة مجاناً.

تأمين مستلزمات الدراسة للأطفال كاملة مع الحقائب المدرسية، يمكن مراجعة ملحق (2).

ثالثاً: مشروع الإطعام:

وهذا المشروع متعدد الجوانب فيه الوقف التجاري الاستثماري؛ وفيه الوقف الاستغلالي؛ وتتمثل مفردات المشروع كما يأتي:

فتح السوق الخيري (صورة رقم 3) والمخصص ريعه لخدمة الوقف بمفاصله المتعددة.

سلة رمضان الغذائية، وتشمل مفردات متعددة من المواد الغذائية الرئيسية (صورة رقم 4)، وقيمتها (25000) خمسة وعشرون الف دينار.

وجبة إفطار الصائم، وقيمة السهم فيه (5000) دينار= (4) دولار.

توزيع لحوم الأضحية، وقيمة السهم في حدود (350000) ثلاثمائة وخمسون الف دينار، توزع على الفقراء.

رابعاً: مشروع السقيا:

وهذا المشروع في الأماكن التي تتجاهل الإدارة المحلية معاناة السكان، وكان جهد الجمعية الوقفية يتمثل:

حفر آبار المياه، في المحلات السكنية التي لم تصلها شبكات المياه، (صورة رقم 5).

توزيع المياه بواسطة السيارات الحوضية على السكان، (صورة رقم 6).

خامساً: مشروع كسوة الأيتام، وقيمة السهم فيه (25000) خمسة وعشرون ألف دينار أو ما يعادل (10) دولار، يجهز فيه الأيتام بالملابس اللازمة واللائقة به ومجاناً²³⁰، (صورة رقم 7).

سادساً: مشروع التدفئة الشتوية: بتوزيع البطانيات والمفروشات الأرضية (البسط)، (صورة رقم 8 و9).

²²⁶ مؤتمر العمل الدولي-الخلاص من الفقر-الدورة (91) لسنة 2003.

²²⁷ د.سامي تيسير لمان - الريادة الوقفية-ص4.

²²⁸ هذه الإحصائية محدثة بتاريخ (11-حزيران-2019).

²²⁹ د.عبدالله بن منصور الغفيلي-المنتجات الوقفية التعليمية.

²³⁰ دليل مشروعات الرحمة العالمية-الكويت.

سابعاً : المشروع الوقفي الطبي: (قسم اعانة المرضى) ويتمثل بـ:

فتح عيادات ووحدات علاجية متكاملة بأجور معتدلة (وقف استثماري) مع معاينة الأيتام والأرامل مجاناً، ووافق على القيام عليها عدد من الأطباء الخيرين الذين رضوا بالقليل حسبه الله تعالى.(صورة رقم 10).

فتح صيدلية وبأسعار مناسبة ويعود ريعها على الوقف.

المساهمة بمبلغ (50000) خمسين ألف دينار، لكل مريض من مرضى السرطان وعددهم(150) مريضاً، ومرضى الصرع والثلاسيميا والعجز الكلوي، ومرضى العمليات الجراحية.

ثامناً: مشروع الإسكان: وهذا المشروع من الأهمية العلمية والعملية بحيث أُسند إلى أعلى الكفاءات العلمية والفنية في مدينة الموصل وكان بإشراف مباشر من قبل الأخ الدكتور المهندس، أحمد يوسف العمري رئيس قسم الهندسة في جامعة الموصل، ويتضمن عمل مشروع الإسكان على:

بناء مجتمعات سكنية ووقفية الاستعمال والاستغلال: تحديد قيمة السهم بـ (500000) خمسمائة ألف دينار؛ بما يعادل (400) دولار، وقامت الجمعية بالحصول على قطعة أرض في مكان متميز وأنشأت بجهود الكوادر الفنية ما يأتي:

المجمع الأول وأطلق عليه مجمع صلة الأرحام، وضم (47) شقة سكنية متكاملة بسكن لائق محترم ومجمع مغلق مرتب ومنضبط، بكافة مرافقه الحيوية مع جامع ومشغل لعمل العوائل، وروضة للأطفال توزع على العوائل المستحقة للسكن فيه ورعايتهم حتى تستقيم الأحوال المادية للعائلة(صورة رقم 11).

المجمع الثاني يواقع (112) شقة سكنية مع كافة مرافقها الحيوية وفي منطقة سكنية متميزة، مع جامع ومدرسة ابتدائية (صورة رقم 12).

المجمع الثالث طور الإنشاء ويضم (50) شقة سكنية.

الإسكان المؤقت: قامت الجمعية بإنشاء بيوت (كرفان) معدنية وبلاستيكية، منتظمة ذات مساحة (27) متر مربع فيها غرفة وصالة ومشمات، وأخرى بمساحة(36)متر مربع، ذات غرفتين ومشمات. بسهم مقداره(250000)مائتان وخمسون الف دينار ، بما يعادل(200)دولار.(صورة13).

الإعمار: وقامت الجمعية بطرح مشروع إعمار الدور المهتمة نتيجة العمليات العسكرية في الموصل مما أدى إلى تشريد الملايين، فقامت وبإشراف الكادر الفني والهندسي وبجهود الخيرين بإعمار (250) داراً في المرحلة الأولى، بحيث أُعيدت بأفضل مما كانت، وبأشرت بالحملة الثانية،(صورة رقم 14).

الخاتمة

بعد ان مَنَّ الله تعالى علينا بإكمال البحث الذي امتاز بقلة المصادر المستخدمة في البحث وذلك لاعتماد البحث على الجانب التطبيقي العملي ، والبحث كما مر معنا عالجتنا فيه مفاهيم الوقف ومشروعيته ومقاصده، والفوارق بينه وما يشابهه.

وتطرق البحث إلى أقسام الوقف، وقلنا أن وقف الأفراد المشترك فيما بينهم هو يماثل الشركة المساهمة وأعطينا التكييف القانوني للوقف ومنحه الشخصية الحكمية على وفق القانون المدني العراقي والتركي، وعالجنا الأمر على وفق المنظور الفقهي ومجلة الأحكام العدلية.

وفي المبحث الثالث، أخذنا شخصية عالمية لها آثار في العراق وتركيا، وأخذنا شخصية موصلية، قامت بمشاريع خيرية ،ثم أخذنا الوقفيات النسائية في الموصل والتي أعطتنا صورة أن العلم والثقافة في العهد العثماني كان سائراً بجد، وبجهود الخيرين، وتبين ان نساء الموصل كن من أوائل الناس دعماً للعلم والعلماء وأوقفهن تشهد بذلك وكل وقفية مع حجتها ، وهذا الموضوع اقتبسناه من بحث للعلامة العراقي المؤرخ د. عماد عبدالسلام رؤوف.

وفي دراسة ميدانية اطلعنا عليها وبإسهام من السادة المشرفين عليها توضحت لنا الجهود الخيرة التي ساهمت بها جمعية فعل الخيرات في الموصل بكل أوجه الوقف، وبإمكانية تفوق وتتفوق على الادارة المحلية لمدينة الموصل وبجهود رئيس الجمعية الدكتور سعدالله توفيق والدكتور المهندس أحمد العمري وغيرهم كثير يذكر فضلهم عند الله تعالى.

وفي البحث لم نعتد على الخطاب الدعوي، والإنشاء البلاغي في البحث؛ وإنما ركزنا على الجانب العملي ، ووثقنا كل مشروع بإحدى الصور التوثيقية للمشروع الوقفي المعتمد مع قيمة المساهمة لكل فقرة في الوقف.
ونقترح اعتماد مثل هذه الآليات العملية الفعالة ونوصي بدعمها من أصحاب القرار والإمكانيات، والله تعالى أعلم.

المصادر

- لجنة مكونة من عدة علماء وفقهاء في الخلافة العثمانية- مجلة الأحكام العدلية-المحقق: نجيب هوأويني-الناشر: نور محمد، كارخانه تجارت كتب، آرام باغ، كراتشي.
- إبراهيم الطرابلسي-الإسعاف في أحكام الأوقاف.
- إبراهيم بن موسى بن أبي بكر ابن الشيخ علي الطرابلسي، الحنفي (ت: 922هـ)- الإسعاف في أحكام الأوقاف-طبع بمطبعة هندية بشارع المهدي بالأزبكية بمصر المحمية-الطبعة: الثانية، 1320 هـ - 1902 م.
- د. إبراهيم العلاف والسيد سعد الصانع- مصطفى الصابونجي - موقع العراق أيام زمان. وموقع شخصية من بلادي. موفق الربيعي.
- د. إبراهيم بن عبدالعزيز الغصن- الوقف مفهومه وفضله -مؤتمر الأوقاف الأول- جامعة أم القرى-المملكة العربية السعودية-1422هـ.
- ابن قدامة المقدسي - المغني لابن قدامة.
- أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا -معجم مقاييس اللغة-المحقق : عبد السلام محمد هارون- دار الفكر- 1399هـ - 1979م.
- أبو الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري- الجامع الصحيح المسمى صحيح مسلم-دار الجيل- دار الأفاق الجديدة - بيروت-باب ما يلحق الإنسان من الثواب بعد وفاته-حديث4310.
- أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (ت: 774هـ)- تفسير القرآن العظيم-المحقق: سامي بن محمد سلامة-دار طيبة للنشر والتوزيع-ط2- 1420هـ - 1999 م.
- أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (ت: 502هـ)- المفردات في غريب القرآن-المحقق: صفوان عدنان الداودي- دار القلم،الدار الشامية - دمشق بيروت-ط1-1412 هـ.
- أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (المتوفى: 676هـ)-المجموع شرح المهذب ((مع تكملة السبكي والمطيعي)- دار الفكر-طبعة كاملة معها تكملة السبكي والمطيعي.
- أبو محمد عبد الوهاب بن علي بن نصر الثعلبي البغدادي المالكي (ت: 422هـ)- التلقين في الفقه المالكي-المحقق: ابي أويس محمد بو خبزة الحسيني التطواني- دار الكتب العلمية-ط1- 1425هـ-2004م.
- أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي القرطبي الظاهري (المتوفى: 456هـ)- المحلى بالآثار الناشر: دار الفكر - بيروت-الطبعة: بدون طبعة وبدون تاريخ.
- أبو محمد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعلي المقدسي ثم الدمشقي الحنبلي، الشهير بابن قدامة المقدسي (ت: 620هـ)- المغني لابن قدامة- مكتبة القاهرة- بدون طبعة.
- أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي (ت: 393هـ) الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية-تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار-دار العلم للملايين - بيروت-ط4 1407 هـ -1987م
- أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي (ت: 393هـ)-الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية-تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار - دار العلم للملايين- بيروت-ط4- 1407 هـ - 1987 م.
- أحمد بن محمد بن علي الفيومي ثم الحموي، أبو العباس (ت: نحو 770هـ) المصباح المنير في غريب الشرح الكبير- المكتبة العلمية - بيروت.
- /موقع-<https://www.dorar-aliraq.net/threads>. أحمد التميمي- الشخصية المعنوية في القانون- درر العراق.
- د. أحمد الشرباصي-المعجم الاقتصادي الإسلامي- دار الجيل- 1401هـ-1981م.

- أديب نعمه التنمية الاجتماعية ومكافحة الفقر من منظور الأسرة - أفكار للنقاش.
- الإمام يحيى بن محمد بن محمد الحطاب المالكي- أحكام الوقف- اعداد عبدالقادر باجي- دار ابن حزم.
- جامعة الملك سعود -مكافحة الفقر(الاصدار13).
- خالد العبيدي- الصراع على نفط العراق- ملحق أرتاك العربي للشؤون الأرمنية -
<https://www.aztagarabic.com/archives/9440>
- د. طه حسين عوض هديل -أثر الوقف الإسلامي في النهضة العلمية في اليمن-تلخيص ابحاث ودراسات الوقف.
- د. عبدالحميد مبارك ال شيخ مبارك-الوقف وأثره في نشر العلم بالحساء- مؤتمر الاوقاف الأول
- www.natharatmouchrika.net د. عيسى صوفان القدومي -أوقاف النساء و إشراقاتها الحضارية-
- <http://www.alashraf-leb.org/docs> د. كمال الحوت- الوقف وأحكامه-بحث منشور على موقع
- د.خالد بن عبدالرحمن المهنا-الشركات الوقفية.
- د.سامي تيسير لمان - الريادة الوقفية.
- د.عبداللطيف بن عبدالله بن عبداللطيف-اثر الوقف في تنمية المجتمع-مؤتمر الاوقاف الأول جامعة ام القرى-السعودية.
- د.عبدالله بن سليمان الباحوت- الوقف والتنمية الاقتصادية- مؤتمر الاوقاف الأول جامعة ام القرى-السعودية.
- د.عبدالله بن منصور الغفيلي-المنتجات الوقفية التعليمية.
- د.عبدالله بن ناصر بن عبدالله السدحان- دور الوقف في بناء الحياة الاجتماعية-مؤتمر الوقف-الاول-جامعة-ام-القرى -
السعودية-1422هـ.
- د.عبدالله محمد أحمد الحريري-دور الوقف في دعم الجوانب التربوية والدينية والعلمية والثقافية-مؤتمر الوقف-الاول-
جامعة-ام-القرى -السعودية-1422هـ.
- د.علي محيي الدين القرعة داغي -استثمار الوقف وطرقه القديمة والحديثة -مكتبة مشكاة الإسلامية.
- د.محمود بن ابراهيم الخطيب- اثر الوقف في التنمية الاقتصادية-مؤتمر الوقف الاول-جامعة ام القرى-1422هـ.
- دليل مشروعات الرحمة العالمية-الكويت.
- <https://mawdoo3.com> رزان صلاح- تعريف الشخصية المعنوية-موقع موضوع-
- زين الدين أحمد بن عبد العزيز بن زين الدين بن علي بن أحمد المعبري المليباري الهندي (المتوفى: 987هـ) فتح المعين
بشرح قرّة العين بمهمات الدين (هو شرح للمؤلف على كتابه هو المسمى قرّة العين بمهمات الدين)-الناشر: دار ابن حزم-
الطبعة: الأولى.
- سعيد الديوه جي-تاريخ الموصل-مطبوعات المجمع العلمي العراقي-1402هـ-1982م.
- شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن أبي بكر بن عثمان بن محمد السخاوي (المتوفى: 902هـ)- التحفة
للطيفة في تاريخ المدينة الشريفة- الكتب العلمية، بيروت -لبنان-ط1- 1414هـ/1993م.
- شمس الدين، محمد بن أحمد الخطيب الشربيني الشافعي (ت: 977هـ) مغني المحتاج إلى معرفة معاني ألفاظ المنهاج- دار
الكتب العلمية-ط1، 1415هـ - 1994م.
- الطاهر زياني-أقسام الوقف وكيفية العمل به وبيان التوافق الفقهي في ذلك-شبكة-الالوكة-
<https://www.alukah.net/sharia/0/72446/>

عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى: 911هـ) - الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج - حقق أصله، وعلق عليه: أبو اسحق الحويني الأثري - الناشر: دار ابن عفان للنشر والتوزيع - المملكة العربية السعودية - الخبر - الطبعة: الأولى 1416 هـ - 1996 م.

عبد الرزاق بن عبد المحسن البدر - أبيات جمع الشتات - ص 6.

عبدالله بن محمد آل خنين - الاصول الاجرائية لاثبات الوقف.

علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (ت: 587هـ) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع - الناشر: دار الكتب العلمية - ط 2، 1406 هـ - 1986 م.

علي بن إبراهيم بن أحمد الحلبي، أبو الفرج، نور الدين ابن برهان الدين (ت: 1044هـ) - السيرة الحلبية = إنسان العيون في سيرة الأمين المأمون - دار الكتب العلمية - بيروت - ط 2 - 1427 هـ.

علي بن محمد بن علي الزين الشريف الجرجاني (ت: 816هـ) - كتاب التعريفات - المحقق: ضبطه وصححه جماعة من العلماء - دار الكتب العلمية بيروت - لبنان - ط 1 - 1403 هـ - 1983 م.

د. عماد عبدالسلام رؤوف - من تاريخ الخدمات النسوية العامة في الموصل - بحث منشور على شبكة الالوكة. رابط الموضوع: <https://www.alukah.net/culture/0/63701/#ixzz5qXHrf0bB>

فدوى أرشيد علي العلاوين - الوقف الذري وتطبيقاته المعاصرة - الأطروحة استكمالاً لمتطلبات درجة الدكتوراه في تخصص الفقه وأصوله - في جامعة العلوم الإسلامية العالمية.

القانون المدني التركي - المنشور في الجريدة الرسمية في أنقرة في (4) نيسان - سنة 1926 - تعريف خالد الشاندر - مطبعة النجاح - المكتبة العصرية - بغداد.

القانون المدني العراقي رقم (40) لسنة 1951 وتعديلاته - المنشور في الوقائع العراقية - رقم العدد: 3015 - تاريخ: 1951/8/9 - رقم المادة (47). الأشخاص المعنوية هي

القس سليمان الصانع - تاريخ الموصل - المطبعة السلفية - مصر - 1342 هـ - 1923 م.

محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين ابن قيم الجوزية (ت: 751هـ) جلاء الأفهام في فضل الصلاة على محمد خير الأنام - المحقق: شعيب الأرنؤوط - عبد القادر الأرنؤوط - دار العروبة - الكويت - ط 2، 1407 - 1987.

محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (ت: 483هـ) المبسوط - الناشر: دار المعرفة - بيروت - بدون طبعة - 1414 هـ - 1993 م.

محمد بن أحمد بن الأزهر الهروي، أبو منصور (ت: 370هـ) - تهذيب اللغة - المحقق: محمد عوض مرعب - دار إحياء التراث العربي - بيروت - ط 1، 2001 م.

محمد بن أحمد بن سالم السفاريني الحنبلي - غذاء الألباب شرح منظومة الآداب - دار النشر: دار الكتب العلمية - بيروت / لبنان - 1423 هـ - 2002 م - الطبعة: الثانية - تحقيق: محمد عبد العزيز الخالدي.

محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي - الجامع الصحيح المختصر - دار ابن كثير، اليمامة - بيروت - ط 3، 1407 - 1987 - تحقيق: د. مصطفى ديب البغا.

محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مغبذ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (ت: 354هـ) الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان - ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (ت: 739 هـ) - حققه: شعيب الأرنؤوط - مؤسسة الرسالة، بيروت - ط 1، 1408 هـ - 1988 م.

محمد بن علي بن محمد الحِصني المعروف بعلاء الدين الحصكفي الحنفي (ت: 1088هـ) الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار - المحقق: عبد المنعم خليل إبراهيم - الناشر: دار الكتب العلمية - الطبعة: الأولى، 1423 هـ - 2002 م.

- محمد بن علي بن محمد الحِصْنِي المعروف بعلاء الدين الحِصْكْفِي الحنفي (المتوفى: 1088هـ) الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار-المحقق: عبد المنعم خليل إبراهيم-الناشر: دار الكتب العلمية-الطبعة: الأولى، 1423هـ-2002م.
- محمد بن محمد ابن عرفة الورغمي التونسي المالكي، أبو عبد الله (ت: 803 هـ)- المختصر الفقهي لابن عرفة-المحقق: د. حافظ عبد الرحمن محمد خير- ط1- 1435 هـ - 2014 م.
- محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني، أبو الفيض، الملقَّب بمرتضى، الزَّبيدي (ت: 1205هـ) تاج العروس من جواهر القاموس-المحقق: مجموعة من المحققين- دار الهداية.
- محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور الأنصاري الرويفعي الإفريقي (ت: 711هـ) -لسان العرب- دار صادر - بيروت-ط3 - 1414 هـ.
- محمد عبيد عبدالله الكبيسي-احكام الوقف في الشريعة الاسلامية- مطبعة الارشاد1397هـ-1977م.
- مؤتمر العمل الدولي-الخلاص من الفقر-الدورة(91)لسنة2003.
- الموسوعة الفقهية الكويتية-صادر عن: وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية - الكويت- (من 1404 - 1427 هـ)- دار السلاسل - الكويت- ط2 -المكتبة الشاملة.
- د.ياسين بن ناصر الخطيب- اثر الوقف في نشر التعليم والثقافة- مؤتمر الوقف الاول-جامعة ام القرى-1422هـ.

الملاحق:

1- صورة نموذج تسجيل الأيتام.

Feal Al- Khairat Association. Iraq, Mosul. Al- Kafa'at Ct. Mosul Univ. P.O.Box 11075 mobile : 07703051695		بسم الله الرحمن الرحيم 		جمعية فعل الخيرات المركز العام العراق-الموصل حي الكفانات الأولى ص. ب. رقم 11075 مكتب بريد جامعة الموصل جوال: 07703051695	
ORPHAN SPONSORSHIP FORM استمارة كفالة يتيم		رقم استمارة الأيتام / No. 2			
P H O T O	اسم الأيتام / Name		تاريخ الميلاد / a.a.		
	مكان الميلاد / Place O.B.		الجنس	رقم الهوية	
	الصف والمدرسة / Class & School		اسم الأم / Mother's Name		
	تاريخ وفاة الأم / Mother's Death Date		سبب الوفاة		
وظيفة الأم / Mother's Occupation		الموضع بصفة ولي أمر الأيتام			
هل الأم أرملة أم متروكة		من لديها كفاة	بقدره	من صحتها بالبردية والمستندة وبقدر الراتب	
العنوان / Address		رقم العنوان			
من الممكن زيارته		بقدره	المسئول عن كشف الأيتام وإصدار مبلغ الكفالة		
ORPHAN'S FAMILY أسرة الأيتام					
الرقم No.	الاسم Name	صلة القرابة	العنوان	الصلة المرضية	المدرسة School
1					
2					
3					
4					
5					
6					
ملاحظة: ترفيق المستندات الضرورية التالية: 1- هويات الأحوال الشخصية ملونة 2- صور ملونة 3- بطاقة الهوية ملونة 4- شهادة الوفاة ملونة					
استخدام الجمعية FOR CHARITY Use		اسم الكفيل / Name of Sponsor			
عنوان الكفيل / Sponsor's Address		مبلغ الكفالة الشهري / Monthly Amount			
البريد الإلكتروني e-mail		تاريخ بداية الكفالة / Starting Date			
تلفون / Tel. No.		تاريخ نهاية الكفالة / Exp. Date			
توقيع الكفيل		طريقة الدفع / Method of Payment			
اسم منظم الاستمارة		تاريخ التنظيم			
المسئول عن تدقيق المستندات وإصدار الاستمارة		تصادق السيد رئيس الجمعية			

الملحق(2):

جمعية فعل الخيرات
مشروع توزيع الحقيبية المدرسية
والقرطاسية والصداري للايتام

تعليم الاطفال الايتام واجب وأمانة في اعناق الجميع
من خلال المتابعة المستمرة لآلاف الايتام الذين
ترعاهم الجمعية في الموصل تبين ان معظم من
ترك المدارس منهم وأصبحوا مشردين يتسولون في
التقاطعات كان بسبب عدم قدرة عوائلهم على تحمل
تكاليف الدراسة وتشمل الملابس والقرطاسية
ومصاريف النقل للمدارس البعيدة عن السكن
خصوصا للعوائل ذات العدد الكبير من الايتام

تدعوكم جمعية فعل الخيرات للتبرع بما تجود به اياديكم الكريمة من مبالغ لشراء الملابس
المدرسية والحقائب والقرطاسية وذلك لقرب بدا العام الدراسي لتوزيعها على الايتام

فعلى الراغبين بالتبرع زيارة مقر الجمعية الكفنه في
حي الصديق مجمع صلة الارحام في الموصل او الاتصال على الرقم
whatsapp. 009647738393093
او الكتابة الى البريد الإلكتروني khyrat.amosul@yahoo.com
والله لا يضيع اجر المحسنين

صورة رقم (3) السوق الخيري:

جمعية فعل الخيرات
افتتاح السوق الخيري للجمعية
المخصص لدعم عوائل الايتام
حي الصديق مجمع صلة الارحام

ترحب جمعية فعل الخيرات بالزوار الكرام للسوق الخيري
الدائم للجمعية والمخصص واردة لدعم عوائل الايتام
والذي يعرض سلع وهدايا وما يتم تجهيزه من
المعجنات ومنتجات الخياطة من مشغل الجمعية
الخيري والكائن في حي الصديق مجمع صلة الارحام
شراءكم المنتجات دعم وإحسان لعوائل الايتام
وعون للجمعية في مهامها الانسانية

صورة رقم (4): سلة رمضان الغذائية.

صورة رقم (5) مشروع حفر الآبار:

صورة رقم (6) توزيع المياه بالسيارات الحوضية:

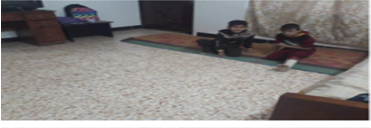
صورة رقم (7) كسوة العيد:

جمعية فعل الخيرات نداء للمساعدة في تجهيز معونة الشتاء

قول الله تعالى: ﴿ وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ﴾
أمر قرآني أن يقابل الإنسانُ إنعامَ الله عليه (بالإحسان على الآخرين،
وتقديم الخير لهم، سواءً بالمال، والمعونة،

الشتاء على الابواب ...

الى اهل الخير والاحسان...
يامن منحكم الله الدفاء والعافية
تذكروا الاطفال اليتام الساكنين في المجمعات
الخيرية التي تديرها الجمعية في الموصل وغيرهم
من المتعاقين ممن يلتحقون الارض وهم بامس
الحاجة لمن يمنحهم الدفأ من برد قارص قائم
تستقبل الجمعية ما تجود به اياديكم الكريمة من
التبرعات لشراء السجاد ، الفرش، المداقيء
البطانيات ، الملابس الشتوية، النفط الابيض

(وما تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا)

للتبرع بالاموال او بالمواد العينية نرحب بزيارتكم لمقر الجمعية في حي الصليق -
مجمع صنة الازحام ولنمزيد من المعومات الاتصال عنى الرقم

whatsapp. 009647738393093
البريد الإلكتروني khyrat.almosul@yahoo.com

صورة رقم (10).

جمعية فعل الخيرات
مركز ام مجاهد الصواف الطبي الخيري
حي الصديق - مجمع صلة الارحام

{وقل اذا مرضت فهو يشفين}

تشرف جمعية فعل الخيرات باعلان عن استمرار تقديم الخدمات الطبية في مركز ام مجاهد الصواف الطبي الخيري بعد التزويد بأجهزة ومعدات طبية حديثة والكافت في الموصل حي الصديق مجمع صلة الارحام وبأسعار مدعومة , ويتوفر فيه عيادات طبية من مختلف التخصصات

كشغية الطبيب العام 3000 دينار , كشغية الاطباء الاحصاصين 5000 دينار ,
الاشغية بالكومبيوتر بجهاز CR 5000 دينار, تخطيط القلب 1000 دينار ,
الفحوصات المخبرية العامة تراوح بين 1000 الى 2000 دينار ,

للتبرع للمشاريع الخيرية للجمعية ترحب بزيارتكم في حي الصديق - مجمع صلة الارحام
ونتميز من المعلومات الاتصال على الرقم
whatsapp. 009647738393093

صورة رقم (11) المشروع الخيري بإشراف الدكتور المهندس: أحمد يوسف العمري.

صورة رقم (12) المشروع السكني الثاني:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
**إذا مات الإنسان انقطع عمله إلا من
ثلاث: (صدقة جارية ، أو علم ينتفع به
، أو ولد صالح يدعو له)**

جمعية فعل الخيرات- مشروع الصدقة الجارية
شراء وحدات سكنية جاهزة (كرفانات)
لإسكان عوائل الأيتام والمنكوبين

بين ليلة وضحاها باتت آلاف الاسر الموصلية تعاني التشريد واليوس والفقر بسبب تدمير بيوتها نتيجة العمليات العسكرية وخاصة مساكن المدينة القديمة وممن لمرت بيوتهم فقدوا معيهم واصبحوا من شريحة الارامل والأيتام فقراء لايملكون مبالغ لدفع الاجار ويسكنون الهياكل والخرائب في ظروف معيشة قاهرة

تدعوكم جمعية فعل الخيرات بالمساعدة في تفريغ كرتهم بالتبرع بمبلغ لا يقل عن 250 الف دينار (٢٠٠ لولار) للسهم الواحد لشراء وحدات سكن جاهزه (كرفانات) لاسكان العوائل المنكوبة بنوعين ذات غرفة نوم واحدة بمساحة 27م ٢ وأخرى ذات غرفتي نوم وبمساحة 36 م ٢ مع اعمال تهيئة الموقع وايصال مايمكن من الخدمات للسكن الجاهز

فعلى الراغبين بالتبرع زيارة مقر الجمعية الكفنه في
حي الصديق مجمع صلة الارحام في الموصل اوالاتصال على الرقم
whatsapp. 07738393093
او الكتابة الى البريد الالكتروني khyrat.almosul@yahoo.com
والله لا يضع اجر المحسنين

اللون الاصفر في الخارطة يوضح الاماكن المدمره على مستوى مدينة الموصل ككل

اللون الاحمر في الخارطة يوضح المساكن المدمره في مدينة الموصل القديمة فقط

صورة رقم 14: الدار قبل الإعمار.

صورة رقم 14: الدار بعد الإعمار.

الوقف التعليمي في عهد الدولة الأيوبية: المدرسة الصالحية نموذجا

صالحة علام

طالبة ماجستير

جامعة إسطنبول صباح الدين زعيم

محمد الشريف العمري

أستاذ مساعد

جامعة إسطنبول صباح الدين زعيم

ملخص

شكل الوقف أهم سبب في نجاح التعليم في العالم الإسلامي خصوصا وذلك لإدراك الناس عامتهم وخاصتهم لأهمية التعليم ودوره في نهضة الأمم. ويشهد لذلك كثرة الأوقاف التعليمية التي زخر بها التاريخ الإسلامي ومن ذلك نجد أن العالم شهد تأسيس أول جامعة وقفية وهي جامعة القرويين في المغرب وتلتها معالم علمية عظيمة لا زالت قائمة إلى يومنا شاهدت على ذلك. ومن تلك التجارب التي لم يتم دراستها المدرسة الصالحية بمصر وهي إحدى المعالم التعليمية التي تم إنشاؤها في العهد الأيوبي والتي أدت دورا عظيما في تدريس المذاهب السنية الأربعة ونشرها داخل مصر، وإتاحة الفرصة أمام الدارسين للعلوم الشرعية للتعرف على جميع المذاهب السنية تحت سقف مدرسة واحدة، كما أولت إهتماما بالغاً بتهيئة الأجواء المناسبة لإلتقاء أهل العلم للباحث والنقاش حول القضايا الفقهية والمسائل الخلافية بين المذاهب السنية الأربعة في أجواء تتسم بالمنهجية وتوظيف المعارف العلمية وإعمال العقل والمنطق بعيدا عن الحدة والتعصب الأعمى الذي بات آفة تعاني منها الأمة الإسلامية بمختلف إنتماءاتها الفكرية والمذهبية. وهو ما سيقوم هذا البحث بتسليط الضوء على هذه المعلمة لتجاهل الدراسات لها للحاجة الماسة للاستفادة من تلك التجربة والتعريف بها. وسيتبع البحث في ذلك المنهج الوصفي التاريخي لمعرفة السياق التاريخي الذي جاءت فيه المدرسة الصالحية وكيفية تأسيسها وهيكلتها الإدارية والمعمارية، والتخصصات التي تدرس بها وأهم العلماء الذين قاموا بالتدريس فيها، وما يميزها عن باقي المدارس المعاصرة لها بالإضافة إلى إنجازاتها العلمية وتأثيراتها على الحياة الاجتماعية والسياسية، كما سيعتمد البحث المنهج التحليلي لأسباب نجاحها والدروس المستفادة منها.

الكلمات المفتاحية: الوقف التعليمي، المدرسة الصالحية، الدولة الأيوبية

دور الزكاة في الحد من الفقر في مناطق الحروب: تعز نموذجا

محمد الشريف العمري

أستاذ مساعد

جامعة إسطنبول صباح الدين زعيم

كريمة العيزري

طالبة ماجستير

جامعة إسطنبول صباح الدين زعيم

مصطفى عمر محمد

أستاذ مشارك

الجامعة الإسلامية العالمية بماليزيا

ملخص

يعتبر الفقر من أكبر المشكلات التي تعاني منها الدول عموما والنامية منها خاصة. ويعتبر اليمن من أكثر الدول فقرا في العالم بحيث وصلت نسبة الفقر فيه أكثر من 80% حسب تقرير البنك الدولي لسنة 2018 ونصف عدد سكانه مهددين بالمجاعة. وقد تفاقمت مشكلة الفقر فيه عما كانت عليه قبل الثورة التي تحولت إلى حرب أهلية وأدت إلى انهيار قيمة العملة وارتفاع التضخم. في ظل هذه الحالة المأساوية يعيش أغلب اليمنيين على المساعدات الإنسانية التي تصلهم من جهات مختلفة محلية كمنظمات المجتمع المدني أو منظمات إنسانية دولية. وقد حاولت هذه الجهات المختلفة العمل على الحد من الفقر من خلال توزيع المساعدات -التي تعددت مصادرها- على المحتاجين من خلال برامج مختلفة. وتعتبر الزكاة من مصادر تلك المساعدات والتي تقوم جمعيات المجتمع المدني بجمعها وتوزيعها بطرق مختلفة سواء كانت نقدا أو برامج مثل الغذاء والصحة والتعليم. ومن أهم مصادر الزكاة الأموال وعروض التجارة سواء كانت من المزيكين من داخل البلاد أو من المغتربين. وفي هذا الإطار تأتي هذه الدراسة لتقييم دور الزكاة في الحد من الفقر مع التركيز على مدينة تعز كدراسة حالة لكونها إحدى المدن التي عانت الحصار لسنوات منذ بدء الحرب وتفاقم فيها الفقر لمستويات مهولة. وستعتمد الدراسة لتحقيق أهدافها على المنهج الوصفي من خلال وصف واقع الفقر والآليات المعتمدة لمحاربة تعز، ثم المنهج التحليلي من خلال تحليل البيانات التي سيتم جمعها من خلال الاستبيان الذي سيوزع على الفئات المستفيدة من الزكاة. ويتوقع من الدراسة أن تفيد الجهات ذات الصلة والفاعلة في موضوع المساعدات الإنسانية سواء كانت حكومية أو جمعيات المجتمع المدني لتقييم مدى نجاح المشروع.

الكلمات المفتاحية: الفقر، الزكاة، تعز

دور الصناديق الوقفية في تحقيق البعد الاقتصادي للتنمية المستدامة التجربة الماليزية

الأخضر بن عمر

أستاذ محاضر

جامعة الشهيد حمه لخضر الوادي

أحمد تي

أستاذ محاضر

جامعة الشهيد حمه لخضر الوادي

الملخص

أصبح ينظر للوقف باعتباره عملا تطوعيا قطاعا ثالثا في النشاط الاقتصادي يضاها في فعاليته وقوة تأثيره فعالية القطاع الحكومي والقطاع الخاص، وتعد الصناديق الوقفية من الآليات والصيغ المستجدة التي يمكن للوقف من خلالها الإسهام في دفع عجلة التنمية المستدامة، لاعتمادها على أسلوب الإدارة الحديثة والعمل المؤسسي المنظم في تعبئة أموال الأوقاف وتنميتها واستثمارها. وفي ظل ما تعانيه المجتمعات الإسلامية من عجز للوصول إلى مستويات التنمية المطلوبة، تبرز الحاجة إلى تفعيل دور الصناديق الوقفية من خلال العمل على دعمها وتطويرها بما يتماشى ومتطلبات العصر الراهن، وبما يكفل تحقيق التنمية المستدامة في بعدها الاقتصادي. وعليه يهدف هذا البحث إلى تسليط الضوء على دور الصناديق الوقفية في تحقيق الأبعاد الاقتصادية للتنمية المستدامة، من خلال قدرة هذه الصناديق على تمويل الأنشطة الاقتصادية وتخفيف مستويات البطالة، ورفع مستويات الدخل للأسر المحرومة...إلخ، ولقد أخذت ماليزيا كدراسة حالة، باعتبارها من الدول السبّاقة والرائدة في تطوير الآليات الوقفية ومنها الصناديق الوقفية.

الكلمات المفتاحية: الصناديق الوقفية، التنمية المستدامة، التمويل الوقفي، الأبعاد الاقتصادية، ماليزيا.

الوقف وأثره على التخفيف من الفقر

حنا محمد حمودة

جمعية المركز الإسلامي

ملخص

هدف الإسلام منذ نشأته لإقامة مجتمع إسلامي قوي مرتكزا على الإنسان وسيلة وهدفا؛ فكان من مقاصده كفاية المسلم في دينه وماله ونفسه وعقله ونسله وذلك من خلال مجالات الحياة كلها: الدينية والثقافية والتعليمية والصحية والاقتصادية لتحقيق التنمية البشرية المتكاملة والشاملة، وجاءت الآيات القرآنية والأحاديث الشريفة تحث على العطاء ومن ذلك قوله تعالى: "لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون، وما تنفقوا من شيء فإن الله به عليم". وقول الرسول الكريم صلى الله عليه وسلم: "إذا مات الإنسان انقطع عمله إلا من ثلاث: صدقة جارية، أو علم ينتفع به، أو ولد صالح يدعو له".

ونظرا لأهمية الوقف في إقامة مجتمع متكافل متحاب فقد وقف معظم الصحابة ممتلكاتهم، واستمر المسلمون عبر العصور الإسلامية في التقرب إلى الله عبر بناء المدارس والمساجد، ودور الأيتام، والمستشفيات، ودور الضيافة وغيرها، واستطاع الوقف أن يحافظ على هوية المجتمع الإسلامي ويحفظ كرامة المسلم ويحافظ على تماسك المجتمع الإسلامي في كل الظروف، واليوم المجتمع الإسلامي بأمر الحاجة لتفعيل دور الوقف؛ لتقديم الخدمات للمسلمين والتخفيف من أعباء الحياة المعاصرة عليهم خاصة مع الظروف السياسية الحالية وما صاحبها من تهجير لكثير من الشعوب الإسلامية، وما رافقه من فقر وتشرذم وبطالة.

وهذه الورقة البحثية تتوقف عند دور جمعية المركز الإسلامي في الأردن والتي تأسست عام 1963 وسجلت رسميا في وزارة التنمية الاجتماعية عام 1965 في توفير التمويل اللازم للبرامج الوقفية التي شملت قطاعات مختلفة، منها قطاعات شؤون المساجد، والتعليم والرعاية الصحية، والمساعدات الاجتماعية، وتشغيل الأيدي العاملة للتخفيف من حدة البطالة ومحاربة الفقر، وتعد الجمعية من أكبر المؤسسات غير الربحية التي ساهمت في ترسيخ قيم التكافل الاجتماعي والإحساس بالآخر ومحاولة حفظ الأمة الإسلامية وكرامتها، وتنقسم الورقة البحثية إلى ثلاثة مطالب، نتناول في المطلب الأول: قطاع التعليم، وفي المطلب الثاني: المساعدات الاجتماعية، وفي المطلب الثالث: نتوقف عند الرعاية الصحية.

والله ولي التوفيق

الإسلامي الوقف خلال من المجتمعية الأعمال ريادة مشاريع لتمويل مقترح عمل إطار

سامر إصليح

مؤسس مشارك في مؤسسة منار للمشاركة المجتمعية
مدير تنفيذي لمنصة بدار لريادة الأعمال المجتمعية
طالب دكتوراه اقتصاد في جامعة الأناضول

نبيل سمور

طالب دكتوراه تمويل في جامعة الأناضول

ملخص

تهدف هذه الورقة لاقتراح إطار عمل لتمويل أفكار ومشاريع ريادة الأعمال المجتمعي بالاعتماد على أداة الوقف الإسلامي كأداة قوية وفعالة من خلال تصميم منصة مخصصة لتنظيم عملية إبداع المشاريع الريادية وتنفيذها من خلال أداة الوقف.

إطار العمل يعتمد على فكرة وفعالية ريادة الأعمال المجتمعية المندمجة مع قوة أداة الوقف الإسلامي من خلال إبداع منصة مناسبة تعتبر بمثابة مظلة للأنشطة التي ستصب في صالح تنفيذ أنشطة ومشاريع ريادة الأعمال المجتمعية في العالم الإسلامي لتقليل الفقر والبطالة وسد الاحتياجات.

سيعطي هذا الإطار للعامة الفرصة لخدمة مجتمعاتهم من خلال مشاريع مجدية ومربحة وفي نفس الوقت توفر حلول لمشاكل المجتمع واحتياجاته بالتوازي مع تحقيق الاستدامة المالية للمشاريع الريادية من خلال ضمان تحقيق الربح لها، هذا النهج سيضمن لأعضاء المنصة الوقفية تحقيق أهدافهم المتمثلة في تحقيق أرباح، ضمان الاستدامة، تلبية احتياجات

مجتمعاتهم، تقليل الفقر والبطالة.

تتمثل منهجية الورقة في مراجعة عدد من الأدبيات والإطلاع على النماذج السابقة ذات العلاقة ومن ثم تطوير نموذج لتمويل مشاريع ريادة الأعمال المجتمعية من خلال استخدام أداة الوقف وإشراك مفهوم منصات التمويل الجماعي.

كلمات مفتاحية: وقف، ريادة أعمال مجتمعية، التمويل الجماعي، الفقر.

مقدمة

شهد الاقتصاد الإسلامي نمواً كبيراً خلال العقدین الأخيرین على المستوى العالمي وخصوصاً في الدول الإسلامية مثل ماليزيا، أندونيسيا، السعودية، الكويت، الإمارات، تركيا وقطر، مع ذلك فإن المؤشرات الاقتصادية تشير إلى قدرة

الاقتصاد الإسلامي على النمو بشكل أكبر ومواكبة التطورات المتلاحقة على مستوى الاقتصاد العالمي. مع ذلك يحتاج الاقتصاد الإسلامي إلى الموازنة بين مواكبة التطورات الاقتصادية العالمية من خلال تقديم منتجات اقتصادية مبتكرة ومميزة بحيث توفر البديل المناسب للمستثمرين المسلمين وغير المسلمين وضرورة أن تكون هذه المنتجات المالية المبتكرة متوافقة

مع مبادئ الدين الإسلامي ومعايير الشريعة الإسلامية.

لقد لعب قطاع التمويل الإسلامي دوراً كبيراً ورئيسياً في النهضة الاقتصادية الماليزي والعديد من اقتصادات الدول الإسلامية، حيث كان لأدوات التمويل الإسلامي دوراً أكبر من أدوات التمويل التقليدي في نمو النظام المصرفي في ماليزيا

(تقرير واقع الاقتصاد الإسلامي، 2019)

يعتبر الوقف أقدم أوجه التمويل الإسلامي التي ساهمت في بناء الحضارة الإنسانية والاجتماعية والاقتصادية في المجتمعات الإسلامية على مر العصور، وحتى يومنا هذا فإن وقف أمير المسلمين عثمان بن عفان مستمر حتى يومنا هذا

في المدينة المنورة يروي سكان المدينة ويسقي شجر النخيل فيها. ومن الناحية الاقتصادية فإن الوقف يعتبر نوعاً من الأدوات الاستثمارية التي تحول الأموال والمواد من الاستهلاك والاندثار إلى الاستثمار في الأصول التي تحقق عوائد مالية

ضخمة تستخدم في تحقيق مبدأ التكافل وإنجاز الأهداف الاجتماعية مثل بناء المستشفيات والمدارس والجامعات وغيرها،

أضف إلى ذلك دور الوقف في تحويل المنفعة والفائدة من العوائد المتحققة إلى المجتمع بدلاً من أن تبقى على صعيد الفرد

(mifc 2019).

وتعني التبرع من فرد أو مؤسسة بالأموال أو (Endowment) عملية الوقف معروفة في الاقتصاد الغربي باسم الممتلكات أو أي مصدر دائم للدخل يمكن استخدامه لصالح جمعية خيرية أو مستشفى أو أي مؤسسة أخرى، أي أنه اعتماد

يُحتفظ به إلى الأبد وتوجيه الربح الناتج منه لصالح أعمال خيرية، ومن أشهر هذه الأنواع من الوقف هو وقف جامعة

هارفارد الذي وصل إلى 39.2 مليار دولار بحلول عام 2018 ويتم إدارة هذا الوقف من شركة استثمارية تابعة للجامعة

وتوظيف العائدات لصالح الجامعة ومشاريعها، وكذلك وقف بيل جيتس وميلندا الذي بلغ حجمه ما يقارب 50 مليار دولار.

تعريف الوقف:

يقدم الاقتصاد الإسلامي حزمة من الأدوات الاقتصادية والمالية التي تساعد في تحقيق غايات الاقتصاد الإسلامي والوصول إلى مستوى الرفاه والتنمية المنشودة، ومن أهم هذه الأدوات هي الوقف الإسلامي، والذي يعتبر من أحد الأدوات التي تقدم حلولاً لكثير من الاحتياجات المعاصرة بالإضافة لتوفر عنصر المرونة الكافية لكي يدخل في المجالات المختلفة. الوقف لغة هو الحبس والمنع، أما في الإسلام فتعني حبسها على ملك الله تعالى وصرف منفعتها على من أحب، أو إعطاء منفعة شيء مدة وجوده لازماً بقاءه في ملك معطيه ولو تقديراً، أو حبس مال يمكن الانتفاع به مع بقاء عينه بقطع التصرف في رقبته وتصرف منافعه إلى البر تقرباً إلى الله تعالى، أو تحييس الأصل وتسبيل المنفعة (ابن منظور، لسان العرب، 1979).

على أنه وهب دائم (Mar Iman and Haji Mohammad, 2017) أما الوقف اصطلاحاً فقد عرفه من حقوق الفرد في أصل معين من حيازته القانونية في سبيل الله، من أجل رفاهية البشرية. للوقف أربع أركان، وهي:

1. واقف، وهو صاحب العين أو الوقف، ويجب أن يكون مالك لهذا الوقف وأن يتصف بكونه عاقل راشد بالغ حر.
 2. موقوف، وهو الشيء المتصدق به، ويجب أن يكون عيناً مباحة حاضرة لا تزول مع الاستعمال، وتكون في الأصول أو الأعيان التي لا تنقطع بالاستغلال، مثل العقارات والأموال والأسهم، وما شابه.
 3. موقوف عليه، وهي الجهة التي سيتم الوقف لأجلها، ويجب أن تكون جهة من جهات البر أو أجناس عامة.
 4. صيغة الوقف، وهي الصيغة المصرحة بالمراد وذلك للتفرقة بينها وبين الصدقة أو الوصية.
- وهناك ركن خامس، وهو الناظر في الوقف والقيم عليه والمكلف برعاية الوقف.

ميزة الوقف أنه يجسد مبدأ تراكم رأس المال ولا يعني تجميده، لكنه يعيد هيكل الانتفاع بهذا المال بما فيه المصلحة العامة وليس المصلحة الشخصية لمالك الوقف قبل أن يوقفه، وبالتالي يكون هناك توزيع للمنفعة بين الناس من خلال قضاء حاجاتهم بشكل مباشر من خلال الاستفادة المباشرة من الوقف أو عبر توليد أرباح من تلك الأوقاف بحيث تستخدم في قضاء تلك الحاجات وتحقيق أوجه الخير.

إذ أنه يمكن أن يتم الاستثمار في الوقف من خلال استخدامه في الحصول على منافع أو مكاسب يتم استخدامها في المصلحة العامة بما فيه النفع للأفراد والمجتمع، ومن أحد أدوات الوقف هي الصناديق الوقفية وهي عبارة عن إشراك جميع فئات المجتمع عبر تجميع للأموال النقدية من طرف عدد من الأشخاص عبر التبرع بتلك الأموال ثم استثمارها وإنفاق ريعها على المصلحة العامة، من التجارب الناجحة للصناديق الوقفية تجربة الكويت وماليزيا وإندونيسيا والسودان وتركيا والهند.

ريادة الأعمال المجتمعية:

ريادة الأعمال المجتمعية هي مفهوم حديث نوعي يلبي احتياجات ومتطلبات هذا العصر، فهي تنطلق من مبدأ إيجاد حلول لمشكلات وتحديات مجتمعية مع الاعتماد على مبدأ توزيع المنافع والخدمات، أي أنها تجمع بين العمل التطوعي

ومبدأ ريادة الأعمال بمفهومها التجاري، مع الأخذ بعين الاعتبار بأن القيمة الاجتماعية هي الجوهر والتي تُقدم على ما سواها وإنما التربح أو الشق التجاري من ريادة الأعمال المجتمعية هو من أجل تحقيق الاستدامة المالية للمشروع وضمان نجاحه، بمعنى أنه ليس تطوع خالص ولا عمل تجاري ربحي محض.

وهي بذلك تفكير غير تقليدي يهدف لخلق تحولات ثورية لمواجهة التحديات الاجتماعية عبر تقديم حلول مستدامة في شكل مشاريع ريادية، لذا فإن معيار نجاح المشروع يجب أن يكون معتمد على تحقيق عائد ربحي وعائد مجتمعي أيضاً، كما أنها تعتمد على رائد الأعمال المجتمعي الذي يجب أن يتصف بكونه شخص ذو رؤية وشغف ودراية بمشاكل المجتمع ولديه إيمان بنفسه وبفكرته لتغيير المجتمع.

تأتي أهمية مفهوم ريادة الأعمال المجتمعية في أنه يزاوج ما بين مصلحة المجتمع والفرد بما يضمن النقاء نقاط القوة بين الطرفين، فالمجتمع سيحشد طاقاته لإنجاح المشروع نظراً لما يترتب عليه من فائدة مجتمعية، والفرد سيكرس كل طاقته لتحقيق استدامة المشروع إما لجني الربح أو لتحقيق ذاته، وبذا يتحقق مبدأ الفوز للطرفين لريادة الأعمال المجتمعية Schwab خصائص ريادة الأعمال المجتمعية حسب مؤسسة:

- تحقيق النفع للمجتمع والبيئة بالتزامن مع تحقيق العائد المادي.
- تقديم حلول ابتكارية وإبداعية للمشاكل المجتمعية.
- تتميز بالشمولية بمكان بحيث تترك المجال لرياديين الأعمال لإضافة آفاق ومجالات عديدة وجديدة لمفهوم ريادة الأعمال المجتمعية.
- تستغل نقاط القوة المترتبة على مشاركة المجتمع في تحقيق نتائج أسرع وأكثر فعالية مع تلقي التغذية الراجعة من المجتمع.

أثر ريادة الأعمال المجتمعية مستمر بدءاً من المدى القصير عبر إحداث تغييرات ملموسة في الاقتصاد المحلي متمتمة بخلق فرص عمل، زيادة الإنتاج، زيادة الإدخار، مروراً بالمدى المتوسط عبر زيادة في رفاة المجتمع وزيادة الإنتاجية وقيام مشروعات تنموية، ثم على المدى البعيد عبر خلق واستثمار رأس المال الاجتماعي.

وقد أكدت الدراسات على هذا الأثر، حيث أشارت دراسة (Shin, 2018) إلى أن لريادة الأعمال المجتمعية تأثير مباشر على تحفيز الاقتصاد بالتزامن مع تحقيق الانفتاح والابتكار وذلك بعد إجراء مسح تناول 100 مؤسسة لريادة الأعمال المجتمعية في كوريا الجنوبية.

قوة ريادة الأعمال المجتمعية تأتي من أنها تستند إلى مفهوم ريادة الأعمال بشكله التجاري البحث والذي له الأثر الكبير على الاقتصاد الكلي أو مستوى الفرد، حيث يشير تقرير مؤشر ريادة الأعمال GEDI 2018 إلى أن التحسن في العالمي مؤشر الريادة العالمي كفيل بأن يضيف تريلونات من الدولارات إلى الناتج المحلي الإجمالي العالمي وذلك نتيجة للتأثير الإيجابي لريادة الأعمال على الاقتصاد الكلي، هذه الأهمية لريادة الأعمال جعلت العديد من الدول تولى لها الأهمية الكبيرة

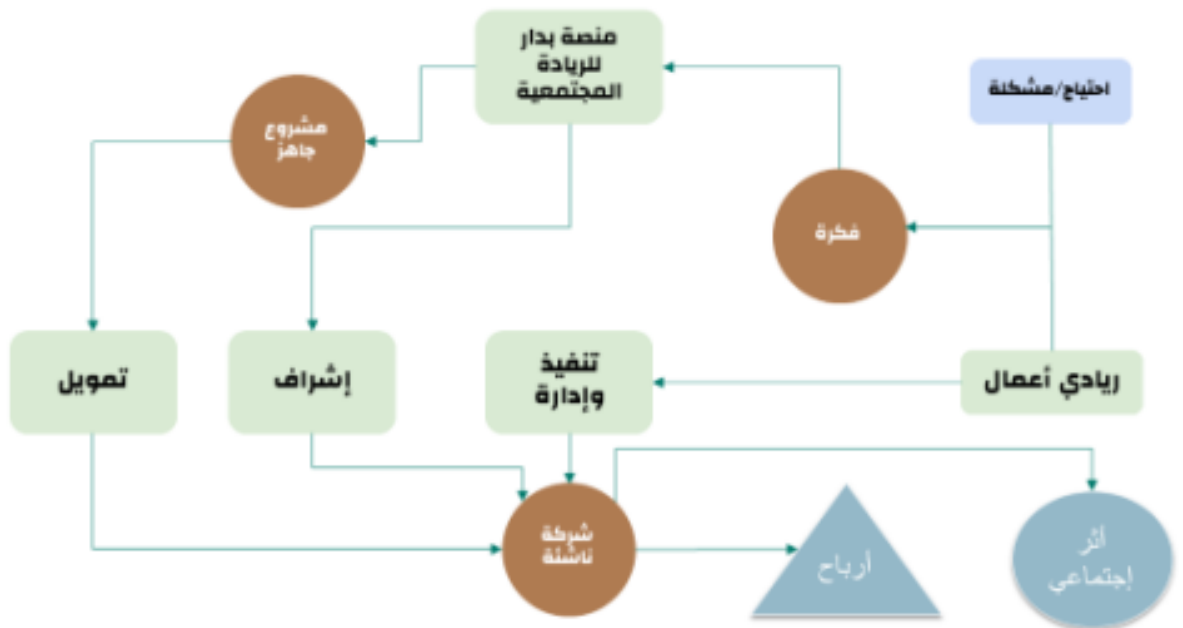
في سبيل توفير البيئة الحاضنة لها لزيادة معدلات الريادة والابتكار، وعلى رأس تلك الدول تأتي الولايات المتحدة فيالمرتبة

الأولى عالميا في مؤشر الريادة العالمي لعام 2018.

الإطار المتوقع لاستخدام أداة الوقف في تمويل مشاريع الريادة المجتمعية:

تتزايد الحاجة الملحة إلى التمويل لضمان أي مشروع ريادي خاصة لو كان ذا أثر اجتماعي إيجابي، الأمر الذي يحتم البحث عن البدائل التمويلية الأخرى التي تحقق الاستدامة المالية للمشروع وفي نفس الوقت تحقق أثر مجتمعي دائم من خلال تمويل المبادرات والمشاريع ذات الأثر الاجتماعي البحث، عدا عن تقديم نموذج جيد في تمويل الأنشطة التي تعنى بتطوير وإنضاج المشاريع من خلال ضمان استدامة المنصات التي تقدم الخدمات اللازمة في مجال ريادة الأعمال المجتمعية، ومن هناك برزت الحاجة بتصميم إطار يضمن جلب التمويل اللازم للمشاريع الريادية وفي نفس الوقت تحقيق الاستدامة للنظام الوسيط بين الواقف والموقوف بما فيه الصالح العام. تعتبر أداة الوقف من أكثر الخيارات المناسبة في هذا الإطار، كونها تقدم خيارات أكثر للواقف تضمن له تحصيل الأجر الأكبر بشكل مستمر مما يعني وجود تدفقات نقدية أكبر من قبل المانح، عدا عن كونه يمتلك من المرونة الكافية بمكان ليناسب كافة أنواع التمويل وكافة مستويات الدخل وذلك عبر التدرج من الواقف برأس مال كبير وحتى الواقف برأس مال صغير من خلال إدخال منصات التمويل الجماعي في عملية تمويل الوقف، التكامل هنا يأتي بين

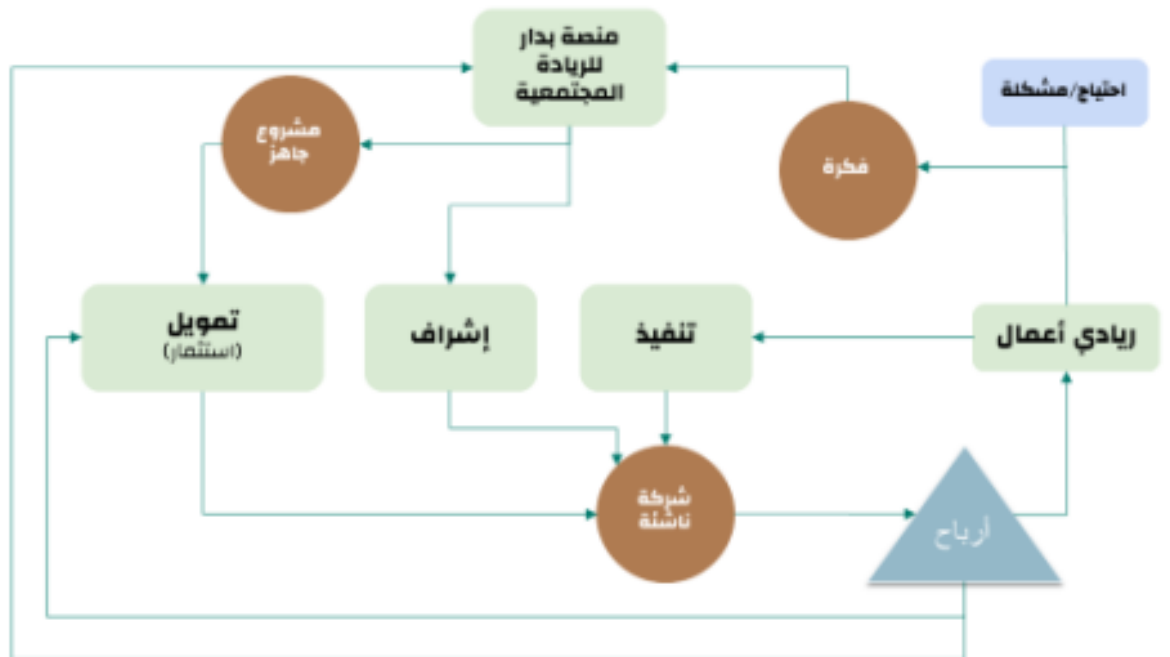
الشكل رقم (1) - نموذج العمل عملية ريادة الأعمال المجتمعية

في الشكل رقم (1)، نتناول عملية إنضاج وتنفيذ المشاريع التي تتعلق بعملية ريادة الأعمال المجتمعية حسب نموذج مصمم خصيصا ليناسب عملية الوقف، حيث يجسد النموذج مفهوم ريادة الأعمال المجتمعية من حيث التزاوج ما بين تلبية الاحتياج أو حل المشكلة مع رغبة ريادي الأعمال في تحقيق الربح وذلك كمدخل، وارتباط بين الأرباح والأثر الاجتماعي وذلك كمخرج.

دور الناظم للعملية الوقفية يتجلى من خلال منصة وفاقية ترعى عملية استقطاب الأفكار في ريادة الأعمال المجتمعية ومن ثم تقديم كل ما يلزم لإنضاج هذه الأفكار وتحويلها إلى مشروع جاهز، ثم تجميع الجهات ذات العلاقة لإخراج تلك الفكرة على شكل شركة ناشئة من خلال حشد التمويل اللازم عبر صوره المتعددة وإعطاء الإدارة التنفيذية للريادي صاحب المشروع مع بقاء المنصة الوقفية على دور الإشراف على تنفيذ الشركة الناشئة وضمان تحقق الأثر الاجتماعي المطلوب، ثم بعد ذلك سيتم توزيع الأرباح حسب نصيب المؤسسة ووقفه لتقديم خدمة لتطوير وإنضاج مشاريع ريادة الأعمال المجتمعية، وكذلك الأمر من خلال توزيع أصول تلك المشاريع، حيث ستقوم المنصة الوقفية بالحصول على نسبة متفق عليها من الأصول والأرباح للمشاريع التي ستقوم بإنضاجها وتطويرها والمساعدة في تنفيذها من خلال جمع الجهات ذات العلاقة بدءا من الجهات التمويلية أو الاستثمارية وانتهاء بالجهات الاستشارية، ومن ثم سيتم إعادة ضخ تلك الأرباح الموقوفة في عملية تقديم خدمات الإرشاد الريادي لمشاريع ريادة الأعمال المجتمعية.

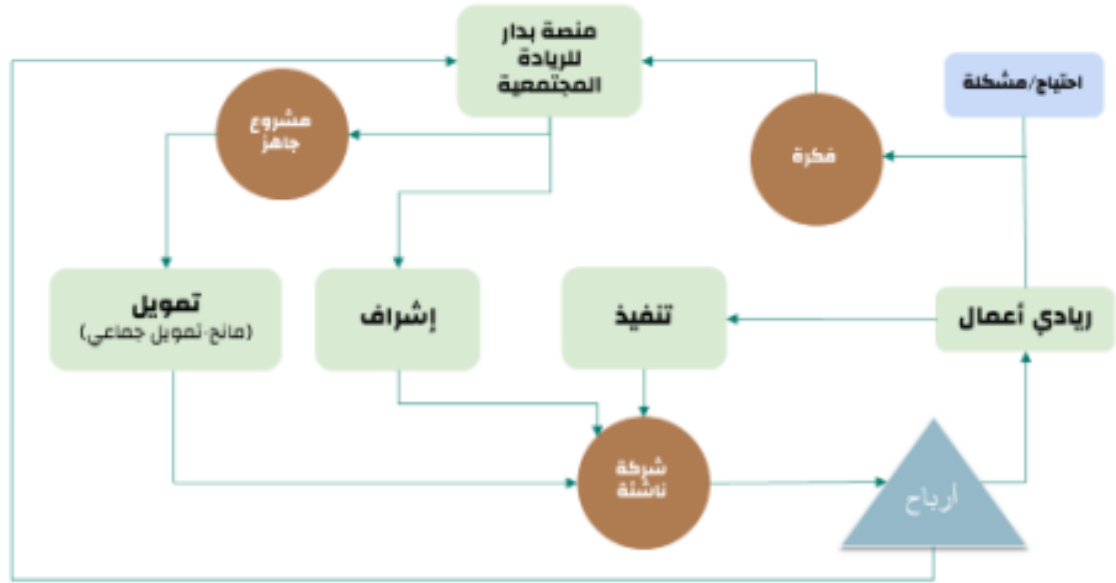
الشكل رقم (2) - عملية استخدام الوقف في تمويل مشاريع ريادة الأعمال المجتمعية من خلال الاستثمار

في الشكل رقم (2)، يتم فيه إدارة استخدام الوقف في تمويل مشاريع ريادة الأعمال المجتمعية من خلال استقطاب

رياديين الأعمال وأصحاب رأس المال وتحقيق التشبيك بينهما من خلال المنصة الوقفية بعد أن تقوم بإنضاج وتطوير المشروع إلى شكله النهائي، الاستخدام لأداة الوقف هنا سيكون من قبل المنصة الوقفية عبر الاستحواذ على نسبة من الأصول والأرباح المترتبة عليها نظير تقديم خدمة الإرشاد الريادي وإنضاج وتطوير المشروع منذ البداية وتوفير التشبيك والاستثمار اللازم من خلال تسويق المشروع استثمارياً، على أن تكون نسبة المنصة من الأصول والأرباح المترتبة عليها ضمن الحدود المتعارف عليها وأن تكون موقوفة لصالح تقديم خدمات إرشاد ريادي بالإضافة لخدمات الإنضاج والتطوير الأخرى وتوفير كل ما يلزم من شبكة علاقات لإخراج المشروع إلى حيز التنفيذ بجانب متابعته والإشراف عليه بعد التنفيذ وتقديم كل ما يلزم من استشارات وتوجيهات فنية وإدارية أثناء التنفيذ لضمان نجاح المشروع.

الشكل رقم (3)- عملية استخدام الوقف في تمويل مشاريع ريادة الأعمال المجتمعية من خلال المنح

في الشكل رقم (3)، سيكون التمويل من خلال إحدى جهتين إما من خلال مانح أو من خلال تقنية التمويل الجماعي، وكلا الحالتين لا تعتبر استثماراً بالمعنى التقليدي كما تم عرضه في الشكل رقم (2)، وأما التمويل من خلال المانح فيكون من خلال وقف المانح أو صاحب المال للقدر الذي سيتم التبرع به كوقف في المشروع بحيث يتم إيكال مهمة إدارة الأصل الذي تم إيقافه من خلال المنصة الوقفية وكذلك توجيه الربح المترتب على هذا الأصل الموقوف لصالح تقديم خدمات إرشاد

ريادي بالإضافة لخدمات إنضاج وتطوير مشاريع ريادة الأعمال المجتمعية، أما التمويل من خلال تقنية التمويل الجماعي فيكون من خلال تسويق المشروع على منصة التمويل الجماعي التابعة للمنصة الوقفية وتقسيم المشروع إلى أسهم والتصريح بأن تلك الأسهم وقفية، بما يعني أن المتبرع بالسهم الواحد هو واقف لهذا السهم وموكل للمنصة الوقفية بالإشراف وإدارة هذا الوقف كأصل وكأرباح ناتجة عن هذا الأصل، وعليه تكون المنصة الوقفية هي المكلفة بالإشراف وإدارة الأصول الوقفية.

الخاتمة:

في ظل التطورات التي نعيشها في هذا العصر، فإنه أصبح من الضروري إحداث التطور اللازم في استخدام أدوات التمويل الإسلامية بما يحقق الفائدة للمجتمعات الإسلامية وتحسين مستوى الرفاه لها، ومن أفضل الطرق التي تحقق هذه الفائدة هي ريادة الأعمال المجتمعية والتي تحارب الفقر والبطالة وفي نفس الوقت لها أثر مجتمعي من خلال سد احتياج أو حل مشكلة، وهذه الورقة تأتي ضمن جهد متراكم في عملية تطوير استخدام أدوات التمويل الإسلامية في تحقيق التنمية الاقتصادية.

من خلال إطار العمل المقترح، فإننا نضمن تحقيق الفائدة الأمثل عبر استخدام مميزات أداة الوقف الإسلامي وريادة الأعمال المجتمعية وتسخير التقنيات الحديثة مثل منصات التمويل الجماعي، وذلك تحت إدارة وتنسيق منصة وقفية تقوم بتنظيم عملية تطوير المشاريع وتنفيذها وتسخير كافة الموارد اللازمة لإنجاحها لضمان الفائدة المشتركة لكافة الأفراد المشاركة سواء ريادي الأعمال من خلال تحقيق الربح المنشود، المجتمعات من خلال توفير الاحتياجات وحل المشكلات ومحاربة الفقر والبطالة، المستثمر من خلال توفير فرص للاستثمار الآمن المدروس الذي سيحقق ربح مضمون، المانح سواء صاحب رأس المال الكبير أو المانحين بمبالغ صغيرة من خلال منصات التمويل الجماعي وذلك عبر توفير الفرصة لتحصيل الأجر والثواب الدائم المستمر وتراكمه عبر السنين ليصبح بعد فترة قد ساهم من خلال المنصة الوقفية في تطوير وإنضاج المشاريع الريادية والتي ستتم مع الوقت ومعها سينمو أجر الواقف عدا عن الأجر المترتب على خدمة المجتمع، وأما للمنصة الوقفية فسيكون هناك مصدر دائم لتمويل أنشطة المنصة في تقديم خدماتها لجمهور ريادي الأعمال المجتمعية بما يحقق مبدأ الاستدامة المالية لها.

References

- Abdel fateh Tebani The Role of Modern Waqf Institutions in the Arab World's Development: A Case Study of the Awqaf Public Foundation in Kuwait).
- Abdul Hamid Mar Iman and Mohammed Tahir Sabit Haji Mohammad. (2017), Waqf as a framework for entrepreneurship, *Humanomics*, vol. 33 Issue: 4, pp. 419-440.
- Abd-Halim M. N., Aryani A., Nor-Aishah M. A., Henny H. M. T. (2014), The Waqf Governance Framework in Malaysia. *International Conference on Development of Social Enterprise and Social Business for Eradication of Extreme Poverty and Street Begging IUCIC7-2014/ IC7-160*.
- Ahmad, M. (2015), Cash Waqf: Historical Evolution, Nature and Role as an Alternative to Riba-Based Financing for the Grass Root. *Journal of Islamic Finance*, 4(1): 63-74.
- Ahmad A. and Diah N. N. (2010), Analysis on Cash Waqf Return Fund Allocation Indonesia: A Case Study in Indonesian Waqf Deposit. *Seventh International Conference – The Tawhidi Epistemology: Zakat and Waqf Economy*, Bangi 2010.
- Dutta, S., Lanvin, B. and Wunsch-Vincent, S. (2018), *Global Innovation Index 2018, Energizing the World with Innovation*. 11th Edition.
- Daftardar, H. (2012), Towards the Establishment of Awqaf Bank - A Review. Paper presented at *Awqaf Regional Seminar 2012 on "Awqaf Instrument: Generating Economic Development and Community Civilisation*, Sunway Hotel, Kuala Lumpur, 3-6 September.
- Fakhrul A. Z., Norhayate W. D., Zulhamri A. and Mohd-Rafi Y. (2014), Social Entrepreneurship Via Corporate Waqf: A Case of Islamic Chamber of Commerce (ICC) in Malaysia. *Global Journal of Commerce and Management Perspective*, 3(5):50-53.
- ICCW (International Conference on Cash Waqf)– Towards Implementation of Cash Waqf. (2015), Yayasan KUIS, Sepang, Malaysia, 28-30 May.
- London, M. and Morfopoulos, R. G. (2010), *Social Entrepreneurship: How to Start Successful Corporate Social Responsibility and Community-Based Initiatives for Advocacy and Change*. New York: Taylor and Francis.
- Meysam D. and Mojtaba K. (2015), Waqf Financing Using Waqf Sukuk in Iran. *18th International Conference on Islamic Banking, Finance and Investment*, Zurich, Switzerland,

13-14 January.

- Muhammad A. H. (2010), *The Corporate Waqf: A Malaysian Experience in Building Sustainable Business Capability*. Paper delivered at *Dubai International Conference on Endowments*, InterContinental Dubai Festival City, 17 February.
- Nizamoglu, C. (2016), *The Institution of Waqf as a Solution to the Economic Crisis*. Cited from [http://www.muslimheritage.com/article/institution-waqf-solution-economic-crisis\(6/5/16\)](http://www.muslimheritage.com/article/institution-waqf-solution-economic-crisis(6/5/16)).
- Raimi, L., Patel, A., and Adelopo, I. (2014), *Corporate social responsibility, waqf system and zakat system as faith-based model for poverty reduction*. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 10(3): 228-242.
- Shin, C. (2018), *How Social Entrepreneurs Affect Performance of Social Enterprises in Korea: The Mediating Effect of Innovativeness*. *Sustainability* 2018. 10(8), 2643.
- Tahir, M. S. H. M. (2011), *Permissibility of Establishing Waqf Bank in Islamic Law*. *International Conference on Sociality and Economics Development IPEDR*, vol.10, IACSIT Press, Singapore.
- Volkman, C. K., Tokarski, K. O., and Ernst, K. (2012), *Social Entrepreneurship and Social Business: An Introduction and Discussion with Case Studies*. The Netherland: Springer

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
Halkalı Cad. No: 281 Halkalı
Küçükçekmece / İSTANBUL
34303

ISBN: 978-605-80439-4-7